Csunderlik Péter

CSUPA HAJDANI ESZELŐS

Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről

NAPVILÁG KIADÓ

CSUNDERLIK PÉTER (1985) történész, 2009-ben végzett a Mathias Corvinus Collegium (MCC) modern kori történelem – Közép-Európa tanulmányok szakirányán, 2010-ben pedig az ELTE BTK történelem–levéltár szakán. 2011–2014 között ugyanott a Történelemtudományi Doktori Iskola ösztöndíjas hallgatója volt, 2016-ban megvédett disszertációját a Galilei Körről írta. 2015-től a Politikatörténeti Intézet kutatója, 2017-től az ELTE BTK oktatója, jelenleg egyetemi adjunktusa. Kutatási területe a baloldali radikális mozgalmak története, a Tanácsköztársaság emlékezete. Történészi munkái: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták – A Galilei Kör (1908–1919) története* (2017), *A „vörös farsangtól" a „vörös tatárjárásig" – A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában* (2019), illetve társszerzője a *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* (2018) című kötetnek. Pető Péter hírlapíróval közösen történelmi gonzóköteteket is jegyez.

CSUNDERLIK PÉTER

CSUPA HAJDANI ESZELŐS

Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről

Csunderlik Péter

CSUPA HAJDANI ESZELŐS

Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről

Napvilág Kiadó
Budapest 2020

Megjelent
a Politikatörténeti Alapítvány
PTA
támogatásával

© CSUNDERLIK PÉTER, 2020

KIADJA a Napvilág Kiadó, Budapest
www.napvilagkiado.eu

ISBN 978-963-338-464-0

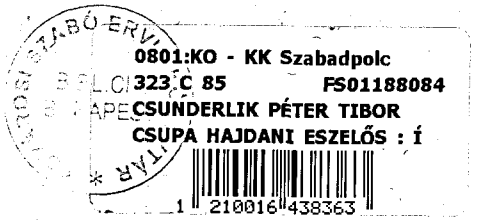

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.
Minden jog fenntartva

A KIADÁSÉRT FELEL a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
FELELŐS SZERKESZTŐ Németh Zsófia
TIPOGRÁFIA ÉS FEDÉL Dányádi Sára
TÖRDELÉS Volos Bt.
NYOMDAI MUNKÁK OOK-Press Kft., Veszprém
FELELŐS VEZETŐ Szathmáry Attila
Megjelent 18 (A5) ív terjedelemben

Printed in Hungary

TARTALOM

Ajánlás *(Hajdu Tibor, Lőrinc László)* 9

TUDOMÁNYOS PUBLICISZTIKÁK

A rövidlátó Superman (Tisza István portréja) 15

A száműzött Károlyi 18

„Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál!"
– Jászi Oszkár és a polgári radikalizmus 21

„Titkos társulat zsoldján kitartott bárgyú eszmezavarosok"? – Mi volt a Galilei Kör? 28

A demokrata szocialista – Garami Ernő 38

„Hát végre!" – Apponyi Albert és az első világháború 45

„Grál hattyú, tárd ki szárnyaid!" – Hazafias trashköltészet az első világháború Magyarországán 50

„Kényelmes odújából becsmérlő", „nem szobatiszta dadogó"
– Babits Mihály és a *Játszottam a kezével* botránya 64

„Terhelten és átkozottan e levethetetlen magyarságtól" – Ady Endre szakítása Octavian Gogával 72

„Csak az ember szakadt ki a süket Istenből" – Babits Fortissimo-botránya 1917-ben 76

Forradalmárok, puccsisták vagy ellenforradalmárok?
– Hogyan látták a bolsevikokat az 1917-es Magyarországon? 82

Szétverés vagy szétesés?
– Variációk a Monarchia összeomlásának okaira 88

Aki nem dísznek, hanem fegyvernek gondolta a könyvet
– Szabó Ervin, a radikális könyvtáros 93

A „diadalmas forradalom"-tól a „patkánylázadás"-ig – Az őszirózsás forradalom emlékezete és öröksége 96

„Ez nem az én forradalmam"? – Ady Endre és az őszirózsás forradalom 105

A majrés forradalmár és önmarcangoló széplélek – 90 éve végzett magával Kunfi Zsigmond 111

„Magyar kálvária – magyar föltámadás" – Jászi Oszkár az 1918–1919-es forradalmak tanulságairól 118

Mindenkihez! – A Tanácsköztársaság kikiáltásának centenáriumára 123

A 133 napos „vörös farsang" – Mi volt a Tanácsköztársaság? 127

„Piros szegfű a szocializmus kebelén" – Gárdos Mariska 143

A Tanácsköztársaság mint „zsidódiktatúra"? 148

A történelemhamisítás emlékműve 153

100 éve gyilkolták meg Somogyi Bélát és Bacsó Bélát 156

Hűség, önérzet, meggyőződés, helytállás – 75 éve gyilkolták meg Mónus Illést 163

A bölcsész a romok közt – 75 éve verték halálra Szerb Antalt 170

Trianon és az öncsonkító Magyarország 177

Csupa hajdani eszelős 180

Ingyentej és kútméreg 183

Hajdu Tibor 90. születésnapjára 186

KÖNYVEK MARGÓJÁRA

Te csodás 191

Achtung, Habsburg! 205

Legyen vörös 217

Szédület 231

Szadista imposztorok 247

Egy talált tárgy megtisztítása 255

Egy igazi hős? 267

Köszönetnyilvánítás 277

Névmutató 279

AJÁNLÁS

Csunderlik Péter új kötete különböző helyeken megjelent új írásait tartalmazza. A kötetet különösen hasznossá teszi, hogy a közölt cikkek, recenziók többségét nehezen hozzáférhető blogokon és más helyeken közölte. Az írások nagy része az első világháborúval, az azt követő forradalmakkal, illetve az ellenforradalommal foglalkozik, de Csunderlik széles körű érdeklődésének megfelelően más témákra is kitér.

Az írások közös pozitívuma tömörségük, rövidségük, ami hasznossá teszi a karcsú kötetet a mai olvasó számára, akit a rohanó időben sok probléma foglalkoztat, de nincs ideje vagy kedve terjedelmes fejtegetések tanulmányozására. Továbbá megkönnyíti olvasásukat, hogy szerzőjük szókimondó, sohasem köntörfalazó a kényesnek mondott témáknál sem. Csunderliknek van véleménye az érintett témákról, de ezek nyílt közlését maximális objektivitással köti össze. Szívesen ismertet az övével ellentétes nézeteket, megállapításokat, elismerően méltatva és/vagy bírálva azokat, de mindig méltányos stílusban.

Különösen megmutatkozik e tulajdonsága, mikor például eltérve a Tisza vagy Károlyi stb. ellentétpárok szimplifikálásától, elismerően ír az általa bírált vagy éppen kedvelt személyek és irányzatok megszívlelendő vagy éppen nem elfogadható tetteiről, nézeteiről is.

Szívesen méltatja az olyan általa bírált szerzők megszívlelendő gondolkodásra késztető sorait is, mint például John Lukacs, vagy mai „jobboldali" szerzők igazságos kritikáját Csunderlikhez közelebb állók túlzó, egyéni nézeteiről. Követi a „hallgattassék meg a másik oldal" ma divatjamúlt elvét.

Ha ez nem ajánlás lenne, találhatnék persze ritka szimpátiaszülte túlzásokat is, mikor az elfeledett, egykor jobbról-balról pocskondiázott Mónus Illést „Kunfi méltó utódjának" nevezi. Nem becsülöm le Mónust, de ahhoz Kunfit, Ágostont, Rónait el kellett üldözni Magyarországról, hogy Mónus Illés a szociáldemokrácia vezető ideológusa lehessen. A kötet erőssége jó néhány feledésre ítélt kiválóság ébresztése, de árnyaltabb lenne a kép, ha szó esne Mónus és a szintén szépen méltatott Garami egykor nevezetes fasizmusvitájáról, ahol mindkét vitázó túlzásba esett. Ismertet csekély értékű vagy elavult írásokat, ha azok visszaadják a háború, a forradalmak vagy éppen a Horthy-korszak hangulatát, ma már nehezen érthető gondolatvilágát is. Így például kedvvel idézi fel a legtöbb mai olvasónak ismeretlen Gyulai Ágost-féle, az első világháborúért lelkesedő költeményeket összegyűjtő háborús antológiát, amelynek címére ma már csak Babits gúnyos bírálata emlékeztet.

(Itt például megjegyezném, hogy miután az összeállítások, korabeli méltatások tendenciózusak, Gyóni Géza vagy Kiss József írt a reklámozottaknál kevésbé ismert, de jobb verseket is.) Csak remélhetjük, hogy Csunderlik nem növi ki „fiatalos hevét", és még sok hasonló írással örvendezteti meg olvasóit.

Hajdu Tibor

Mi az elefántcsonttorony ellentéte? Akármi is, két dolog biztos: az egyik, hogy egy olyan hely, ahol sokan jönnek-mennek, vitáznak, beszélgetnek és nevetnek. A *másik*, hogy Csunderlik Péter mindig ott található a közepén, amint éppen lelkesen magyaráz. Bár csak hároméves volt Kádár János bukásakor, de ma már elismert tudós történész-levéltáros, summa cum laude doktor, egyetemi adjunktus, jelentős szakmunkákkal a háta mögött. De közben a tudomány és popkultúra között merészen szörfölni képes, ezeket egymással értelmező szellemes tudománynépszerűsítő, humoros televíziós-netes előadó és vitázó. És ha ez nem lenne elég: minderre ráadásul százat közelíti sajtópublikációi száma, amelyek a múlttal szólnak a jelenről és fordítva. Ezekből az esszékből és könyvkritikákból gyűjtött össze ebbe a kötetbe 36 darabot; a legújabb a könyv tördelése előtti napokban jelent meg. Az egész nagyon friss, eleven, mai. Csunderlik a ferenceseknél érettségizett Esztergomban, majd a Mathias Corvinus Collegiumban szerzett diplomát, vagyis afféle „jobboldali", konzervatívabb szemléletű iskolákban is képezték. Így, miközben a jelenlegi hatalom ásatag történelmi emlékezetpolitikájával hadakozik, aközben jól ismeri, és belülről érti a konzervatív szemléletet, érveket is. Ez ad írásainak igazságtévő lelkesedése és precíz szakszerűsége mellé egy harmadik fontos komponenst: empátiát, belátást, korrektséget. Olvasmányos és szórakoztató kötete jó szívvel ajánlható mindazon történelem iránt érdeklődő jobboldaliaknak, akik szeretnének bosszantóan nyomós érvektől frusztrálódni, és azoknak a baloldaliaknak, akik a mai emlékezetpolitikai ellenszélben megerősítésre várnak. De, és leginkább mindazoknak minden oldalon, akik hajlamosak saját történeti elképzeléseiket felülvizsgálni, ha új tények jönnek szembe.

Lőrinc László

TUDOMÁNYOS PUBLICISZTIKÁK

A rövidlátó Superman (Tisza István portréja)

Kevés annyira ellentmondásos megítélésű magyar történelmi alakot ismerünk, mint a száz éve meggyilkolt gróf Tisza István (1861–1918). Jobboldali emlékezete szerint amolyan konzervatív Superman volt, aki mint egy becsapódni akaró vörös meteort, két kézzel tartóztatta fel a forradalmi erőket – Orbán Viktor és Boross Péter emlékbeszédei is ezt a heroizált Tisza-képet vetítették elénk. Míg a baloldali emlékezetben egy Darth Vaderhez hasonló, reakciós, sötét nagyúrként tűnik fel, aki az erő és a félelem összetartó erejében hitt.

Valóban félték és tisztelték a kétszeres miniszterelnököt, aki 1912–1913-ban a képviselőház elnöki székébe ült bele, hogy személyesen tegyen rendet a rendes körülmények között leválthatatlan kormánypárttal szemben az obstrukció eszközéhez folyamodó ellenzéki képviselők között. „Volt ereje a parlamenti visszásságoknak, destrukciónak elejét venni, ne részletezzük, hogyan" – ahogy a múlttal mindig kíméletlenül szembenéző Boross Péter is felidézte erősen tekintélyelvű házelnöki tevékenységét.

Ha arról volt szó, lelkiismeret-furdalás nélkül elhallgattatta a vele egyet nem értőket: leverte a véderőreformot ellenzőket, keresztülvitt megszavazhatatlannak hitt törvényeket, kivezettette az ülésteremből Károlyi Mihályt és szétveretett munkástüntetéseket. Csaták sorát nyerte meg, míg egy közéleti romhalmaz tetején állhatott modellt csípőre tett kézzel a portréfestőknek. A Tisza-korszak mélypontja az 1912. május 23-i „vérvörös csütörtök" volt, több százan sebesültek meg, és hatan maradtak holtan Budapest utcáin. Ady ezután írta meg *Rohanunk a forradalomba* című versének oly sokat idézett sorait a „gyujtogató, csóvás ember"-ről, a „vad, geszti bolond"-ról, az „Úrnak,

magyarnak egyként rongy" Tiszáról, aki pedig úgy gondolta, hogy „Ady és a Nyugat levéltetűk a magyar kultúra pálmafáján".

Ez persze sem Adyt nem akadályozta meg abban, hogy később Tisza segítségét kérje a házasodási bonyodalma idején, sem a politikust, hogy azt meg is adja: Tisza István úri politikus volt. Ahogy Dési Géza írta róla: „Jellemző Tiszára, hogy bár apa és fiú kétszer is volt miniszterelnök, Gesztre bizony nem járt vonat!" Nem volt korrupt, hanem küldetéses férfi, aki azonban annyira védeni akarta a fiatalkorában megismert liberális világot a változásoktól, hogy közben konzervatívvá változott.

Tisza legnagyobb tévedése nem az volt, hogy Ady helyett ő valóban Szabolcska Mihályt tartotta nagy költőnek, akit aztán az ellen-*Nyugat*-ként megalapított folyóiratában, a *Magyar Figyelő*ben futtattak, ahova Tisza „Rusticus", vagyis „Vidéki" álnéven bírálgatta a modernitásnak számára kizárólag csak „aberrációként", „devianciaként" vagy „betegségként" értelmezhető jelenségeit, hanem hogy eldöntötte: tényleg megállítja az időt.

Hirdette, hogy „azon világrenden pedig, hogy tőke, legyen az ingó vagy ingatlan, nem juthat minden embernek (...) nem változtathatunk", ellenezte a földreformot, az általános választójog megadásában pedig a Monarchia Magyarországára, a magyar vezetésre, a tradicionális elitre leselkedő legnagyobb veszélyt látta. Csakhogy éppen a demokratizálódás felé haladt a világ a tömegek – 20. századdal kezdődő – korában. A történelemben ugyanis a jelenségek összefüggnek: ha van iparosodás, előbb-utóbb lesz munkásmozgalom, ha van tömeggyártott aszpirin, létrejön a fejfájást okozó munkássajtó. Tisza erről nem akart tudomást venni: 1917-ben inkább lemondott, mint hogy reformáljon, azt is ellenezte, hogy a frontkatonák szavazójogot kapjanak, így többségüknek egy olyan Magyarországért kellett volna meghalnia, amelynek közéletébe nem szólhatott bele.

A „Régi Magyarországot" végül az első világháború elvesztése söpörte el. Tisza kezdetben ellenezte a hadba lépést, de engednie kellett: „Nem voltunk szuverének, hozzá voltunk láncolva egy multietnikus birodalomhoz" – adta meg a magyarázatot Orbán Viktor az 1918-as összeomlás mélyebb okára. Valóban volt magyar politikus, aki e nézetet képviselte, de az nem a kiegyezéspárti Tisza István volt, hanem a függetlenségi Károlyi Mihály.

A rövidlátó Tisza a legtisztábban éppen azt látta, amelyről mai csodálói nem emlékeznek meg: tudta, hogy a multietnikus Magyarország csak a Monarchián belül maradhat meg nagynak és „magyarnak", és hogy a birodalom összeomlásával a „szentistváni" Magyarországnak is vége lesz. Miután 1918. október 17-én Károlyi Mihálynak igazat adva elismerte a háború elvesztését, még a pártját is feloszlatta, meggyilkolása napján a konzervatív napilap, a *Budapesti Hírlap* is azzal a vezércikkel jelent meg, hogy „Hát jöjjön Károlyi". Élete végére nem volt Tiszánál gyűlöltebb ember az országban, halála előtt politikai hulla lett. Dühét tehetetlenségében szocialista plakátok rongálásával vezette le Budapest utcáit járva.

Mikor arra figyelmeztették, hogy veszély fenyegeti, mert a frontról hazatérő katonák őt hibáztatják a szenvedéseikért, az égre mutatott, és azt mondta: „Odafenn végeztetik minden." Az a Tisza, akit ma úgy állítanak be, hogy ő megmenthette volna Magyarországot, halála napján már saját magát sem tudta és akarta megvédeni.

(Megjelent a *HVG* 2018/45. számában.)

A SZÁMŰZÖTT KÁROLYI

Száz éve, 1919. január 11-én választották köztársasági elnökké Károlyi Mihályt (1875–1955), aki ekkor pártjából is kilépett, hogy hitelesen képviselhesse az annyira vágyott nemzeti egységet, köztársasági elnökként pedig ragaszkodott ahhoz, hogy az ő birtokán kezdjék a földosztást. Hálából ma kevés elutasítottabb történelmi szereplő van nála, legfeljebb csak „hazaárulóként", Trianon okozójaként kerül szóba neve a hivatalosságban, és szobrának 2012-es eltávolítása a Kossuth térről jelzi, hogy hol a helye a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikájában.

Pedig ha volt igazi „együttműködés" a magyar történelemben, akkor az őszirózsás forradalmat követő néhány hétben volt, de ma erre se szívesen emlékeznek. A Károlyi-kormány szinte példátlan támogatottsággal látott munkához, hogy realizálja a forradalom jelszavait, a „békét", a „földet", a „szabadságot" és a „függetlenséget". 1918 novemberében Magyarországon aligha volt népszerűbb ember Károlyi Mihálynál, az 1916 óta békepolitikát hirdető pacifista grófnál, aki egyedi úton haladt végig, míg az egykori gigerli arisztokratából, társasági botrányok hőséből a Magyar Népköztársaság miniszterelnökévé nőtte ki magát. Akinek meggyőződése lett, hogy csak az a politika lehet sikeres, amely visszanyúlik 1848 szelleméhez, és a haza ügyét a népjogok kiterjesztésével, vagyis a haladással kapcsolja össze.

A várakozások óriásiak voltak: még az erotikus lírájáról – vagy éppen *A nagy sikoly* című regényéről – ismert költőnő, Erdős Renée is politikai verset írt a „magyar Krisztusként" bemutatott Károlyihoz, a verset pedig Tisza István korábbi lapja, *Az Ujság* közölte. De *A diadalmas forradalom könyve* című kiadványban sem csak baloldali írók tettek hitet a forradalom mellett, hanem például Herczeg Ferenc is, a Horthy-korszak „írófejedelme".

Ám ahogy Károlyi nem tudott úrrá lenni a problémákon – a világháborús vereséget a társadalmi ellentétek kiéleződése kísérte a háború végére elnyomorodott, jelentősrészt megszállt országban, amelyet még spanyolnáthajárvány is sújtott –, úgy csökkent a támogatása. Míg végül a szociáldemokraták a kommunisták népszerűségétől való félelmükben a köztársasági elnök háta mögött kiegyeztek a fogházban ülő Kun Bélával, és megpuccsolták Károlyit. Hiába tisztázta az 1919. március 21-i nap történetét a magyar történettudomány, tartja magát a tévhit, hogy Károlyi átadta a hatalmat.

A Horthy-korszakban a „hatalomátadás" legendájával a Népköztársasághoz szorosan hozzákötötték a Tanácsköztársaságot, hogy ezzel lejárassák az őszirózsás forradalmat. A Károlyi-kultusz krisztusi alakját pedig Károlyi Mihálynak Júdásként történő ábrázolása váltotta fel – mint Tormay Cécile *Bujdosó könyv*ében –, a korábbi „diadalmas forradalomból" pedig „patkánylázadás" lett. Az 1919 utáni ellenforradalmi irodalmi propaganda és a perek – a Tisza-per, a Károlyi-per, a népbiztosok pere – mind azt a célt szolgálták, hogy a baloldali politikusokra ne politikai alternatívaként, hanem köztörvényes bűnözők gyülekezeteként tekintsen a közvélemény. A jobboldal uralta nyilvánosságból kiszorított baloldal pedig nem tudott fellépni ez ellen, az emigráló Károlyi *Egy egész világ ellen* című 1923-as emlékirata sem jelenhetett meg itthon.

1945 után megfordultak az erőviszonyok: ekkor az ellenforradalmi műveket tiltották be. A kommunisták a népfrontpolitika jegyében kezdetben felvállalták az őszirózsás forradalom demokratikus örökségét, de a „fordulat évétől" megindultak a párttörténészek támadásai, és a „polgári"-ból „burzsoá"-vá minősítették vissza a Károlyi-kormányt.

Károlyi Mihály szeretett volna újra köztársasági elnök lenni, de 1946-os hazatérése után be kellett érnie a párizsi követi kinevezéssel. E posztról 1949-ben, a Rajk-per elleni tiltakozásul mondott le, így újra száműzött lett, ezúttal egy szélsőbaloldali rendszer jóvoltából. Ahogy *Hit, illúziók nélkül* című memoárjában írta: „szándékosan és tudatosan két szék közt a pad alá esem: ez marad számomra az egyetlen hely,

amelyet tisztességgel elfoglalhatok". Károlyi 1955-ös franciaországi haláláról csak néhány soros rövidhírben emlékeztek meg a *Szabad Nép*ben.

A helyzeten az 1956-os forradalom változtatott, a kádári konszolidáció után egyre többen kezdtek fordulni felé, mert a Károlyi Mihállyal foglalkozás alkalmat adott baloldali demokratikus üzenetek közzétételére. Károlyi 1962-es újratemetése után már nemcsak a magyar földben, de a szellemi életben is megint méltó helyet kapott. Hajdu Tibor írta meg az életrajzát, megjelentek válogatott írásai, közölni kezdték levelezését is, bár ennek kiadása a problémás levelek miatt a rendszerváltásig félbemaradt.

Szobrát 1975-ben állították fel, Varga Imre ihletett munkája a nagy terhet alig elbíró, mindjárt összeroppanó politikus képét sugallta. A rendszerváltás után azonban Károlyi Mihály Horthy-kori ellenkultusza tört felszínre, és az emlékművet számos alkalommal gyalázták meg az eltávolításáig. Az utolsó nagy akció az volt, amikor Novák Előd, 2010-ben egy „Én felelek Trianonért" táblát akasztott a bűnbak szobrának nyakába, a fejére meg kipa került.

A különcök mindig ideális bűnbakok. Ma pedig aligha lehetne bárki nagyobb különc annál a „vörös grófnál", aki az ország vezetőjeként nem saját magára, hanem maga ellen íratott törvényeket.

(Megjelent a *HVG* 2019/3. számában.)

„Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál!" – Jászi Oszkár és a polgári radikalizmus

„Jászi Oszkár már évek hosszatán / Külömb, mintsem kezem saruját oldja. / Hitvallásom és hős őrületem / Az ő diktáló, tiszta lelkétől függ. / Ez is asszonyosság, de szívvel állom: / A jásziság én akart ideálom" – írta Ady Endre a *Mikor Margita visszajött* című 1912-es versében, ez a vallásos áhítat egy férfi iránt pedig zavarba ejtő egy olyan költőtől, kinek neve az önimádat szinonimájává vált, és legkedvesebb témája saját maga volt. A polgári radikális tudós, publicista és politikus azonban olyan hatással volt Adyra, mint talán egy múzsája se. A *Nyugat*ban pedig úgy méltatta *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című, 1912-es könyv szerzőjét: „micsoda nagyérzés kezet szorítani olyan emberrel, kiről tudjuk, hogy szobrot fog kapni". A vátesz azonban tévedett: Jászi Oszkárnak (1875–1957) nincs, és egy darabig biztos nem is lesz szobra Magyarországon, nem mintha emlékműre vagy éppen cserélgetett utcanévtáblákra lenne szüksége annak, akihez Ady Endre írt verset. Ki volt Jászi Oszkár, akit barátai imádtak, ellenfelei pedig úgy gyűlöltek, hogy lecsúszott örököseik a szellemét vélték föl-fedezni az új Nemzeti Alaptantervet ért szakmai kritikákban is?

Nem kell Jászi Oszkárt „hitvallásunknak és hős őrületünknek" tartanunk, ahogy Ady tette – országostorozó versei értelmezhetetlenek a „jásziság" nélkül –, de tagadhatatlan, hogy Jászi a kevés tiszta jellemű 20. századi magyar politikai szereplő egyike volt. A „második reformnemzedék" vezéralakja hitt a liberalizmus és a szocializmus, a nacionalizmus és internacionalizmus összeegyeztethetőségében, és hogy a politikának „alkalmazott etikává" kell válnia: hogy a hatalom célja ne a hatalom legyen, hanem a közjó.

Mivel az idealistákat gyűlölik meg legkönnyebben a politikában, nem meglepő, hogy a 145 éve, 1875. március 4-én született Jászit jobbról és balról is rengeteget támadták. Egyszerre tették felelőssé az 1919-es proletárdiktatúráért – ahogy ezt megtette Szekfű Gyula, Herczeg Ferenc és Tormay Cécile –, ugyanakkor a kora Kádár-rendszerben meg az 1956-os forradalom szellemi előkészítésével vádolták meg a „jobboldali elhajló" Jászit, mint Fukász György 1962-es Jászi-könyvében.

Jászi egyszerűen kényelmetlen gondolkodónak számít, pont a középutassága, a besorolhatatlansága miatt, hiszen képes volt arra, hogy ízig-vérig urbánusként a népiek mellé álljon a vitájukban. Kíméletlenül bírálta a dualizmus kori Magyarországot (majd 1919 után a „Horthy-Magyarországot"), de demokrataként következetesen elítélte a bolsevizmust is, és a Galilei Kör folyóiratában, a *Szabadgondolat*ban közölt „Proletárdiktatúra" című 1918. decemberi írásában leszögezte: „A társadalomnak egyetlen egyéne és egyetlen osztálya sem jogosult, hogy diktatúrát gyakoroljon a többi felett (...) a proletariátus diktatúrája (...) nem jelenti az osztályállam megszüntetését, hanem csupán az osztályuralom megfordítását".

Nem meglepő, hogy a pártállamban sokáig váratott magára Jászi „rehabilitálása". Az újraértékelés főleg korábbi ötvenhatos értelmiségieknek köszönhető – mindenekelőtt Litván György és Hanák Péter történészeknek, az emigrációban pedig Kende Péternek –, akiknek a magyar „progresszió" történetével foglalkozás alkalmat adott baloldali demokratikus üzenetek közzétételére. A rehabilitálás azonban felemás volt: eleve csak a Károlyi-kultusszal egy csomagban történhetett, és bár 1982-ben megjelent egy válogatás Jászi publicisztikáiból Litván György és Varga F. János szerkesztésében, szovjetellenes művei csak a rendszerváltás idején kaphattak magyarországi nyilvánosságot *A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja* című 1989-es Századvég-kötetben, Gyurgyák Jánosnak köszönhetően. A „nagy" Jászi-életrajzra 2003-ig kellett várni – szintén Gyurgyák János jelentette meg –, Litván György ekkor publikálta a saját életművét is összegző biográfiát, amelyben optimistán írta a Dunai Egyesült Államok prófétájáról: „Annak ellenére, hogy a konföderáció megváltónak hitt eszméje s egész demokratikus eszmerendszere, amelyhez hosszú életén át, emigránsként és amerikai professzorként is hű maradt, sorozatos vereségeket és kudarcokat szenvedett, a mai Európában végül mégis érvényesülni látszik." Ma sötétebben látjuk az európai integráció jövőjét, miképp azt is, hogy milyen esélyei vannak a képzelt ellenségekkel viaskodás helyett a valódi problémák megoldásáról szóló politikának.

Jászi Oszkár újítása az volt, hogy az 1867 után domináló, közjogi kérdésekkel bíbelődő kurucos „jelszópolitikát" „tudományos politikává" akarta változtatni. A frissen végzett joghallgatókból álló baráti körével 1900-ban indították el a *Huszadik Század* folyóiratot, a „szociológia első magyar műhelyét" – első éveinek történetét Pók Attila dolgozta fel *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása* című 1990-es könyvében –, 1901-ben pedig létrehozták a Társadalomtudományi Társaságot. Ennek kezdetben nemcsak baloldali radikális, hanem konzervatív-liberális tagjai is voltak, amíg az 1905–1906-os belpolitikai válság során nem szakítottak egymással a magyarságra erőszakolt, de reformokat ígérő „darabontkormány" eltérő megítélése miatt. Onnantól két értelmiségi csoport küzd egymással a máig tartó kultúrharcban: az egyik „Európából", a másik meg a „nemzetből" tagadja ki az ellentábort. Bár Jászi épp arra törekedett az 1910-es években, hogy újraegyesítse a „haza" és a „haladás" ügyét, hogy a polgári radikálisok hidat képezzenek a szociáldemokraták és a nacionalista, idővel Károlyi Mihály vezetése alá kerülő függetlenségi párti ellenzék között, egyszerre törekedve Magyarország függetlenségére és demokratizálására.

A Társadalomtudományi Társaság (valamint Jásziék 1908-ban alapított radikális szabadkőműves páholya, a Martinovics Páholy, ahova beléptették Adyt is) a kettészakadás után már tisztán a baloldali radikálisok think-tankjeként, működött. Egy távlatos politikát szerettek volna megvalósítani, szociográfiai felmérésekre és szociológiai elemzésekre építve, hogy ne a szoboravatások és újratemetések legyenek a magyar közélet központi eseményei. Ahogy Jászi már az 1900-as „Tudományos

publicisztika" című cikkében megfogalmazta: „Tudományos az a publicisztika lesz, mely a társadalom életének alaptörvényeiből kiindulva azok szempontjait mérlegeli és bírálja a jövő fejlődését, a haladás terveit és eljárásait, nem pedig pártvezéri elhatározások, klubintrikák vagy jogi konstrukciók perspektívájából."

Ez előremutató program volt, Jásziban azonban a politikus, a tudós és a publicista keveredett egymással, és sajnos ezek a különböző „Jászik" nem mindig erősítették, hanem sokszor gyengítették, nem egyszer kioltották egymást. Erre példa az említett cikk, amelyben azt is leszögezte, hogy „a reakció publicisztikája nem lehet tudományos publicisztika", vagyis az ígéretes műfajt menten ki is sajátította a „progressziónak". Így már a *Huszadik Század* indulásakor elkezdődött az ellentábor kiszorítása aszimmetrikus ellenfogalmakkal, amely legélesebben az elképzelt nyugatos, modern, világi „Új Magyarország" és az ázsiai, feudális, klerikális „Régi Magyarország" híveinek nem túl fair szembeállításában mutatkozott meg, miképp G. Fodor Gábor rámutatott a *Gondoljuk újra a polgári radikálisokat* című 2004-es könyvében.

Jászi az ország legsúlyosabb problémájának a nemzetiségi kérdést látta, ezért is tette meg ezt a magyarországi demokrácia „arkhimédészi pontjának". A nemzetiségi kérdés vizsgálatában is új szemléletet hozott: a korábbi szakértők – például Grünwald Béla – a nemzetiségi kérdésben egy magyarosítási kihívást láttak: miként lehetne a magyar etnikum döntő fölényét megteremteni, hogy a történelmi Magyarország megmaradjon? Jászi azonban nem a múlt, hanem a jövő felől tekintett a nemzetiségi kérdésre: marxizáló alaptézise az volt, hogy az uralkodó osztály az osztályellentéteket etnikai ellentétté fordítja, és úgy őrzi meg a hatalmát, hogy a népeket egymás ellen uszítva eltereli a figyelmet a szegények kizsákmányolásáról. Ezért Jászi azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar demokratikus erőknek ki kell egyeznie a nemzetiségi elitekkel, hogy a választásokon egyesíthessék erejüket a magyar, román, szlovák és a többi demokraták.

Jászi a „ragadozó ritterek", a „kegyetlen pénzváltók" és az „ateista papok" uralmát demokratikus úton akarta megtörni, csak ennek feltétele az általános választójog bevezetése lett volna, hogy a munkások is szavazhassanak. Ahogy megfogalmazta, csak 4-5 ezer nyugatos értelmiségi van az országban, így ők csak a munkások támogatásával juthatnak hatalomra a modernizációs program levezényléséhez, miután a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tömegtüntetésekkel és sztrájkokkal kikövetelte a választójog bővítését. Az idealista (és önbizalomhiányban nem szenvedő) Jásziékban fel sem merült, hogy az elnyomottak egy „reakciós" erőt is támogathatnak a szavazatukkal, bár erre azóta számos példát hozott a történelem. Mivel Tisza István konokul ellenezte az általános választójogot, ezért írta Jászi 1910-ben: „Ma Magyarországon csakis a Tisza István politikai hulláján át vezet előre a demokrácia útja!" Sajnos, akik olvasták ezt, nem biztos, hogy mind különbséget tudtak tenni a politikai hulla és a tényleges hulla fogalma között.

Jászi csak 1914 júniusában szervezte meg pártját, az Országos Polgári Radikális Párt nagyváradi zászlóbontóján maga Ady Endre mondott beszédet. Csak aztán mindent elsöpört a világháború. Jászi vallotta, hogy háborúval nem lehet megoldani a balkáni konfliktust, mert ahol akkora az elkeseredettség, hogy fiatal diákok válnak bombavetőkké, ott ultimátum és hadüzenet nem segíthet. A térség problémáinak megoldását távlatosan a dunai konföderáció létrehozásában látta, ahogy azt megírta *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* című 1918-as művében. Szabadgondolkodóként a vámmentes világállamot tartotta a világbéke letéteményesének, ezért üdvözölt minden formációt, amely efelé mutatott. Úgy vélte, hogy minden vám csak akadályozza a fejlődést, ezért is állt ki az Európai Egyesült Államok eszméje mellett. Hitte, hogy a nemzetek együttműködése miatt egy államszövetség egésze több mint a részek összege. Ám mikor az őszirózsás forradalmat követően a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere lett, sikertelenül képviselte eszméit.

1919 januárjában önként távozott miniszteri posztjáról: hiába volt a nemzetiségi kérdés elismert szakembere, ha gyakorlati politikusként megbukott. A tanulságot a már Bécsben megjelent, 1920-as

Magyar kálvária – magyar föltámadás című, kíméletlenül önkritikus művében vonta le. A polgári radikálisok „művelt Nyugattal" kapcsolatos ideái omlottak össze 1918–1919-ben, amikor az antanthatalmak a rövidlátó politikájukkal a proletárdiktatúra kikiáltásába kergették bele Magyarországot. Minden, amit Jásziék a civilizált, demokratikus Nyugatról gondoltak, amely majd biztos szimpátiával fogadja a Károlyi-kormány erőfeszítéseit, illúziónak bizonyult. Akkora volt a kétségbeesés, hogy Jászi, aki a magyar politikát a ráció és a társadalmi törvényszerűségek alapján akarta átformálni, végül jósnőhöz fordult.

Jásziékkal kapcsolatban visszatérő vád, hogy emigránsként a kisantantállamok „hasznos idiótái" lettek. Rosszérzéssel ugyan, de valóban elfogadták az utódállamok anyagi támogatását lapjaik megjelentetéséhez. Abban bíztak, hogy nemzetközi nyomással megbuktatható a Horthy-rendszer, és egy demokrata kormány kerülhet hatalomra, amely nem revansista-irredenta, hanem szövetségi politikát tud folytatni a kisantanttal és így megvalósulhat a Dunai Egyesült Államok. Mindennek eredménye csak az lett, hogy a Horthy-rendszert ért külföldi bírálatokat Magyarországon a jobboldali véleményformálók szándékosan félreértették és „magyargyalázásként" mutatták be.

Jászi 1925-ben hagyott fel végleg politikusi tevékenységével: az USA-ba távozott, ott is halt meg 1957. február 13-án. Oberlinben lett egyetemi tanár, ahol 1929-ben megírta *A Habsburg-monarchia felbomlása* című művét. Ez valószínűleg a világon legtöbbet hivatkozott magyar történeti munka, nemcsak azért, mert külföldön jelent meg, hanem mert egyik alapműve a „Habsburg Studies"-nak. Ha csak ezt az egy könyvet írta volna, akkor is a legjelentősebb magyar gondolkodók közt lenne a helye.

Jászi a századelő egyik legokosabb magyar embere volt, aki mégis olykor alapjaiban értett félre problémákat. Talán azért, mert „túl okos" volt, és az eszéből akarta kitermelni a valóságot, hogy felesége, Lesznai Anna egy megjegyzését idézzem fel a *Huszadik Század* „zsidókérdés"-vitájából. Csakhogy a világ jellemzően nem racionálisan működik: a Moby Dicket üldöző Ahab kapitány monomániáját nem lehet szociológiai szemlélettel megmagyarázni.

Mivel Jászi kimagaslóan etikus gondolkodó volt, a tévedései is figyelemre méltóak. Erre remek példa a Társadalomtudományi Társaság 1916-os Közép-Európa-vitájában kifejtett gondolata: „Kell, hogy a mai rettenetes világkrízis minden tisztességes emberben még jobban kifejlessze az egyéni felelősség érzetét (...) Cselekedjél úgy, mintha sorsdöntő tényező volnál!" Bár a történelem teljesen rácáfolt Jászi intelmére, mégis neki van igaza.

(Megjelent a *Népszava* 2020. március 28-i számának Szép Szó-mellékletében.)

„Titkos társulat zsoldján kitartott bárgyú eszmezavarosok"? – Mi volt a Galilei Kör?

Ha áthaladunk az Anker közön, a második szám kapualja előtt ma már nyomát sem találjuk annak, hogy 1910 és 1919 között itt működött a híres-hírhedt ateista-materialista diákegyesület, a Galilei Kör. És Csurka István máris megfordul a sírjában, hiszen utolsó darabjának, a nagy port kavaró, egészen szürreális *Hatodik koporsó*nak már a nyitójelenetében elsuttogják, hogy az egyik Magyarország-csonkító tudjukki „állítólag tagja volt a Galilei Körnek". 1990-ben kalapáccsal verték le a Galilei Kör Anker közi emléktábláját, mindez szokatlan indulat egy diákegyesülettel szemben. Miért?

Ha egy átlagos történelemismerőnek – legyen inkább történelem szakos – három ismert galileistát kéne megneveznie, jó eséllyel Rákosi Mátyás, Révai József és Korvin Ottó lennének a válaszok. Ezek pedig nagyon súlyos nevek, melyek a mai napig ránehezednek a Galilei Kör emlékezetére. A Galilei Körből valóban kommunista népbiztosok, népbiztos-helyettesek és népbiztossági funkcionáriusok sora került ki, a Tisza István elleni négy merényletkísérletből is kettő galileisták nevéhez fűződik, azonban a diákegyesület egy hangsúlyozottan apolitikus, szabadgondolkodó, az önképzésre és a tudományra esküvő társaságként indult. Ady Endre a „Láznak ifjú serege" címmel illette a galileistákat, versek sorát dedikálta a Galilei Körnek *(A márciusi Naphoz, Új, tavaszi sereg-számla, Piros gyász ünnepén, Véres panorámák tavaszán)*, fellépett rendezvényein, Jászi Oszkár pedig így írt a galileistákról a Galilei Kör megalakulásának ötödik évfordulóján: „a nemzedék, amely átvezetheti Magyarországot a Balkánból Nyugat-Európába".

A Galilei Kör 1908. november 22-én alakult, az ateista-evolucionista jogbölcseleti tanár, Pikler Gyula elleni támadások és az akkor már közel egy évtizede állandósuló egyetemi „kereszt-heccek" idején.

A „kereszt-heccek" a körül folytak, hogy az állam és egyház 19. század végi szétválasztását követően maradhatnak e feszületek az állami oktatási intézményekben, egy 1900-as provokatív akciót (a Budapesti Egyetemen egy Szent Korona-reliefről ismeretlen elkövetők leverték a gipszkeresztet) követően kitört a kultúrharc az egyetemi életben is. Ha egyszerűsítjük a történteket, akkor az 1900-ban alapított katolikus Szent Imre Kör tagjai „kereszt-akcióik" során újra és újra kereszteket helyeztek ki demonstratív helyekre, melyeket a szekularizáció hívei leszedtek, előbbieket „klerikálisozták", utóbbiakat leginkább „zsidózták", és sokszor ütötték egymást. Az egyetemi tettlegességek 1907 őszén hágtak tetőpontjukra, a „Pikler-hecc" során. Az egyetem jogbölcseleti professzorát, Pikler Gyulát – az akkorra már tisztán radikális Társadalomtudományi Társaság elnökét – „belátásos" elmélete miatt támadták meg. Pikler evolucionista-történelmi materialista alapon szembement a korban domináns természetjogi elképzelésekkel, és azt tanította, hogy a nemzet, az állam és a törvények nem egy isteni igazságból levezethetők, hanem emberi szükségletek kielégítésére jönnek létre, ezért az államformát és a törvényeket a tradíciók helyett az adott kor szükségleteinek megfelelően kell alakítani. A legnagyobb felháborodást Piklernek a nemzettel kapcsolatos megállapításai váltották ki. E szerint a nemzetek, és így a magyar nemzet is, nem örökéletűek. Egy meghatározott kor szükségleteire válaszolva jöttek létre, amikor a törzsnél, nemzetségnél már magasabb szervezeti-társulási formákat igényeltek az emberi szükségletek. Ennek – és az evolucionista logikának – megfelelően a jövőben el fog következni az idő, amikor a nemzetet is felváltják a nemzetnél nagyobb egységek, szervezeti formák, legvégül az örök békét megteremtő világállam. Piklert azzal vádolták, hogy becsmérli a nemzetet és a kereszténységet, hallgatói körében pedig cinizmust terjeszt azzal, hogy a történelem mozgatórúgójának a magasztos célok helyett az anyagi érdekeket teszi meg. Mindezért – elsődlegesen a Szent Imre Kör tagjai – az egyetemről eltávolítását követelték, előadásait tüntetésekkel kezdték zavarni, Pikler azonban rendkívül népszerű előadó volt, tanítványai kiálltak mellette, és a

jogásztanítványokhoz idővel orvosok, gyógyszerészek, mérnökök és kisebb számban bölcsészek is csatlakoztak, akik Pikler esetében a tudomány és az oktatás szabadságának ügyét pillantották meg. Piklerből amolyan század eleji magyar Galilei lett: a tudós, akit el akarnak hallgattatni.

Az elhúzódó egyetemi összecsapások során a Piklert védő hallgatókból állt össze az a szabadgondolkodó diáktársaság, akik az egyetemi kultúrharc „nemzeti-keresztény" kihívásaira mintegy baloldali radikális válaszként a Galilei Kört megalapították. Galileo Galilei nevének felvételét maga Pikler javasolta, a diákegyesület első elnökévé az akkor huszonkét éves Polányi Károlyt választották. Mivel új diákegyesület alakításához minisztériumi engedély szükségeltetett, és ennek kiadásában az alapítók nem reménykedtek, így a Galilei Kör a nemzetközi szabadgondolkodó mozgalomba illeszkedő Szabadgondolkozás Magyarországi Egyesületének főiskolai fiókjaként alakult meg, a szellemi támogatás Jászi Oszkár szociológiai folyóirata, a *Huszadik Század* körétől, az anyagi pedig a radikális szabadkőműves páholyoktól (mint a Comenius vagy a Jászi által alapított Martinovics) érkezett. Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán, Szende Pál és Varga Jenő a Galilei Kör legfőbb előadói közé tartoztak, nevezhetjük őket a galileisták mestereinek. És noha ritkábban adott elő, mindenképp idevehetjük Szabó Ervint is.

Az erősen polgári radikális Galilei Kör magát elsődlegesen a „nemzeti-keresztény" egyetemi és főiskolai egyesületekkel, elsődlegesen a Szent Imre Körrel szemben határozta meg, de vállaltan ateista egyesületként a Galilei Kör mindennemű „felekezetiségtől" elhatárolódott, a protestáns Bethlen Gábor Körtől és a cionista hallgatók Makkabea Körétől is.

A Galilei Kör jelentős részben a hátrányként érzett zsidóságukból kilépni vágyó, vallásukat elhagyó, magukat magyarnak valló, de a többségi társadalom által továbbra is zsidóként számontartott – és sokszor le is zsidózott – kis- és középpolgári, a teljes be nem fogadottság és a szociális helyzetük miatt radikalizálódásra hajlamos egyetemi

és főiskolai hallgatókat tömörítette. Az ateista-szabadgondolkodó, a vallással szemben a tudományra esküvő Galilei Kör a hátránynak érzett zsidóságból való kilépés lehetséges terepeként működött, hasonlóan a nemzetközi munkásmozgalomhoz. Ez magyarázza a galileisták későbbi nagy átjárását a Galilei Körből a kommunista pártba.

Az első, 1908/1909-es tanév végére a tagság létszáma elérte a kilencszázat, később ezer és ezerszáz körül mozgott. A tagdíj félévente egy korona volt (a Szent Imre Köré hat). 1910-ben költöztek az Anker közi klubhelyiségbe, volt itt olvasószoba a legfontosabb napilapokkal, folyóiratokkal és tudományos periodikákkal. A tagdíjakból egy mikroszkópra is összespóroltak. Darwinisták voltak, konzervatív kritikusaik azzal élcelődtek, hogy a galileisták „Ős-sejt hoztá"-val köszöntik egymást „Isten hozta" helyett.

Minden dogma ellen harcot hirdető szabadgondolkodó diákegyesület volt a Galilei Kör. A pozitivizmus alapján álló „szabadgondolkodás" ideológiája legszélesebb értelemben előítélet-mentességet jelentett a századfordulón. Az „előítélet" fogalmába beleértették a babonát, a vallási és tudományos dogmatizmust, a hagyományokat, a tekintélyekbe vetett hitet. Mindezen hitek, dogmák, hagyományok, tekintélyek helyébe az egyéni tapasztalatokon alapuló autonóm ítéletalkotást helyezték, erre esküdtek, és ezt „új világszemlélet"-nek nevezték. A galileisták természettudományos világnézetének kialakulására, amely a *tapasztalás* fogalmának abszolutizálására (amit a tapasztalattal „ellenőrizni nem lehet, arról gondolkozni sem szabad" – írta a fiatal Polányi) épült, a legnagyobb hatással Ernst Mach volt *Az érzékletek elemzésével*, amely először a Galilei Kör kiadásában jelent meg magyarul. Abban is úttörők, hogy Freud első hazai népszerűsítői közé tartoztak.

Mach neve mutatja, hogy a természettudományok erős kultiválása jellemezte a galileistákat, akik között az országos átlaghoz képest felül voltak reprezentálva a mérnök- és az orvostanhallgatók, szemben a hagyományosan jogászi dominanciájú tradicionálisabb diákegyesületekkel. Az önképző galileisták, akik jelmondatul a „Tanulni és

tanítani"-t választották, elsődleges céljuknak a tudomány szabadságát – ezzel együtt az oktatás egyházi hatásoktól és befolyásoktól történő „megtisztítását" – és a szegényebb hallgatók vallásuktól független támogatását tartották. A galileisták diákszociológiai felméréseket végeztek, bizonyos szempontból a Galilei Kör munkájának egyik legmaradandóbb, a könyvtárakban máig fellelhető alkotása az egyetemi diákság szociális helyzetét felmérő, *A budapesti diáknyomor* című 1909-es, a Magyarországon akkor úttörőnek számító kérdőíves módszerrel felvett statisztika.

Az egykori galileisták közül nemzetközi hírű tudósok sora került ki, mutatva, hogy milyen színvonalas munka folyhatott az Anker közi klubhelyiségben, az önképző szemináriumokon és vitaesteken. 1912-ben a kémiai Nobel-díjas Wilhelm Ostwald volt a galileisták vendége, az irodalmi teaesteken Babits Mihály, Balázs Béla és Karinthy Frigyes szórakoztatta a nagyérdeműt. Mikor meglátogatták a Szépművészeti Múzeumot, Kernstok Károly kalauzolt. A galileisták pályázatokat hirdettek, tudományos ismeretterjesztő könyveket adtak ki (Galilei Kör Könyvtára, Galilei Füzetek), folyóiratot működtettek (az 1911–1914 között működő, valamint 1918–1919-ben rövid időre újrainduló *Szabadgondolat* – itt publikálta Lukács György a „Bolsevizmus mint erkölcsi probléma" című híres esszéjét), továbbá idővel nyitottak a munkásoktatás felé. Munkásmatinékat is szerveztek, Gorkij és Zola műveiből adtak elő részleteket a kékgalléros nézőknek, akiknek nemcsak előadásokkal kívántak proletáröntudatot adni, de antialkoholista propagandájukkal a munkásalkoholizmust is igyekeztek visszaszorítani. Nemcsak egészségvédelmi okokból, hanem mert alkoholistákkal nem lehet osztályharcot vívni – gondolták. Az 1910-es évek elejétől a Galilei Kör a Magyarországi Szociáldemokrata Párttal is szorosabb kapcsolatba került, az 1912. május 23-i választójogi tüntetésen történő szervezett részvétellel pedig az egyesület vállaltan feladta addig hirdetett politikamentességét.

Az első világháborúig terjedő időszakot, a Galilei Kör 1908 és 1914 közötti korszakát elsődlegesen az antiklerikális tevékenység jellemezte, legyen szó tudományos igényű előadások tartásáról, a papok piócának nevezéséről vagy a tantermekbe kihelyezett keresztek leszaggatásáról. Az antiklerikalizmus szükségszerűen következett a szabadgondolkozó ideológiából. A vallások létrejöttét a szabadgondolkodók nem Istennel, hanem pszichológiai és kulturális antropológiai érvekkel magyarázták, miszerint egykor az ősember válaszokat keresett a természeti jelenségek okaira, például arra, hogy miért villámlik. Egy szabadgondolkodó szerint amennyiben az ember elér arra a „fejlettségi fokra", hogy tudományos magyarázatot képes adni a természeti jelenségekre, már nincs szüksége vallásra. A galileisták vallották, hogy az ember csak a tudomány által lehet szabad, azáltal, hogy megismeri a természet törvényeit, és ezáltal kikerül a „babonák" uralma alól. Az egyházban – mivel szükségszerűen tekintélyelvű dogmákat hirdet – a tudomány fejlődésének legfőbb akadályát látták, ezért indítottak harcot ellene, követelve állam és egyház teljes szétválasztását, az oktatás maradéktalan vallástalanítását. „Az egyházat a kultúra ítélőszéke bitóhalálra ítélte" – írta Polányi, a katolikus egyháznak „a sötét középkorban" szerzett javait pedig szekularizálni és szétosztani szánták a galileisták, ezzel szándékoltak enyhíteni a századelő magyarországi földéhségén, amely a kivándorlás elsődleges okozója volt. „Mikor a klerikalizmus által halálos ágyába fektetett Spanyolország készül lerázni magáról piócáit, mikor Franciaország kikergette a fekete sereget, a mi vezéreink, a mi uraink az ország földjéből, az ország pénzéből mérhetetlen vagyont pocsékolnak az új középkor lovagjainak istápolására. Ennek nem szabad így maradnia" – írták a galileisták első felhívásaik egyikében, nem sokkal a Franciaországból kiutasított szerzetesek magyarországi befogadása után. A sokszor nyomorúságos körülmények között élő egyetemistáknak pedig azt üzenték: „Míg ti előttetek becsukják az egyetem kapuját, ha a tandíjból csak egy fillér is hiányzik: hatszázezer koronák jutnak templomjavításra." A Galilei Kör minden alkalmat megragadott, hogy fellépjen az egyházak egyetemi jelenléte ellen, az egyik legnagyobb galileista akció a Műegyetem 1911-ben átadott épületének felszentelése ellen szervezett tiltakozás volt.

Az első világháború kitörésétől kezdve az „antiklerikalizmus" helyett az „antimilitarizmus" került a Galilei Kör tevékenységének előterébe. Az 1914 előtti „régi galileisták" nagy részét bevonultatták, a Galilei Kör több korábbi elnöke, mint Polányi Károly vagy Rubin László a frontra került. Az 1914 őszétől az Anker közi klubhelyiségbe járó „új galileisták" a korábbi természettudományos világnézeti és ismeretterjesztő topikok helyett elsősorban a háború gazdasági és szociális vonatkozásaival kezdtek foglalkozni. A galileisták háborúellenessége marxista eszmei alapokon nyugodott, írások és előadások sorában fejtették ki, hogy a háborún csak a tőkések, a hadseregnek szállító földbirtokosok és a ranglétrán felfelé lépegető katonatisztek nyerhetnek, az osztálytársadalomban alullévőknek semmi érdekük nem fűződik hozzá. A háborúellenes galileista rendezvények közül mindenképp meg kell említeni a Jaurès-gyászünnepélyt 1915-ben, a háborút ellenző francia politikus meggyilkolásának első évfordulóján. Ady ekkor írta az *Emlékezés nagy halottra* című művét, ez volt az utolsó verse, amelyet a Galilei Körnek küldött. A költő 1919. januári halálakor a Galilei Kör saját halottjának tekintette Adyt, és ravatalánál galileisták álltak sorfalat.

1916-ban orosztanfolyam indult a Galilei Körben: „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!" – ez lett a nem hivatalos jelmondat a „Tanulni és tanítani" helyett. 1917-től a Galilei Kör rendszeres résztvevője lett a szakszervezetek háborúellenes tüntetéseinek.

A háborút történelmi materialista szempontból elemző előadások, szemináriumok és a rendezvények felszíne alatt megkezdődött a galileisták illegális háborúellenes tevékenysége. Röplapokat nyomtattak és juttattak a katonák közé. Ez vezetett a Galilei Kör 1918. januári bezárásához és a Galilei-perhez. 1918. január 5-én ugyanis a budapesti katonaszállások környékén háborúellenes röpiratok százait találták, kisebbrészt felragasztva, nagyobbrészt szétszórva: „Katonatestvérek!" (...) Az orosz katonák már rájöttek, hogy a föld, melyet meg kell hódítaniok, a saját országukban van." Mint kiderült, a röpiratokat a Galilei Kör egyes bolseviknak nevezhető tagjai készítették, sokszorosították

és ragasztották ki. Egy szerelmespár, a húszéves Duczynska Ilona mérnök- (a későbbi Polányi Károlyné) és a szintén húszéves Sugár Tivadar orvostanhallgató álltak az akció centrumában. Szabó Ervin támogatta a fiatalokat a fogalmazásban, noha a röpirat mintája már megvolt: a Svájcban tanult Duczynska Ilona csempészte Magyarországra a forradalmi szocialisták 1917. márciusi zimmerwaldi kiáltványát. A röpiratok nyomásához szükséges sokszorosítógépet egy Sólyomként emlegetett Solem nevű orosz férfi szerelte össze nekik, aki az egyik galileista szomszédságában lakó orosz politikai emigránsnál, Vlagyimir Jusztusnál tartózkodott ebben az időben. Konspiratív akció volt, a legtöbb részletet csak fél évszázaddal későbbi visszaemlékezésekből ismerjük. Azt is csak utólag tudtuk meg, hogy Duczynska még 1917 nyarán merényletet tervezett Tisza István ellen. (1918. október 16-án egy ifjúmunkás galileista, Lékai János már rá is lőtt volna Tiszára, de nem tudta szakszerűen használni a Friedrich Istvántól szerzett fegyverét.)

Az 1918. január 5-i akció után egy héttel, január 12-én a rendőrség megjelent a Galilei Kör Anker közi helyiségében, és a kört feloszlatták, irattárát, könyveit, készpénzkészletét lefoglalták, az ajtókat lepecsételték. A röplapozással gyanúsított galileistákat több hullámban tartóztatták le január végéig. Közel nyolc hónapi vizsgálati fogság után az 1918. szeptember 19–25-én tárgyalt Galilei-perben Duczynskát és Sugárt ítélték el, előbbit két, utóbbit három évre.

A két galileista nem sokáig volt börtönben: 1918. október 30-án a forradalmi tömeg kiszabadította őket a Conti (ma Tolnai Lajos) utcai fogházból, Sugár Tivadar a Galilei Körben korábban éveken át előadó újságíró-kritikus, Pogány József helyetteseként a Katonatanács egyik vezetője lett. Ekkor már a Galilei Kör helyiségét is újra megnyitották, a lepecsételt ajtókat a Nemzeti Tanács megalakulásának hírére, 1918. október 24-én tépték föl a galileisták. Az újrainduló egyesület diákjóléti követeléseket tett közzé, földreformtervezetet fogalmazott meg, ám a Galilei Kör eközben sajátos eszmei küzdelem színtere lett. A Kun Béla-párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-i

alakulásakor számos galileistát ott találunk, ám a frontról hazatérő „régi galileisták" felléptek a szabadgondolkodó egyesület bolsevizálódása ellen. Ahogy Polányi Károly írta utóbb: „A rettenetes erővel feltörő bolsevista eszmevilág ellen aktíve küzdöttem."

1918–1919 fordulóján a bolsevik expanziót képviselő „új galileisták" és a kör autonómiáját védő „régi galileisták" küzdelméből végül az előbbiek kerültek ki győztesen. A Galilei Kör 1919. március 21-től szervezetileg megszűnt, mondhatjuk, hogy feloldódott a kommünben: a marxizáló történetírás ezt azzal magyarázta, hogy mindez azért következett be, mert a Tanácsköztársaság politikája lényegében megvalósította a Galilei Kör akkor már egy évtizede propagált programját. Ha kevésbé ideologikus választ keresünk, akkor a Galilei Kör feloldódásának okaként egyszerű „humánerőforrás"-szempontokat jelölhetünk meg: a kommün vezetése által szándékolt radikális elitcsere egyszerűen igényelte a galileisták szerepvállalását, akik otthagyván klubhelyiségüket hamar népbiztosságokon és újságok vezető pozícióiban találták magukat, hogy aztán legtöbbjük 1919 augusztusa után emigráljon.

Az emigrálásoknak is köszönhető, hogy a Horthy-korszakban a Galilei Kör történetének jobboldali elbeszélése – erre példa Tormay Cécile *Bujdosó könyve* –, amely a galileistákban csak nemzetellenes zsidó-kommunista züllesztőket látott – „titkos társulat zsoldján kitartott bárgyú eszmezavarosok"-at –, konkurencia nélkül maradt, és egészen 1945-ig uralta a Galilei Kör emlékezetét. 1945 után pedig a munkásmozgalom-történetbe igyekeztek a Galilei Kört maradéktalanul integrálni, elfedve az egyéb tendenciákat. Pedig a szabadgondolkodó diákegyesület jóval több volt, mint Rákosi, Révai és Korvin, és különösen a számos nagy pozitív eredményt hozó 1908–1914 közti önképző, ismeretterjesztő és szociálpolitikai tevékenysége miatt a Galilei Kör helye megkérdőjelezhetetlenül ott van a legjelentősebb magyar diákegyesületek között.

Csak egyetérthetünk azzal az „Öreg galileista" néven író levelezővel, aki a Galilei-per idején egy hosszú könyvcímlistát küldött be a *Világ* 1918. szeptember 29-i számába, kérve az olvasókat, hogy az ott

folyó önképző-ismeretterjesztő munka alapján ítéljék meg a feloszlatott diákegyesületet: mert „legjobb bizonyság mellette, hogy mennyire tévesen ítélik meg általában a Galilei Kör működését. Ahol a diákok így tanultak, s ahol hagyomány volt, hogy az idősebb a fiatalabbat tanulmányaiban vezeti, ott komoly munka folyt, amelyet megakasztani bűn volt a magyar kultúra ellen".

A galileisták, bár a materializmust hirdették, valójában mélyen idealisták voltak. Hiába vallották magukat ateistának, vallásosan hittek a tudás felszabadító erejében, a tudomány megváltó eredményeiben, amelyek élhetőbbé és jobbá teszik a világot az alul lévők számára is. Be akarták emelni a nemzetbe a szegénységtől, az elnyomástól, a népbetegségektől sújtottakat. Bár nem moralizáltak, mély erkölcsiség jellemezte a legkiválóbb fiatal szabadgondolkodókat, akik egyéni érvényesülésük és karrierépítésük kárára, nem törődve a támadásokkal, kiálltak a számukra fontos ügyek mellett, mert szilárdan hitték, hogy nemzetközi tájékozottságú, felelős értelmiség nélkül Magyarország sorsa az „ábrándos enyészet" lesz.

(Megjelent a *Múlt-kor* történelmi portálon 2013. november 21-én.)

A DEMOKRATA SZOCIALISTA – GARAMI ERNŐ

A magyar szociáldemokrácia történetének legnagyobb alakja volt Garami Ernő (1876–1935), akit méltatlanul kevéssé ismer a magyarországi nyilvánosság, pedig az első magyar munkásvezér volt, akinek miniszterek keresték a társaságát, és Ady Endre neki dedikálta a *Rohanunk a forradalomba* című versét. Személye nem képezi emlékezetpolitikai csatározások tárgyát, Budapesten nemhogy szobra, de emléktáblája sincs, és a fővárosban utca sincs elnevezve róla (1947 és 1951 között csak pár évre viselte nevét a mai Goldmann György tér a Petőfi híd budai hídfőjénél). Pedig Garami minden diktatúrával szemben állást foglalt, hitt a demokráciában. Ennek köszönhető, hogy a rendszerváltás előtt nem jelenhetett meg Magyarországon az 1918–1919-es forradalmakról szóló *Forrongó Magyarország* című 1922-es, emigrációs számvetése. „Ez a könyv megjelenése óta a tiltott, megbélyegzett, elhallgatott könyvek listáján szerepelt. 1922-ben a keresztény-nemzeti kurzus emelt vádat a szerző ellen, s a könyvet az akkori hatóságok a postai szállításból kitiltották; 1945 után a szociáldemokrata párt sem gondolt az újrakiadásra; míg az MKP kultúrpolitikusai és ideológusai még a létezéséről sem kívántak hallani, nyilatkozni. Az érdeklődő olvasó az 1956 után megjelent történeti szakmunkák lábjegyzeteiből szerzett tudomást az emlékirat létezéséről" – írta az 1989-es magyar kiadás utószavában Varga Lajos történész, aki Garami Ernő tanulságokban bővelkedő politikai életrajzát is megírta.

Garami Ernő 1876. december 13-án született Budapesten, édesapja kávéházat üzemeltetett a Kálvin téren, de az apa korai halála után a család elszegényedett. A fiatal Garami műszerésznek tanult, és tanoncként kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1895-ben Berlinbe költözött, ahol a szakmájában tevékenykedett, és szociáldemokrata lapok szerzője lett. 1898-ban tért haza, ekkor beválasztották az MSZDP

vezetőségébe, és két évtizedre a párt egyik vezetője lett. Nemcsak részt vett az 1903-as pártprogram kidolgozásában, az lényegében az ő irányításával jött létre. Németül folyékonyan írt és beszélt, Karl Kautsky és August Bebel leveleztek vele, egyenrangú partnernek ismerve el őt. Nemcsak a *Kommunista kiáltvány*t, de *A tőké*t is lefordította, bár utóbbi fordítása nem jelent meg, a Horthy-rendszerrel kiegyező szociáldemokrata pártvezetőséggel történt összekülönbözése miatt.

Előbb segédszerkesztője, majd 1905. április 1-jétől felelős szerkesztője volt a napilappá váló *Népszavá*nak. A szociáldemokrata napilap *Előre!* című programcikke büszkén hirdette:

„Kibontjuk vörös lobogónkat s meghajtjuk Magyarország munkásai előtt. Köszöntjük őket. Köszöntjük őket, mint harcosait annak az eszmének, amelynek zászlója, íme, büszkén röpül föl a magasba. [...] A magyarországi szociáldemokrata párt napilapja útra kél. Szétviszi az országban az eljövendő idők diadalmas eszméit, azokat az eszméket, amelyeket néhány éve még kacagott a hatalom, gúnyolt és lenézett. Azokat az eszméket, amelyeknek legyőzhetetlen hódító erejétől a gúnyolódás közepette is megrémült. Azokat az eszméket, amelyeknek harcosait félelmében immár hatalmának minden eszközével üldözi, s amely eszméknek egyik legszebb diadaláról tesz tanúságot íme e lap. Igen: diadalt hirdetünk első számunkban! Ez a lap nem üzleti kalmárszellem gyümölcse, nem rejtett célok szolgálatára vásárolt, pénzen vesztegetett eszköz. Ez a lap elkeseredett, áldozatteljes küzdelemben, ádáz harcok tüzében hódított diadalmi jelvény, amelyet az ellenséges bástyák fokára tűztünk ki."

Garami Kunfi Zsigmonddal közös alapítója és szerkesztője volt a párt elméleti folyóiratának, az 1906-ban indult *Szocializmus*nak is, de a felhalmozott ismereteket népszerűsítő formában is közölték a *Munkás Könyvtár*-sorozatban, amelyben Garami Ernő például 1909-ben olvasmányos munkában mutatta be Marx és Engels életét, és többször is előadott a Galilei Körben. Garami Ernő elméleti munkái közül különösen a *Hazafiság és nemzetköziség* című 1903-ban megjelent röpiratát érdemes kiemelni, amely frappáns választ ad a magyar baloldalt

„hazafiatlansággal" vádolóknak. A „vérvörös lobogó" használata, az internacionalizmus és a magyarországi ipari munkásság multietnikus összetétele (az MSZDP választási pénzeket gyűjtő könyvecskéjének borítóján nemcsak a *Választási alap* és a *Wahlfond*, de a *Volobny Základ* cím is szerepelt) miatt a szociáldemokratákat ugyanis előszeretettel nevezték „hazátlan bitangnak" azok a „magyar urak", akik a „haza" fogalmát a saját szájuk íze szerint értelmezték. Nekik írta válaszul Garami Ernő: „a szocialisták, akik állítólag megtagadják a hazát, meg tudnak felelni rá, hogy mi a haza. A haza: a jog és a kenyér. Ahol elrabolják jogomat, kiveszik kezemből kenyeremet, ott elrabolják tőlem a hazát. Akik elrabolják tőlem, azok az igazi hazaárulók, azok az igazi hazátlan bitangok, s ha küzdök ellenük jogomért és kenyeremért, akkor hazámért küzdök! Amely országban a jogok: kiváltságok, abban az országban a népnek nincs hazája!" És még egyszer nyomatékosítva: „A népnek ma nincs hazája. Hazátlan bitang a szó legszomorúbb értelmében. Akik hazafiaknak hirdetik magukat, azok rabolták el hazáját – a haza nevében. S akiket eltipornak, mint a haza ellenségeit: a nemzetközi szociáldemokraták – azok küzdenek érte és hazájáért!"

Miközben napilapot és folyóiratot szerkesztett, elméleti munkákat írt és a pártot vezette, arra is maradt energiája, hogy választmányi tagja legyen az Országos Magyar Népfürdő Egyesületnek, és hogy még egy rettenetesen rossz drámát is írjon *A megváltás felé* címmel. Garami Ernő tehát valóban széles körű munkásmozgalmi tevékenységet folytatott, munkabírásáról és áldozatos szerkesztői munkájáról következőképp emlékezett meg a fia, Garami Ernő Tibor: „Ha történetesen Boda Dezső rendőrfőkapitánynak kedve szottyant és hajnaltájt a lapot megcenzúráztatta, vagy pláne elkoboztatta rendőrpribékjeivel, neki mint főszerkesztőnek kellett gyorsan a lap fehér foltjait a feltörekvő szocializmus tanításaival megtölteni. Mindezt egyedül hajnali egy és négy óra között! És másnap az átvirrasztott éjszaka után délelőtt valamelyik körúti kávéházban 10 és 12 között már újra tárgyalt, délután rövid értekezletet tartott az elvtársakkal [a] legújabb események kiértékeléséről a szerk.[esztőség]-ben."

A rendőri zaklatásokból bőven jutott Garaminak és pártjának. Ahogy a *Forrongó Magyarország* című memoárjában írta: „a be nem vett felekezetek mintájára a szociáldemokrata párt [...] a be nem vett politikai pártok közé tartozott és e pártnak a kormánnyal csak a rendőrségen vagy az ügyészségen keresztül volt érintkezése". A rendőrség figyelte a szociáldemokratákat, vagy ahogy gúnyosan nevezték őket, a „cucilistákat", és a budapesti rendőrfőkapitány 1902 és 1913 között minden évben kötetnyi jelentésben tájékoztatta a magyar miniszterelnököt vagy a belügyminisztert „A magyarországi szocziálisztikus munkásmozgalmak" tevékenységéről.

Az 1905-ös év azonban változást hozott: az oroszországi forradalom hatására minden addiginál jobban aktivizálta magát az MSZDP a választójogi küzdelemben, a magyarországi belpolitikai válság pedig lehetőséget adott, hogy a szövetségeseket kereső, politizáló urak végre „magukhoz emeljék" a munkások pártját. A választásokon győztes „nemzeti ellenzék" helyett a magyar választás eredményét el nem fogadó Ferenc József által kinevezett „szakértői kormány", a darabontkormány belügyminisztere, Kristóffy József ugyanis úgy akarta megteremteni a Fejérváry-kormány támogatottságát, hogy kilátásba helyezte a választójog reformját. A bizalmas Kristóffy–Garami-paktum – amely a választójog bővítését és a szociáldemokratákat sújtó korlátozások eltörlését ígérte – az MSZDP történetének első igazán nagy tömegtüntetéséhez, az 1905. szeptember 15-i „vérvörös péntekhez" vezetett. Az erődemonstráció nem maradt hatástalan, a szocialistákra innentől kezdve már nem lehetett csak „büntetőjogi" problémaként tekinteni, mert a munkáspárttal történő szövetségkötés politikai dilemma lett a polgári pártok számára is.

Az MSZDP pedig az első világháború kitörésekor került útelágazás elé. Az 1914. júliusi antimilitarista békeszólamok után végül a magyar szociáldemokraták is úgy döntöttek, hogy a német szociáldemokratákhoz hasonlóan kiállnak a háborús politika mellett – tegyük hozzá, hogy Tisza István súlyos következményeket helyezett kilátásba, amennyiben ezt nem teszik –, pálfordulásukat a „cári önkény" elleni

harcként keretezték a *Népszava* hasábjain. 1917-től azonban az MSZDP újra visszatért az 1914 előtti antimilitarista politikájához, 1918 januárjában pedig sor került a magyar történelem első tömegsztrájkjára is. Az MSZDP súlynövekedésének volt köszönhető, hogy a háború végére a párt vezetői parlamenti képviselet nélkül is már rendre megfordultak a miniszterelnökök dolgozószobájában – a Tisza Istvánt váltó új miniszterelnök, Eszterházy Móric 1917 nyarán már maga kereste fel a *Népszava* Conti utcai szerkesztőségét, hogy a terveiről tájékoztassa a szociáldemokratákat –, és Garamiék még az uralkodóval, IV. Károllyal is tárgyalhattak.

Az első világháborús összeomlás nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchiát söpörte el, de a régi magyar politikai elitet is: a lakosság a háború befejezését követelő ellenzéki erőket tömörítő Magyar Nemzeti Tanács mellé állt, és az 1918. október 30–31-i „őszirózsás forradalommal" hatalomra kerülő koalíciós kormányban, a Károlyi-kormányban szerepet vállaltak a szociáldemokraták is. Amikor Jászi Oszkár az 1918–1919-es forradalmak időszakára visszaemlékezve „seregszemlét" tartott a demokrácia erői fölött, „legnagyobb szervezettsége" miatt – az őszirózsás forradalmat követően már egymilliós példányszámban jelent meg a *Népszava*! – elsőnek említette a szociáldemokrata pártot, mint amelynek „érdemei a munkásság megszervezésében és a régi Magyarország felőrlésében vitathatatlanul nagyok voltak". Jászi azonban bírálta a pártvezetés „opportunizmusát" és visszafogottságát: „Ennek a pártvezetőségnek nagy többsége talán sosem csinált volna forradalmat, ha a katonaság, a diákság és a munkásság egy részének váratlan föllépése egyszerre élére nem állította volna a helyzetet."

Garami Ernő valóban nem volt forradalmáralkat, ráadásul Leninnel ellentétben, aki mindig a gyakorlatához igazította az elméletet, Garami nehezen tudott túllépni a teoretikus ellenvetéseken és aggályokon. Az alapvető dilemmát már a kezdetektől az a kérdés jelentette számára, hogy a szociáldemokraták szerepet vállalhatnak-e egy polgári kormányban? Mert bármennyire is előrelépést hozott a polgári demokratikus forradalom az 1918 előtti politikai-gazdasági berendezkedéshez képest, de építhetnek-e egy polgári, kapitalista Magyarországot a szociáldemokraták, ha hosszabb távon annak meghaladására törekednek a maximális program szerint? Garami Ernő „nemmel" felelt a kérdésre: azt szerette volna, ha az MSZDP csak kívülről támogatja a Károlyi-kormányt, és csak Károlyi Mihály kifejezett kérésére vállalta el a kereskedelemügyi miniszteri posztot.

Garami mindvégig tagadta, hogy a kor Magyarországán adottak a feltételek a szocializmus megvalósításához, ezért a koalíciós kormányzás nehézségéből és a szélsőbaloldali kommunisták, valamint az ébredező jobboldali, ellenforradalmár csoportok elleni fellépéssel kapcsolatos vitákból adódó, 1918. végi–1919. eleji kormányválság idején is azt szorgalmazta, hogy a szociáldemokraták lépjenek ki a polgári kormányból. Ám Garami indítványát elvetette a Budapesti Munkástanács. Az MSZDP legtekintélyesebb vezetője ekkortól már egyre kevésbé találta a helyét korábbi társai között, és amikor az MSZDP és a KMP egyesült 1919. március 21-én, Garami telefonon kérte párttagságának törlését, amit azzal indokolt: „Nem lehetek többé olyan pártnak tagja, amelyik nevéből a demokrata szót törli."

Eldöntötte, hogy elhagyja az országot. Kun Béla szerette volna, ha Garami a Forradalmi Kormányzótanács megbízásából utazik Svájcba, hogy pénzért jelentéseket írjon a nemzetközi helyzetről, Garami Ernő azonban – ahogy annyi minden mást – ezt sem vállalta, és a nettó (avagy a kor kedvelt kifejezésével: pur et simple) emigrálást választotta, hogy aztán majd Jászi Oszkár és Károlyi Mihály is kövessék.

A proletárdiktatúra bukása után rövid időre hazatért Magyarországra, de a fehérterrort látva, újra, most már egy évtizedre emigrált. 1921-ben a *Jövő* című lapját szerkesztette Bécsben – a Károlyi-kormány egy másik korábbi miniszterével, Lovászy Mártonnal közösen –, és 1922-ben ugyanott jelent meg a forradalmak és az ellenforradalom időszakát felidéző memoárja. Haláláig már csak kis időt töltött Magyarországon 1929 és 1931 között, de a pártvezetéssel történt összekülönbözése miatt megint visszatért Bécsbe. Onnan már

csak 1934-ben, gyakorlatilag meghalni jött haza Magyarországra. Méltatlanul elszegényedve hunyt el 1935. május 28-án: „most elment az örök emigrációba, ahonnan nincs többé visszatérés" – írta gyászkeretes vezércikkében a *Népszava*. Pedig Garami Ernő szellemének mindig helye kellene hogy legyen a magyar közéletben.

(Megjelent a *Népszava* 2020. október 17-i számának Szép Szó-mellékletében.)

„HÁT VÉGRE!" – APPONYI ALBERT ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

„Közép-Európa nagy öregje", a „magyar Cicero", akit kortársai közül sokan inkább tartottak búcsúsbódék ripacsának. Az Interparlamentáris Unióban tevékenykedő nagy pacifista, aki azonban „Végre!" – felkiáltással üdvözölte a háború kitörését, és támogatta a korlátlan tengeralattjáró-háborút. Kevés ellentmondásosabb magyar történelmi szereplő van Apponyi Albertnél (1846–1933).

A dualizmus kori magyar politikusok közül talán csak Tisza Istvánnak és Károlyi Mihálynak volt annyira változatos a megítélése az elmúlt száz évben, mint Apponyié. A Horthy-korszakban – és újabban ismét – Apponyi maga volt a „Régi Magyarország" minden erényének megtestesítője, a „remény nélküli helytállás" szobra. A párizsi magyar békedelegációt vezető doyen, a „legnagyobb élő magyar", aki „három nyelven mondott beszédében" (igazából olaszul csak összefoglalta az angolul és franciául elmondottakat) tiltakozott a már eldöntött határcsonkítások ellen. Ellenben aktív politikusi korában nem egyszer kíméletlen élcelődések céltáblája volt, mivel ellenfelei számára nem a „magyar Ciceróként" tűnt fel a mindig elnagyolt gesztusairól híres szónok, hanem inkább látták őt vidéki színházak pojácájának, búcsúsbódék ripacsának és persze politikai prostituáltnak, ami miatt az Apponyit nem túlságosan kedvelő fiatal Ady következetesen csak „Albertinának" hívta a cikkeiben (nem túl ízlésesen).

Az tagadhatatlan, hogy valóban minden politikai sarokban megfordult az elhíresült iskolatörvényeknek nevet adó gróf. A negyvennyolcas érzelműek számára nem túl szép emlékeket ébresztő Apponyi György jezsuitáknál nevelkedett fia az 1870-es évek végétől a mérsékelt ellenzék vezetője volt, hogy majd Széll Kálmánnal egyezségre jutva a szabadelvűeket támogassa. Míg végül az 1906-ban kormány-

ra kerülő nemzeti ellenzék vallás- és közoktatásügyi miniszteréként mindörökre beégette nevét a magyar történelembe a „Lex Apponyi" néven ismertté vált 1907-es törvénycsomaggal. 1945 után főleg e „sovinisztának", „reakciósnak" tekintett minisztersége miatt festették méltánytalanul sötétre Apponyi alakját a magyar „marxizáló" történetírás képviselői.

Pedig Apponyi Albertet 1911-ben Nobel-békedíjra is jelölték, majd később még újabb négy alkalommal. Egyszer se nyerte el, pedig bizonyára jobban rászolgált volna, mint Jasszer Arafat. Apponyi az 1890-es évektől tevékenykedett a dübörgő „imperializmus" korában a béke megőrzése érdekében 1889-ben, Párizsban életre hívott Interparlamentáris Unióban. Apponyi nemzetközi tekintélyét mutatja, hogy sikerült elérnie, az Interparlamentáris Unió Budapesten tartsa éves gyűlését az 1896-os, millenniumi évben, és később komoly szerepet vállalt a harmadik hágai békekonferencia előkészítésében, az azonban a világháború kitörése miatt elmaradt.

Apponyi pár hónappal a világháború előtt, 1914 áprilisában foglalta össze a pacifizmussal kapcsolatos nézeteit a magyar újkonzervativizmus vezető fórumában, a *Magyar Kultúrá*ban, a jezsuita Bangha Bélának a szabadkőműves világ-összeesküvés ellen hadakozó periodikájában. Ugyan kétrészes írásában újra hitet tett a nemzetközi béketörekvések mellett, de hangsúlyozta: „Nem úgy akarjuk azt értetni, hogy kihaljon a haza fiaiból az a férfias szellem, amely a haza megtámadott létérdekeinek megvédésére mindent vállal, a háborút is."

Márpedig Szerbia megtámadását „önvédő háborúnak" tartotta a Ferenc Ferdinánd meggyilkolása miatt nem sok könnyet ejtő függetlenségi Apponyi. Mikor Tisza István bejelentette a parlamentben a hadüzenetet, Apponyi is szólásra emelkedett a Függetlenségi Párt képviseletében, hogy megtartsa emlékezetes szónoklatát: „Át vagyunk hatva attól, hogy az a leszámolás, amely megindult, kikerülhetetlen volt (...) és hogy azzal nem a támadásnak terére lépünk, hanem egy elemi, védelmi kötelezettséget teljesítünk. (...) Ennek a leszámolásnak

megkezdésére mi is csak egy szóval felelhetünk, azzal a szóval, amely az egész közönségnek ajkain van és ez a szó az: Hát végre!"

Úgyhogy nem sokkal később, szeptemberben új írással jelentkezett a *Magyar Kultúrá*ban a „pacifista" politikus, hogy megmagyarázza radikálisan jelentkező háborúpártiságát: „A háború mindig valakinek a bűne, azé, aki a jogrendet megtámadja vagy békés szomszédainak biztonságát fenyegeti. De annak a nemzetnek részén, amely igazságtalanul megtámadott legfőbb javait védi, nemcsak nem bűn, hanem magasztos erények kútforrásává válhat. (...) Ilyen ebben a háborúban a mi helyzetünk."

Apponyi „Nyugat és Kelet", „Róma és Bizánc" küzdelmeként fogta fel az első világháborút, amelyben hazánknak szükségszerűen a „nyugati civilizációt" védő Németország mellett a helye az azt elnyeléssel fenyegető Oroszországgal szemben. Szerbiát pedig nem „magányos harcosként", hanem a veszedelmes orosz birodalmi törekvések exponenseként fogta fel, amellyel szemben indokolt a preventív csapásmérés. Mikor 1915 januárjában „A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában" címmel adott elő a Hadsegélyező Bizottság felkérésére, történelmi példák sorával igyekezett igazolni, hogy Magyarország a „jó" oldalon harcol:

1848-ban „Kossuth szövetségest csak nyugaton keres, kelet felé nem is néz; sőt a végén egész határozottan megjelöli a keresett szövetség czélját: erő-tömörítést hivatásunknak, a nyugati civilisatio megvédésének teljesítésére. Kicsoda ebben természetes szövetségesünk? (...) Három közül lehetett akkor választanunk: az angol, a franczia, a német (...) A hármat Kossuth sorra vizsgálja; néhány szóval jellemzi mindegyiket, udvariasan, de kíméletlenül: Anglia határtalan önzését, Franciaországnak bizonytalan belviszonyait és geographiai távolságát (...) A távoleső nyugat ezzel el van intézve. Marad Németország".

A szerbek és az oroszok ellen küzdő Magyarországot Európa „Przemyśl"-jének tette meg Apponyi az 1915-ös hadi beszédében: „Przemyśl őrségének jelentősége a csatatéren: ez a világháborúban Magyarország. A legexponáltabb pont helyőrségének szerepe."

Csak természetes, hogy ebben az élet-halál harcban Apponyi Albert is felfüggesztette ellenzéki tevékenységét, és kiállt Tisza István politikája mellett a magyar „Burgfrieden" jegyében, amellyel elsőként majd csak a Függetlenségi Pártot elhagyó Károlyi Mihály szakított 1916 nyarán. Károlyi Mihály utóbb a következő portrét festette egykori harcostársáról:

„Mi vitte hát arra, hogy a háború kitörését a hírhedt »Végre!« felkiáltással üdvözölje? Nem voltam akkor közelében, nem tudom. (...) Talán meggyőzték róla, hogy a Függetlenségi Párt vezérének nagyon helyes lesz a parlamentben oly népszerű háborút kitörő lelkesedéssel üdvözölnie. (...) Így sajnos Apponyi Albert is részese lett nemcsak annak, hogy a nemzetet félrevezették a háború igazi jelentősége felől, hanem részese lett a háború meghosszabbításának is. Apponyi tehát valóban azok közé tartozik, akik a régi Magyarország sírját megásták. (...) S mindennek ellenére mondom: Apponyi, az ember, tiszteletet érdemel. Egy fenékig korrupt társadalomban a maga etikájából egy tapodtat sem engedett. Ő hitt a formuláiban, hitt a formulapolitikában és hitt, mindenekelőtt gyönyörű, majesztikusan emelkedő és eső körmondataiban."

Apponyit a „majesztikus" szónoklatai közben még hetvenévesen is elragadta a hév. Talán ennek köszönhető, hogy ugyan ő is tudta, a törékeny magyar többség miatt Magyarországnak nem érdeke idegen területek elfoglalása, ennek ellenére a Szabolcs vármegyei Turáni Körben tartott háborús előadásában a 600 milliós, magyar vezetésű „Turáni Birodalom" létrehozásáról ábrándozó turánisták előtt kifejtette a háborút és a várható jövőt értékelve, hogy „status quo ante-állapotokról szó sem lehet". Vagyis Magyarország nem fogad el olyan békét, amellyel a háború előtti határai változatlanok maradnak. Nem mondhatjuk, hogy 1920-ban, Párizsban nem hallgatták meg a kérését az 1918 őszén összeomló „Régi Magyarország" emblematikus alakjának.

Azonban mikor a háború alatt titkos különbéke-törekvésekkel jelentkezett, és Szapáry Gyula római követ útján igyekezett felvenni a kapcsolatot az antanthatalmakkal 1915 januárjában, a legkevésbé sem

figyeltek oda rá: pedig Olaszország távoltartásáért cserébe Apponyi olyan ígéretekkel dobálózott, hogy a magyar ellenzék előbb kivívja a perszonáluniót – amelyet addig ötven év alatt nem sikerült –, majd Magyarország önálló külpolitikai útra lép és különbékét köt az antanttal. Mivel az antant diplomatái nem túlságosan foglalkoztak az ajánlattal, úgy tűnt Apponyi Albert számára, hogy Magyarország egyetlen esélye a túlélésre a világháború megnyerése maradt Németország oldalkocsijaként, ezért eshetett meg, hogy 1917-ben a parlamentben támogatta Németországnak az első világháború alatti egyik legembertelenebb és legostobább döntését, a korlátlan tengeralattjáró-háború meghirdetését.

Ám erre írta Károlyi Mihály: „De Apponyi rómaiságának is vannak határai."

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* első világháborús portálon 2015. szeptember 13-án.)

„Grál hattyú, tárd ki szárnyaid!" – Hazafias trashköltészet az első világháború Magyarországán

Fél lábam tenném rá, hogy ha az első világháborús magyar lírára kéne példákat sorakoztatni, legtöbbünk Ady Endre, Babits Mihály verseit és legfeljebb az igazán egyverses költőként megőrződő Gyóni Géza *Csak egy éjszakára* című alkotását sorolná. Köszönhetően az iskolai oktatásnak, amely a mindig éppen „nagy alkotóknak" tartott költők – hiszen minden kánon csupán egy adott korra és rendszerre jellemző konstrukció – „nagy verseivel" kívánja megismertetni a diákokat, imígyen formálva az állampolgárok tömegét kulturális közösségé. A „nagy költőink nagy versei" alkotják többek között azt a kulturális közös nevezőt, amelynek köszönhetően – ideális esetben – két magyar félszavakból is meg tudja érteni egymást.

Tudhatjuk azonban Szabó Lőrinctől, hogy tízezer „rossz" költő kell ahhoz, hogy kitermelődjön egy „nagy" költő. A nagy alkotók nagy alkotásait vizsgáló klasszikus kultúrtörténettel szemben az újkultúrtörténet-írás horizontjába éppen a mára már elfeledett, néhai rossz költők kerültek: például Ady Endre helyett Szabolcska Mihály (hiszen utóbbit minden bizonnyal elfeledtük volna, ha nem ír róla fantasztikus paródiát egy másik „nagy alkotó", Karinthy Frigyes). Miért? Nemcsak azért, mert tízezres tömegüknél fogva valójában ők alkották az egykori „élő" irodalmi közeget, ahonnan – éppen a századelőn meglehetősen sok – zseni kiemelkedett, hanem mert ezek a rossz költők, a trash képviselői, a költészet előreszegezett kopjával előrerohanó Don Quijotéi és a háború világából semmit se értő Svejkjei a maguk korában többnyire népszerűbbek voltak nemhogy Kassáknál, de a *Nyugat* íróinál is. „Ady és a *Nyugat* levéltetűk a magyar kultúra pálmafáján" – jegyezte meg egyszer Hegedűs Lóránt tanúsága szerint Tisza István,

márpedig a késő dualizmus legsúlyosabb politikusának ízlése jobban reprezentálta a magyar közízlést, mint az éppen ekkor induló, Adyt elsők között méltató Lukács Györgyé. Szabolcska Mihály valóban népszerűbb és széles körben elismertebb alkotónak számított egykoron, mint Ady Endre. És talán mondani se kell: Szabolcska Mihály és költőtársai, a kor „csekély értelmű medvebocs"-intellektusú Nyomasek Bobói is írtak háborús verseket. Mi az hogy, nagyon is, de legtöbbször persze klapanciákat.

A „háború kultúráját" bemutató, új kultúrtörténeti ihletésű munkák mutattak rá, hogy a világháború kitörését kísérő, elsősorban a városi középosztályra jellemző „augusztusi őrület" eredményeként milyen iszonyatos tömegben készültek háborús versek. Vejas Gabriel Liulevicius azt állítja David Welch propagandatörténeti munkájára hivatkozva, hogy Németországban csak a háború első hónapjaiban több mint egymillió (!) hazafias vers született. Gondoljunk bele: az adott időszakban minden negyedik mozgósítottra jutott egy vers.

És a magyar költők? A háború kitörésekor – a mára elfeledett – Barabás Ábel *Hol késik a csatadal?* című alkotásában feddte meg kortársait:

„Ez észvesztő vad zűrzavarban,
A magyar lantnak nincs szava?
A csüggedőt ki lelkesítse,
Nincsen e harcnak dalnoka?

(...)

„Hol vagytok most, dalos pacsirták?
Oh, hova, merre tüntetek?

(...)

Hát a magyar acél győzelme
Nem gyújtja lángra lelketek?"

(Barabás Ábel: *Hol késik a csatadal?*)

Köveskuti Jenő nyersebben fogalmazott:

„Ha még tovább is szunnyadunk,
Isten uccse megrothadunk."

(Köveskuti Jenő: *Ébredjetek!*)

Hamar beindult azonban háborús verstermelés, amelyet a konzervatív esztétika képviselői a megelőző két évtizednyi „hanyatlás", mint például Heltai Jenő úgymond „erkölcstelen", „modern dalai", Ady Endre „handabandázása" és Babits „szecessziós burjánzása", vagyis általában a nyugatos dekadencia után a nemzeti költészet erőre kapásaként olvastak, az „igazi kultúra" galvanizálódásaként. Ahogy Beöthy Zsolt kifejtette „Háború és a kultúra" címmel 1914 decemberében: „Mi voltaképp a cultura? Semmi esetre sem az életnek az a tétlen, ernyesztő, bomlasztó felfogása és vitele, mely csak élvezetet, nemest és nemtelent, kínál és követel. Nem az a léha phrasis, amellyé az úgynevezett aesthéták zagyva nyelvében eltorzult. Ellenkezőleg, inkább az élet, mely tudni akar, dolgozni akar, szeretni akar embert és hazát. Nemcsak élvezetre váró idegei vannak, hanem munkás izmai is." Mire Gyulai Ágost tanár, a Magyar Paedagógiai Társaság tagja 1915 júliusában megtartotta „A háború és az irodalom" című előadását, már 8 ezer magyar háborús versről számolhatott be a maga gyűjtésében: „Az első rettentő hatásból való fölocsúdásból (...) a modern kor óriási gyáripari szelleménél fogva elkezdte ontani termékeit a háborús irodalom végnélkülhetetlen, kifogyhatatlan termékenységgel, úgy, hogy áradatával szinte elnyomott már bennünket."

Még a „szelíd" és „szerető" Szabolcska Mihályt is elragadta a hév az izmait tornáztató magyar nemzettest látványára:

„Gyönyörűség látni téged,
Ilyen nagynak, ilyen szépnek,
Édes magyar nemzetem!
Ahogy szíved lángra lobban,
E daliás nagy napokban:
Régi igaz mivoltodban
Látlak újra, – érezem!"

(Szabolcska Mihály: *Hadba-szálláskor*)

Annyi alkotás született, hogy Gyulai Ágost 1916-ban egy egész *Háborús antológiát* is összeállított az addig megjelent művekből. A következőkben e kötet anyagából válogatva adnék egy inkább „gonosz", mintsem reprezentatív áttekintést, mivel a jobb verseket – például Emőd Tamás, Kosztolányi Dezső vagy Szép Ernő poémáit – kirostáltam azért, hogy tisztán a hazafias „trashköltészetet" élvezhessük a maga valójában. Hangsúlyozva, hogy már maga Gyulai Ágosté is egy válogatás volt, ezért el lehet képzelni, hogy a selejtezőkön kihullott alkotások milyen mély színvonalon állhattak, ha ama legjobb verseket összegyűjtő háborús antológiából ítéltettek kihagyásra, amely még így is igazi csemegéje maradhatott a magyar „trashkultúra" Anettka és Kerényi Imre műsorain felnőtt kedvelőinek.

A kötet darabjait maga Gyulai is tematikus ciklusokba sorolta: például *Riadó, Hadak útján, Titánok harca, Szent harag, Rímek az asszonyokhoz, Tábori posta, Noé galambja* stb. De ezeken belül is újabb, még szűkebb csoportokat képezhetünk az egyes versek jól meghatározható, központi témája alapján.

Mindenekelőtt kell kiemelni a versek azon csoportját, amelyek *a magyar katonák hősiességét és nagyszerűségét* méltatják:

„Ó mi lenne velünk, ha ti nem volnátok,
Mint dúvad befutná a barbár kozák
A Retyezát völgyét, a sík Hortobágyot..."

(Peterdi Andor: *Katonák...*)

„Egy huszár száz kozákot ér,
Jaj annak, akit kardja ér!
Csodalények másvilágból,
Tiszapartról, Hortobágyról."

(Vértesy Gyula: *Huszárnóta*)

„A szarmata síkon
Huj-huj! a turul szárnyalva visítson!
Huj-huj, magyarok,
Robogó viharok!"

(Sajó Sándor: *Magyar katonák*)

Földes Zoltán a „székely hősiesség" toposzát hívta elő, hogy megénekelje a szupermagyarokként reprezentált székely katonák ragyogását:

„Fölkeltek-e a Nibelungok,
Hattyús sisakú csodahősök a sírból,
Vagy tán a titánok jöttek elő,
És heverő
Ijjaikat kicserélve,
Tűzlehelő
Fegyverrel, hadakoznak-e ott?
Kik vagytok? Kik ezek?
Fénykoszorúzta büszke sereg!
Napfény, ragyogás a hazán:
Attila népe, te vagy!
Ez Csaba népe, ez Csaba lelke!..."

(Földes Zoltán: *Székely katonák*)

Ditrói József a hadba vonuló fiatal fiúk látványától jött izgalomba:

„Megmozdult az erdő, a róna,
Hullámzik a bimbósereg;
Örvénylő dalok, illat-forgószelek,
Futó patakok, duzzadó erek:
Elindulnak a Tizennyolc Évesek."

(Ditrói József: *A tizennyolc évesek*)

A regrutákat Vargha Gyuláné emlékeztette a hitélet fontosságára békében és harcban egyaránt:

„Harcba induló magyar,
Állj egy percre meg!
Mert komoly szó, amit én
Tőled kérdezek.

Béke boldog napjait
Amíg élvezéd,
Megragadtad-é vajon
Jézusod kezét?

Véle jársz-e most, mikor
Harcba hí hazád,
Benne látod-e szíved
Legfőbb támaszát?"

(Vargha Gyuláné: *Katonáinkhoz*)

A hadba vonuló magyar katonákat nemcsak Krisztus segítette a költői képzeletben, hanem a régmúlt magyar történelem feltámadt hősei is. Visszatérő téma az antológia verseiben a múlt nagyjainak (pl. Hunyadi Jánosnak) harcbavetése az ellenség ellen:

„A tört sziklákon vérvirág fakad.
Nagy Hunyadink ismét acélt ragad,

Mint élő szirt, kiáll a vár fokára
És úgy vigyáz e szép magyar hazára."

(Radványi Kálmán: *Rab-halottak ébredése*)

Jól körülhatárolható csoportot alkotnak azok az alkotások, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia szövetségeseit méltatják, mindenekelőtt Németországot:

„Oh Goethe nemzete, ki nagy vagy a nagyokban,
És nagy vagy a kicsikben, s mint Luther, oly szilárd,
Most a világ félszíve nevedre félve dobban,
Rémséges harci bárd!"

(Oláh Gábor: *Németország*)

„Grál hattyú, tárd ki szárnyaid!
Lohengrin népe hadba szállt!
Most karddal írja álmait,
S úgy vívja meg a szent csatát."

(Kiss Arnold: *Grál hattyú*)

Kiss Menyhért a törökök rettentő erejét foglalta össze a következő képben:

„Villámló Bajazid lángostora lendül,
Megborzadt a világ a nagy félelemtől."

(Kiss Menyhért: *Törökországhoz*)

Természetesen a szövetségesek hősi halottairól is tisztelettel emlékeztek meg, mint Kállay Miklós a dél-amerikai partoknál elsüllyesztett német cirkálókról:

„Szabad hajós, ha arra hajóz
Magellán útszorosain át,

S a nyílt óceán kitárt kapuján
Szép zöld sírjukra kilát,
Majd csöndbe legott rebegjen el ott
Lelkükért egy röpke imát."

(Kállay Miklós: *In memoriam – Scharnhorst, Gneisenau, Leipzig, Nürnberg*)

A szövetségeseket ünneplő alkotások ellenpárját alkotják az Osztrák–Magyar Monarchia ellenségeit gyalázók. Bartha Kálmán meglehetősen sötét színekkel festette le a szerbeket:

„Kanizsai Péter mind ösmeri őket,
A kétszínű lator, álnok hitszegőket.
Őseiket egykor jó maga is vágta,
Véröktől volt piros tollas buzogánya." –

(Bartha Kálmán: *Kanizsai Péter álma*)

Bursics Ernő a „vértszomjazó" horrorfigurákká démonizált oroszok ellen küldte harcba fiát:

„Katona fiam van,
Készül a harctérre,
Muszka szomjuhozik
Nemes embervérre,
Drága magyar vérre!

(...)

Fiam! itt a kardod!
– Előre! ... Előre! ..."

(Bursics Ernő: *Előre!*)

Barabás Ábel az „egész világ" által „térden állva" becézett, a nyugatos költők korábban annyira imádott Párizsát vette célba:

„A dicsőség reménye puszta rom...
És nincs mosoly ma bájos nőid ajkán.

(...)

Sötéten üldöz már a bősz halál:
Német golyó a sziveden talál!"

(Barabás Ábel: *Páris*)

Farkas Imre az angolok ellen uszított:

„Csak ők – aztán senki! Másra sohse gondol,
Ez a szőke véreb,
Ez a kalmárféreg:
Az angol."

(Farkas Imre: *Az angol...*)

Az ellenséget gyalázó versek egy külön alcsoportját képezték az olaszokról szólók, amelyek többnyire komolyan vehetetlen harci erőként festették le a „férfiatlan" taljánokat:

„Szopránokból válogatják
össze ott a tiszteket,
aki ügyes tenorista,
az tábornok is lehet;
a vezérkar minden este
szerenádot ad elő,

s a parancsnok nagy fejében
kóta van, nem agyvelő."

(Kóró Pál: *Meseország hadba indul...*)

A gyűlöletkeltés mellett azonban, ha csak minimálisan is, de helyet kapott a kötetben a frontbarátkozás témája is. Feleki Sándor egy honvéd és egy csapatától elszakadt orosz katona közti karácsonyi találkozást örökítette meg:

„Kezet fognak szótalanul,
Mint két régi, jó barát.
Künt a havas fenyő közt pinty
Hallatja most víg dalát."

(Feleki Sándor: *Találkozás*)

A versek egy nagyobb csoportja a home fronton küzdők erőfeszítéseit hangsúlyozza, ezeket három kisebb csoportja oszthatjuk. Mindenekelőtt ki kell emelnünk a dolgozó nők honmentő tevékenységét méltató alkotásokat, például az amúgy a 19. század végi, Arany utáni és Ady előtti magyar költészet egyik legnagyobbjaként számontartott Kiss József munkáját, amely harci metaforákkal írja le a katonaruhák varrását, a kötőtűket „lándzsáknak" tekintve:

„Öt fürge, kicsi lándzsa – szaporán, szaporán!
Perdüljetek robotba későn és korán.
Kárpát felől az ellen vicsorítja fogát
S észak fele tapossa hozzá az orgonát,
Dér, zúzmara, jég, fagy, hó az ellenünk,
S öt fürge kicsi lándzsa: nincs egyéb fegyverünk,
Öt kicsi lándzsa!"

(Kiss József: *Kötőtűk*)

Rátkay László egy ápolónőről beszélt különös áhítattal:

„Kereszt a karodon, kereszt a szívedben,
Olyan vagy, minőnek, a magyar nőt hittem,
Áldjon meg az Isten."

(Rátkay László: *Egy ápolónőhöz*)

Számos alkotás méltatta a magyar földművesek honmegtartó munkáját. Ezekben az enyhe bukolikus parasztromantika keveredik a népieskedés pátoszával, a „földműves férfitestnek" juttatott különös figyelemmel.

„Oh mi ezerévünk fenséges robotja:
Szántóföldön ballag, eke szarvát fogja
A paraszt."

(Mohácsi Jenő: *Magyar paraszt*)

„Mikor kint bolyongok a nyári határon
S a magyar parasztot ott izzadni látom,
Amint kaszát forgat, vagy a markot hajtja:
Úgy el tudok mindig gyönyörködni rajta."

(Jakab Ödön: *A magyar paraszt*)

Az antológiában helyet kapó költők jelentős erőket fordítottak arra, hogy enyhítsék a fiaikat elvesztő anyák szenvedését. Fő üzenete eme költeményeknek, hogy egy férfi el se képzelhet szebb halált annál, mint hogy élete „csúcsán" meghal a hazáért, ezért nem érdemes siratni a harctéren eleső magyar katonákat. Paradigmatikusnak tekinthető Vértesy Gyula alkotása:

„Hallgassa meg a szavam, asszonyom
és, higgye el, hogy ez itt a való:

harminc évvel ki meghalhat honáért:
nem siratni, irigyelni való!

(...)

Az élet nyarán, ragyogó delén
meghalni másért, szebbért, mért lehet?
Gyönyörű szép tavasznapok után
nem várni meg a csúf őszt, a telet;

(...)

Meghalni úgy, azt hívén, hogy csupán
tavaszból, nyárból áll ez a világ –
...Szeret, ki a halált így küldi ránk..."

(Vértesy Gyula: *Levél egy édesanyához*)

Adott esetben elfogadták a „veszteség" tényét a lírikusok, de ez esetben hangsúlyozták, hogy egy élet vagy egy végtag elvesztése elfogadható áldozat a szebb jövőért:

„Ha sírba hullt a harc porondján,
Vagy visszatér majd bénán-csonkán,
Szerelmes fiatok,
Ne tébolyítson a gyász keserve,
Hajatok tépve, melletek verve,
Anyák, ne sírjatok.

(...)

Hevítsen örömre a nagy kevélység:
Egy duzzadó jövő vetését
Szétszórta vér-magok,

S a vész, mely sújtotta őket,
Felfrissítette a mezőket –
Anyák, ne sírjatok."

(Lenkei Henrik: *Anyák, ne sírjatok*)

A jövő legtöbbször egy csecsemő alakjában mosolyog rá a jelenbeli szenvedőkre, mint például a jobb sorsra érdemes Somlyó Zoltán versében:

„Csecsemő: alvó gondolat langy párnán,
kit ágyútűz idején szült anyád;
mikor a tűzbe öltözött határnál
magyar vérrel építenek új tanyát;
ki forró béke tüzébe kerültél
s a harcnak milljó vércseppjét hozod:
csecsemő, téged üdvözöllek én ma
s együtt velem a magyar héroszok!"

(Somlyó Zoltán: *1914 – Egy csecsemőnek*)

Végezetül említsük meg az otthon maradt kedves és a harcoló katona szerelméről szóló alkotások zsánerét, például Magyary Lajosnak a szokatlan naturalizmussal tüntető *Ellőtték a jobb lábamat...* című alkotását:

„Ellőtték a jobb lábamat, folyik piros vérem,
Nincsen nékem édes anyám, ki bekössé nékem.
Gyere kis angyalom, kösd be sebeimet,
Gyógyítsd meg a bánatos szívemet."

(Magyary Lajos: *Ellőtték a jobb lábamat...*)

Amint láthatjuk, a kor költői úgy vonultak harcba, mint az ágyúba beöntött harangok – hogy Vargha Gyula jelen összeállításból végül mellőzött *Harcba induló harangok* című versét idézzem. Akik pedig

nem – mint a már említett Ady, Babits vagy az éppen 1915–1916-ban Kassák Lajos *Tett* című avantgárd antimilitarista lapja köre –, azokat többek közt ifjabb Wlassics Gyula bélyegezte meg egy egész nemzet színe előtt:

„Van lantosunk e hős időkben,
Kit nem jár át a nemzet láza?
Oh, van, ki tétován meredve
Kietlen szív hideg szemével
Néz az imádságos csatákra?
(...)
Nincs átkom rátok. Minden átok
Száradjon most az ellenségen, –
Nektek csak szánalom maradjon,
Árvák árvái, kiknek a szent
Lángok lángja nem él szívében."

(Ifj. Wlassics Gyula: *Elnémult lantok*)

A toll erősebb fegyver, mint a kard – tartja a szentencia. Hiába vonultak azonban hadba a magyar költészet népfelkelőiként a *Háborús antológiá*ban szereplő alkotók, a központi hatalmak elvesztették a világháborút. Súlyosabb is lehetett volna a vereség, ha csak rajtuk múlik.

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* első világháborús portálon 2015. október 20-án.)

„Kényelmes odújából becsmérlő", „nem szobatiszta dadogó" – Babits Mihály és a *Játszottam a kezével* botránya

Talán fel sem tudjuk fogni, hogy Babits Mihály (1883–1941) milyen nagy ember volt, és mennyire hálásak lehetünk, hogy olvashatjuk őt. Azonban nem mindig gondolták így: az első világháború alatt háromszor is meghurcolták a költőt, először 1915-ben, a *Játszottam a kezével* című, „nemzetgyalázó"-nak titulált szerelmes verse miatt.

Szabó Lőrinc szerint az emberiségnek néhány évezred során csak húsz-harminc Babitshoz fogható költőzsenije született, Szerb Antal pedig azt írta az 1943-ban betiltott *Magyar irodalomtörténet*ében Babits Mihályról, hogy „a magyar szellem új szintézise Európával". És hogy én is hozzá tegyem a magamét és a színésznőt szerető mesterrel alliteráljak: tudás, tehetség, tartás, tekintet jellemezte Babitsot. Ennyi pedig a 20. század jelentős részében már elég is volt ahhoz, hogy egy értelmiségit meghurcoljanak hazánkban. Nem véletlenül utálhatjuk az egész 20. századot – hogy egy Babitsnál kevésbé szofisztikált dalszerzőt idézzünk.

Ez az oly sokszor megénekelt 20. század az első világháborúval kezdődött, amelyről Babits utóbb azt írta: a „legnagyobb fordulópont" volt az életében. Babits már az ógörög nyelv gimnáziumi törzsanyagból történő kivételénél is azt hitte, hogy vége Európának, de a nagy háború még ennél is jobban megviselte az állandóan gyomorbeteg költőt, akit a világháború kényszerített kilépni addigi, „játsszuk azt, hogy..." jellegű költészeti szerepfelfogásából, leszállni „elefántcsonttornyából", hogy békeverseivel a frontra lépjen. Alkotásai miatt háromszor is meghurcolták a későbbi – Térey Jánossal szólva – „oszlopszent" Babitsot az első világháború alatt.

Előbb 1915-ben, a *Játszottam a kezével* című verse megjelenésekor nemzetgyalázásért, pontosabban a király és a magyar zászló megsértése miatt vették elő a költőként akkor már országosan ismert középiskolai tanárt (megkésett bemutatkozó kötete, az 1909-es *Levelek Iris koszorújából* talán a legnívósabb antré a magyar irodalomban). Ezt követte az 1916-os *Húsvét előtt* ügye, majd végül a *Fortissimo* 1917-es botránya. Ezúttal csak a *Játszottam a kezével* által kiváltott támadásokra koncentrálok, ezek felidézése expresszív adalékául szolgálhat a Bihari Péter monográfiájában hangsúlyozott, az első világháború által elmélyített „hátországi lövészárkok" téziséhez.

Az inkriminált szerelmes vers a *Nyugat*ban jelent meg 1915. augusztus 16-án. Révész Ilona mozdulatművész hímző kezeihez írta a társaságban félszeg, mindig nehezen barátkozó költő az utóbb „erkölcstelennek" és „defetistának" minősített, vélhetően kisujjból kirázott, könnyed alkotást. A mai szemmel már visszafogottságával tüntető érzéki vers utolsó három sora keltett botrányt.

Játszottam a kezével

Még most is látom a kezét
hogy ágazott az ujja szét,
oly szeliden, mint ágtól ág
vagy halkan elvál öt barát,
kik váltan is segítgetik
egymást egy messze életig.

Még egyre látom csöpp kezét:
úgy dolgozott mint csöppke gép
a hímzőtűvel vánkosán:
tündérfogócska – igazán –
s hogy gyenge ujját meg ne szurja,
arany gyüszűt viselt az ujja.

Ó álmodom már csöpp kezét
kerek a halma, völgye szép:
a völgye selyem, halma bársony:
ó gyönyörű táj! ó csodás hon!
Ott jártak szomjas ajkaim:
arany homokon beduin!

Nem vágy, nem álom, hanem emlék:
jaj milyen rég volt az a *nemrég!*
Tiz gyenge ága nyult felém
és én izenkint tördelém:
ó arany ágnak arany íze,
arany fa arany ízü méze!

Hát a köröm, a kis köröm!
Mennyi szépség, mily öröm:
üveges kép selyemkeretbe,
melyre a hajnal van lefestve
vagy piros ablak méla esten
vagy rózsaarc egy gyenge testen.

(...)

Csak egyszer lenne még enyém
s kedvemre csókkal önteném
szivesen halnék azután
nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!

„Háború volt és így írtam be készakarva, háború elleni célzattal. Nem gondoltam, hogy botrány lesz, csak hogy dühöngeni fognak, a hazafiak. Csak egy hónap múlva tört ki a baj" – írta később a befejezésről a háború kitörésekor a katonai szolgálat alól felmentett, de egyéves alkotói szabadságáról önként lemondó és a hadba vonult tanárkollégákat helyettesítő költő.

Az első támadó cikket Rákosi Jenő írta, a *Budapesti Hírlap* főszerkesztője, az újságot megjelentető kiadóvállalat tulajdonosa, egy Babitsnál kevésbé tehetséges, de annál „magyarabb" irodalmár, aki kemény munkával jutott el oda, hogy végül Viktor Emánuel olasz király nevét is Győző Manónak írja. Miután Rákosi korábban már Ady ellen is kirohant a „magyar parnasszus köztisztasága érdekében", „Dunántúli" álnéven, egy pszeudo-olvasói levélben támadta meg Babitsot, és ajánlotta a költőt a magyar állam figyelmébe a *Budapesti Hírlap* 1915. október 20-i számában: „Aki ezt írta, magyar állami gimnáziumban, az állam jóvoltából hazafiságra oktatja a gondjaira bízott gyermekeket. Milyen lehet egy olyan ember hazafias érzülete, aki (...) ilyen cinikus kijelentésre hajlandó?". Majd később ugyanitt, november 9-én azt írta Rákosi: „gonosz és cinikus vers ez", „ezrek és ezrek rohannak ma a halálba, mindenik a maga jelszavával. A mienk: Egy királyért, egy lobogóért!" – Babitsé nem. Nyilvánvaló, milyen árnyékhatalmak zsoldjában áll, aki megtagadja ezeket a jelszavakat – teheti hozzá az utólagos tudás birtokában az iróniát nem megvető történész.

Az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*ben 1915. november 1-jén maga a szerkesztő, Ady Endre öccse, a budapesti középiskolai tanár és pedagógiai szakíró, Ady Lajos válaszolt, aki tisztelettel kérte „Dunántúlit": „ne fedezzen fel minden héten egy-egy hazaáruló tanárt", hiszen a véleménykülönbség még nem jelent hazaárulást. Rákosi Jenő november 4-i válaszában leszögezte Babits „lelki hűtlensége" kapcsán: itt már nem véleménykülönbségről van szó, hanem „egy rothadásról", amelyet az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* fedez.

A botrányra Babits iskolájában, a tisztviselőtelepi gimnáziumban rendkívüli tanácskozást tartottak. Hét kolléga kérte az ott 1912 óta tanító harminckét éves költőt, hogy „a tanártestület jó hírnevének" érdekében nyilatkozatot tegyen. Babits másnap a *Budapesti Hírlap*ban,

a *Pesti Napló*ban, valamint a „kőműves" *Világ*ban és a „cucilista" *Népszavá*ban – ahogy Rákosi nevezte ezeket – tette közzé közleményét. Ebben a legnagyobb tisztelettel megállapította, hogy „bár mindenkinek joga van megjelent költeményeimet tetszése és tehetsége szerint magyarázni, senkinek jogát nem ismerhetem el arra, hogy ártatlan verssorok rosszindulatú kommentálásából tanári ténykedésem vagy éppen az egész magyar tanárság meggyanúsítására terjeszkedjen ki".

De a támadások folytatódtak. M. Gy. – sajnos nem sikerült azonosítanom a szerzőt – a nem feltétlenül szépirodalmi rovatáról híres *Külügy-Hadügy*ben ekképp referált 1915. november 14-én: „Királyért, lobogóért véreznek katonáink künn a csatatereken. Szent szimbólumként hordozzák a zászlót sosem látott idegen földeken (...) S míg odakünn megtalálta magát ismét az ezer év előtti daliás magyar, lézeng itthon kettő-három nyomorult, magyarul dadogó, de isten tudja, hogy micsoda szerzet, aki így nyávog belé ezekbe a világverő, minden férfilelket fölemelő legnagyobb napokba." Mármint az első világháborúba, és M. Gy. idézte is a *Játszottam a kezével* befejezését: „Tudják meg katonáink is azt, hogy amíg ők künn véreznek értünk, itthon maradottakért, s fáznak, szenvednek, halomra lövetik magukat (...) ül itthon olyan ember is, nem tudni, kinek a jóvoltából, Dulcineája kisujja mellett, akinek még eszébe mer jutni, hogy lekicsinylőn szóljon erről a mi felszentelt, annyi magyar vérrel borított lobogónkról. Nemcsak eszébe jut, ki is meri nyomtatni a Nyugatban. Ilyen ember is van azok közt, akikért ti véreztek, katonák!"

A Szidor nevű újságíró visszafogottabban fogalmazott Babitsról (és a háborút „nagy Heccnek" nevező Adyról) a *Budapesti Hírlap* 1915. november 16-i számában: „Fölmentettnek lenni, alkalmatlannak lenni nem szégyen. (...) De itthon is lenni és gúnyos, lekicsinylő ajakbigyesztésről beszélni a zászlóról, nagyon – nem illik. Az urak költők, írók, zsenik, lángelmék – de úgy látszik, még mindig nem elég szobatiszták."

A *Nyugat*ban ugyanezen a napon jelent meg *Vers, támadásokra* címmel Babits verses válasza: „Meggybor, pajtások, rajta koccints: / kicsit

fanyar, de egyéb ma nincs. // A hazára az első telt pohárt: / igyunk, ne szóljunk: inni nem árt. // Az emberekre a második, / hogy adjon az isten észt nekik, / Most ezt is szótlan, harmadikat, / a kedvesem kisujja miatt!"

Nem meglepő módon Babits koccintós válaszára érkezett a legkeményebb hozzászólás a *Játszottam a kezével*-vitában. A hírhedt Burján Károly tollából jelent meg „A Babits-ügyhöz" címmel a *Magyar Kultúrá*ban, 1915. november 20-án. Burján már az első bekezdéssel kijelölte az értelmezési horizontot: „Néhány évvel ezelőtt egy szabadkőműves zsidó író a következő nyilatkozatot tette: a magyar faj ebben az országban már befejezte missziójá; a vezetést ki kell ragadni kezéből; ha másképp nem lehet, édes méreggel (...) kell hatalmi pozíciójáról lerángatni." Burján szerint pedig ezt az „édes mérget" a *Nyugat* „szektája" csepegteti a magyarság infúziójába a „cukorbáró" Hatvany Lajos anyagi és Ignotus szellemi „protektorátusával", amely „a trágárságot, malacságot, szennyet és a konyakmámortól indukált sületlen szamárságot átminősítette művészi kincsnek, intuíciós bölcsességnek."

„Ez a »nyugatosok« néven ismert anarchista tanya (...) első tekintetre két jól megkülönböztethető csoportra osztható: a Veigelsberg Hugó, a Fenyő Miksa, az Osváth Ernő nevű magyarul írók, továbbá az Ady Endre, Babits Mihály, Móricz Zsigmond triumvirátusra." „Az első csoport fütyül, a második táncol; az első ugrat, a második beugrik. (...) Mindez eszünkbe jut annak kapcsán, hogy a jobb sorsra érdemes Babits Mihály – talán egy idegroham kényszerhatása alatt – megírta ama versét. (...) Gondolom, milyen reményteljes üzleti mosoly lepte el a Nyugat fent említett üzletvezetőinek ábrázatát, amikor Mihály költő elibük tette az erkölcstelen versikét. Erkölcstelenség kell a magyarnak, rigmusokba foglalt méreg (...) Derék fiú vagy te, Miska, hogy így kezünkbe jársz, s üzleti pangásunkat ilyen eredeti elixírrel eleven életre kelted!"

Amint látható, Burján nem esztétikai, hanem felekezeti alapon osztotta két csoportra a *Nyugat* szerzőit. Végül Rákosi Jenő összegzett a

*Budapesti Hírlap*ban november 23-án: Ady és Babits „egy romboló szövetkezetnek (...) eszközei".

Persze az írók közül többen Babits védelmére keltek. Krúdy *Egy verssor körül* címmel írt a *Magyarország*ban november 11-én „a sornyi vers miatt haragvó" „Dunántúlinak", és úgy vélte: „Ha politikai vers volna: igaza van. De egy lányról írtak itt – verset! Jó verset." Kiállt Babits mellett Kaffka Margit is, Ignotus pedig leszögezte november 10-én a *Világ*ban: „Ha érdekelné Dunántúli urat a mi züllésbe vitt irodalmunk (...) tudnia kellene, hogy Babits az a fajta művész és költő, kit irodalmibb közvéleményű hazákban sietve reklamálna magának az akadémizmus".

De az akkori Magyarországon nem. A költő elleni hisztéria eredményeként 1915 decemberében a Petőfi Társaság nem választotta be Babitsot tagjai közé, mi több, a jelöltek közül a *legkevesebb* szavazatot kapta. Ellenben Vértesy Gyula *Pávák a park*ban című művének odaítélték a Társaság éves pályadíját. A *Külügy-Hadügy* „Elégtételt kaptunk" címmel nyugtázta december 25-én, hogy „a Petőfi Társaság kibuktatta Babits Mihályt". Babitsot 1916 januárjában tanári állásából is felmentették: előbb áthelyezték a tankerületi főigazgatóságra, onnan pedig 1916. október 31-ig betegszabadságra küldték. Távozását 1916. január 30-án jelentette be diákjainak.

A Petőfi Társaság majd csak két év múlva vizsgálta felül elutasító döntését, miután 1916-ban egyszerre jelent meg Babitstól – immáron könyvben – *A gólyakalifa*, a *Recitatív* című kötete, továbbá Oscar Wilde- és Shakespeare-fordításai – *A vihar* –, illetve az *Irodalmi problémák* című tanulmánykötete. Hogy aztán majd 1920. január 21-én rendkívüli közgyűlésén zárják ki az immáron sokadszorra meghurcolt költőt, 1914 végétől írt művei – köztük a *Játszottam a kezével* –, továbbá az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt. Hiába mondta már egykorúan Benedek Elek: „Mirólunk rég nem fogja senki sem tudni, kik voltunk, amikor Babits Mihályt az iskolában fogják tanítani."

És valóban. Mivel egy társaság értékét a tagjai adják meg, a kizárás ma már nem Babitsot, hanem a Petőfi Társaságot minősíti az irodalomtörténetben.

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* első világháborús portálon 2015. április 14-én.)

„Terhelten és átkozottan e levethetetlen magyarságtól" – Ady Endre szakítása Octavian Gogával

A legjobb Ady-versekkel ellentétben bizonyára nem kap fel és vág falhoz a kijelentés, hogy Ady Endre (1877–1919) az egyik legnagyobb magyar költő volt valaha: az 1906-os *Új versek* szétrobbantotta a korabeli magyar lírát, és aztán a kortársak e kötet körül polarizálódtak újra. Németh László írta a „Kisebbségben" című nagyesszéjében – egyébiránt nem minden antiszemita él nélkül –, hogy: „Ady puszta létével borzalmas kritika. Akik mellette éltek, gyűlölniük kellett, mert ha ő igazán nagy költő s nem torzszülött, akkor tán nincs is igazi magyar irodalom, csak egy másfél század óta haldokló, szörnyű vágy utána."

Ady persze nem volt „kórházszagú" „perverz" – miként azt Rákosi Jenő írta róla 1915-ben az Ady és Babits „defetizmusáról" szóló vitában –, „túlfeszített lényeglátó" zseni annál inkább. Egész pályáját tekintve fölöttébb érdekes, hogy Adynak ez a „túlfeszített lényeglátó" zsenisége mennyivel korábban jelentkezett újságírói munkásságában, a feszített tempóban született cikkeiben, mint költészetében. Szerb Antalt idézve: „Ady előbb volt jó újságíró, mint jó költő", ugyanis még „kortársai zsúrversikéit" utánozta, mikor már értelmiségi körökben ismertséget szerzett fiatal nagyváradi újságíróként a Széll-kormányt támadó vagy éppen antiklerikális írásaival. A nagyváradi kanonokokat bíráló 1901-es „Egy kis séta" című cikke miatt országos visszhangot kiváltva háromnapi fogházbüntetésre ítélték. Adynak a megcsúfult parlamentarizmusról, a korrupcióról, a sötét klerikalizmusról vagy a kultúra szabadságáról szóló szövegeit, ha kitakarjuk a neveket, egy az egyben le lehetne hozni egy 2016-os *Népszabadság*ban, hogy aztán másnap be is zárják a lapot. Ha álnévvel közölnénk ezeket az írásokat, akkor az olvasók azt hinnék, hogy fölvettek egy új publicistát. Ezt a feltételezést közvetve bizonyítja, hogy 2010 óta hány helyen publikálták újra Ady 1902-es „Menjünk vissza Ázsiába" című művét, aktuálisnak érezve azt.

Ady ezekben a cikkeiben a később polgári radikálisnak elnevezett eszmerendszer szempontjai szerint bírálta a „régi Magyarországot". Ady volt lényegében Jászi Oszkár körének vezérpublicistája – ezt a polgári radikális kötődést sokan próbálták meg újra és újra tagadni, vagy legalábbis elbagatellizálni az 1920-as évek óta, amikor először próbálták Adyt fajvédő költővé átstilizálni (a kommunistává váló Bölöni György eme törekvés ellen írta meg *Az igazi Ady* című munkáját 1934-ben). Amikor 1910-ben elindították a magyarországi radikális szabadkőművesség napilapját, a *Világ*ot, Ady külső munkatársként csatlakozhatott mint a baloldali radikális körökben ismert szerző. Vezér Erzsébet Ady-életrajzából tudjuk, hogy a szerkesztőséggel kötött megállapodás szerint havi három cikk és két tárca közlését vállalta tőle a *Világ*. A lappal való kapcsolata azonban nem volt konfliktusmentes, hasonlóan Jászi Oszkáréhoz, amit Jászi a „Miért léptem ki a Világ szerkesztőségéből?" című írásában részletezett.

Ady a *Világ* 1915. január 24-i számában közölte „Levél helyett Gogának – Üzenet román barátomnak" című írását, amely ama barátság végét deklarálta, amely talán a legnevezetesebb a magyar–román szellemi kapcsolatok történetében. Octavian Goga (1881–1938) fiatal íróként nemcsak Petőfi- és Ady-verseket ültetett át hazája nyelvére, de még *Az ember tragédiáját* is lefordította Madáchtól. Az 1910-es években azonban a „nacionalizmus uszályába került" – legalábbis ha ötvenes évekbeli szerző lennék, ekképp fogalmaznék. Ady cikkének előzménye is az, hogy az addig mérsékelt Goga szakított a Román Nemzeti Párttal, melyet követően a Liga Politica elnevezésű radikális nacionalista román szervezetben kezdett tevékenykedni (1919–1920-ban és 1926-ban miniszteri pozícióhoz is jutott, halála előtt nem sokkal román miniszterelnök lett). Az Osztrák–Magyar Monarchia és Románia a nevezetes cikk 1915. januári publikálásakor még nem álltak hadban – elméletileg akár szövetségesnek is tekinthetők –, mivel Románia 1884-ben negyedik államként csatlakozott a hármas szövetséghez –,

azonban várható volt, hogy a román nacionalisták Erdélyre vonatkozó igénye miatt előbb-utóbb a keleti szomszéd az antant oldalán avatkozik be a háborúba.

Mondani sem kell, hogy Erdély elvesztésének gondolata mennyire megrendítette a bihari születésű – és 1914 augusztusa után Csinszkával Csucsán tartózkodó –, bőrére kivarrt idegű Adyt, a valóban váteszi, erősen sámángyanús költőt, aki első perctől kezdve ellenezte a háborút. Ady az uszító nacionalizmussal szemben az internacionalizmus mellett tett hitet, és elítélte írásában, hogy Románia irredenta Piemontot akar játszani a 20. században. A fejlettebb magyarság kultúrfölényének pózát felvéve bírálta a „garibáldoskodó" román politikusokat: „Nem vagyok büszke arra, hogy magyar vagyok, de büszke vagyok, hogy ilyen tébolyító helyzetekben is megsegít a magam letagadhatatlan magyar magyarsága. Terhelten és átkozottan e levethetetlen magyarságtól, azt üzenem Gogának Bukarestbe, hogy nekem jobb dolgom van. Egy nemzet, aki súlyos, shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internácionalizmusban, nem lehetetlen jövő nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű."

A magyar néplélek húrjain hat ujjal játszó Ady azonban nemcsak a magyarság fájdalmát érezte a világháború alatt (ezzel az átéléssel tovább gyengítve amúgy is megrendült egészségét), cikke kéziratában még azt is olvashatjuk: „De nekem fáj a szerb-komitácsi szíve is, melybe a Skoda vagy Weiss Manfréd golyója beletalált." Az „óvatos" *Világ*ban azonban kihagyták a mondatot a végül közölt cikkből. Fájhatott Adynak. De mennyivel jobban megszenvedhette, mikor hírt kaphatott arról, hogy 1916. augusztus 27-én a román hadsereg megtámadta Magyarországot.

Az egykori Boncza-kastélyban, ahol 1914 augusztusa után Ady mintegy menedékbe húzódott, ma Goga-múzeum található. Az első világháború után ugyanis Csinszka Octavian Gogának adta el a családi birtokot.

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* első világháborús portálon 2015. február 13-án.)

„Csak az ember szakadt ki a süket Istenből” – Babits Fortissimo-botránya 1917-ben

Igazat adhatunk abban John Lukacsnak, hogy a 20. század 1917-ben kezdődött az USA hadba lépésével, a cári Oroszország összeomlásával és a bolsevik hatalomátvétellel. Babits pályáján is új korszak kezdődött az első világháború éveiben: az addig „csak nyugodalmat éhező” költő közéleti szerepet vállalt, nem törődve azzal, hogy „a feddett népség” megkövezi, a világ ellen kiáltott.

Békeversei az elsők, amelyekkel kilépett a formalista-parnasszista pózból az addig bűvészkedő Babits Bihály, Budapesten – a maguk nemében briliáns 1909-es *Levelek Iris koszorújából* és az 1911-es *Herceg, hátha megjön a tél is!* című első köteteinek rég elmúltat, messzi tájakat vagy filmeket megidéző, könnyed és tét nélküli stílusgyakorlatait követően. Az elefántcsonttornyot ekkor váltotta az őrtorony a költő lakcímen és munkahelyen túlmutató állandó tartózkodási helyeként. Ezért írhatta utóbb, hogy „az én életemben a legnagyobb fordulópont a háború volt”. Többször is meghurcolták háborúellenes kiállása miatt az akkor a harmincas évei elején járó középiskolai tanár-költőt. Első botránya a *Játszottam a kezével* című szerelmes versének 1915-ös ügye volt, ezt követte 1916-ban a békeversek békeversét, a *Húsvét előtt* című kifakadást – „béke! béke! béke! béke már! Legyen vége már!” – követő felhördülés, végül jött a legerősebb, az 1917-es *Fortissimo*-botrány, amikor istenkáromlás miatt vették elő a költőt, akiről Szerb Antal azt írta, hogy az egyetlen igazán nagy ember, akivel életében találkozott.

A *Fortissimo* előzménye, hogy a költő öccse, Babits István 1916 nyarán foglyul esett a Bruszilov-offenzíva során. A „kényeskedő szecesszió”, a „rím és metrum legnagyobb mestere” – hogy Térey János egyik Babits-esszéjéből idézzek – ekkor írta szinte verslábát vesztett üvöltésként az artikulálatlan alkotást, talán legvitatottabb versét, amely miatt veszélybe került középiskolai tanári állása.

Fortissimo

Haragszik és dul-fúl az Isten
vagy csak talán alszik az égben
aluszik vagy halott is épen –
ki költi őt föl, emberek?
Anyák, sírjatok hangosabban:
akit föl nem ver annyi ágyú,
rezzenti-é gyenge sírástok?
És ne is könnyel sírjatok,
mert a könny mind csak földre hull:
hanggal sírjatok föl az égre,
sírjatok irgalmatlanul:
ne oly édesen mint a forrás,
ne oly zenével mint a zápor,
ne mint a régi Niobék:
hanem parttalan mint az árvíz,
sírjatok vagy a görgeteg
lavina, sírjatok jeget,
tüzet sírjatok mint a láva!
A drága fiúk hullanak
vérben a hóra napra-nap.
Ne hagyjatok aludni senkit:
ki ma csöndes, gonosz vagy gyáva,
de érdemes-e félni még?
és érdemes-e élni még?
Ó, mért nem hallani hangotok?
Menjetek a piacra sírni,
sikoltsatok a templomokban
vadak asszonyai, vadakká
imuljatok őrjítő, őrült
imában!

És ha hasztalan
ima, sírás: – mi káromolni
tudunk még, férfiak! Ma már
hiszünk káromlani-érdemes
alvó magasságot a Sorsban.
Hányjuk álmára kopogó
bestemmiáknak jégesőjét!
Mért van, ha nincs? Mért nincs, ha van?
Tagadjuk őt, talán fölébred!
Cibáljuk őt, verjük a szókkal!
mint aki gazda horkol égő
házban – a süket Istenét!

Süket! Süket!...

Ó ma milyen jó
volna süketnek mint az Isten!
Süket a föld, nem érzi hátán
hadak alázó dobogását.
Jó volna süketen csirázni
mint virághagyma föld alatt:
minden süket, földben, Istenben
csak az ember szakadt ki a
süket Istenből iszonyokra
kikelt belőle féreg-módon,
Isten férgének, viszkető
nyüzsgésre, fájni – mert ami
nem süket Isten: fájdalom,
míg az Istenbe visszahal!

Ezért jelentette fel Babitsot Rákosi Jenő, az irodalmárnak nem túl tehetséges, de annál jobb üzleti érzékkel bíró, kényszeresen kompenzáló médiamogul, aki anno a *Játszottam kezével* megjelenése után is megindította az offenzívát a költő ellen a nemzeti lobogó meggyalázása miatt. Hiába: „Honukat védni ébredének, / földi fickók, pöttön legények, / s sürű dárdát szegezve jönnek: / nézhetnéd óriási sünnek" – ahogy a *Darutörpeharc*ban írta Babits.

Az inkriminált vers a „zsidó bujaság és érzékiség csiklandozását irodalmi célnak felavató" – hogy a *Magyar Kultúrá*ból idézzek – *Nyugat* 1917. március 1-jei Arany-emlékszámában jelent meg, és ezt a számot menten el is kobozták „vallási vétség" miatt. Minthogy: a „vallás elleni vétség tényálladékát magában foglalja, ama versében, melyben azt mondja, hogy ha az Istenhez intézett ima és sírás hasztalan – mi, férfiak káromolni is tudunk még; cibáljuk, verjük a süket Istent szókkal – mint az égő házban horkoló gazda. A nyomtatványnak ez a tartalma a közbotrány okozására alkalmasnak mutatkozik" – állt a vontatott vádiratban. Nem mondhatni, hogy babitsi mondatok. Persze nem is az irodalmi bravúroskodás volt elvárás a vádiratot jegyzőktől: „a hatóság azért hatóság, hogy ilyen ijedős időkben a füvek engedelem nélküli növését is lázadásnak nevezze" – írta a *Népszava* 1917. március 3-i számában, mikor „A Nyugatot lefoglalták" címmel adott hírt az esetről. A szociáldemokrata napilap Babits védelmére kelt: „a verset mi olvastuk: keserű, elgondolkozó poéma a háborús gonoszságok fölött".

Babits a Valéria kávéházban, reggelizés közben olvasta az elkobzás hírét az újságban, és menten megijedt, hogy bosszúból menthetetlenül besorozzák. Aznap volt ugyanis jelenése alkalmassági vizsgálaton, ám a perbe fogott pacifistát ismerte az Üllői úti orvos, úgyhogy vizsgálat nélkül fölmentette a katonai szolgálat alól: „Odaállok az orvos elé, rám se néz, mondja: »Babits Mihály, alkalmatlan.«" – emlékezett visszautóbb a költő, aki még aznap kézhez kapta az idézést is a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék vádtanácsától. Babits *Istenkáromlás* címmel írta meg védőbeszédét, amely hagyatékban maradt fenn. Kérdés, hogy mit mondott el az előre megírtakból az 1917. március 6-i tárgyaláson, az ugyanis nem volt nyilvános. A kezdet mindenesetre tanári:

„Istenkáromlással vádolnak – az ügyészség a Nyugat múlt számában Fortissimo címen megjelent versemet elkobozta: s bűnvádi eljárást indított ellenem, ezzel kompromittált a közönség előtt is, és megfosztott egyúttal a legjobb védelemtől – mert a legjobb védelem volna idenyomtatni az inkriminált verset: ez tisztává tenne egyszerűen minden intelligens ember szemében."

Babits kifejtette, hogy éppen hogy hívő az, aki kezét önkéntelenül az ég felé emeli és felkiált: „Hát nincs Isten? vagy süket? vagy alszik?" Hiszen: „ha a lélek nem hinne Istenben, nem fordulna így hozzá, nem kiáltana így". Ennek bizonyítására sorra hozta a bibliai példázatokat, Jákobtól Jeremiáson át egészen a keresztfán égbe kiáltó, kétségbeesett Krisztusig, majd a magyar példákat is, többek között Kölcseyt, Vörösmartyt, Aranyt és Madáchot, hogy végül „középkorinak" bélyegezhesse az eljárást. „Nem hiszem tehát, hogy káromlásban vétkes vagyok", fejezte be, „legfeljebb oly módon, mint a Vörösmarty Szent Embere, aki azt imádkozta egyre: »Légyen átkozott az Isten!« – mert egyebet nem tudott, de az Úr hőbb és igazabb imának fogadta az átkozó szavakat, mint az álszentek langyos könyörgését."

Az ítélet szerint a *Nyugat* Arany-emlékszámát Babits „közbotrány okozására alkalmas" verse nélkül újra kinyomhatták – a folyóirat tiltakozásul üresen hagyta a *Fortissimo* helyét –, de a költő ellen újabb eljárást helyeztek kilátásba, akinek ezért egész 1917 márciusa és áprilisa az ügyvédjével való konzultálással, folyamodványokkal és egy esetleges újabb tárgyalásra való felkészüléssel telt. Közben újabb és újabb hírlapi támadások érték, miközben már két és fél éve folyt a világháború, egyébként meg a betiltott vers úgy kezdett terjedni kéziratos papirosokon, hogy Babits maga sem győzte másolni.

Érdemes idézni Babits ügyének „keresztény-nemzeti" recepciójából. A még visszafogott *Élet* azt írta Babits művészetéről, hogy az olyan, mint „a férges alma": formailag lehet ugyan tökéletes, de „a belseje teljesen élvezhetetlen, káros". A *Magyar Kultúrá*ban Burján Károly a költő védőit vette célba, akiket „a szabadkőműves ateizmus"

képviselőinek nevezett. Mindenekelőtt Hatvany Lajost kóstolgatta azzal, hogy a „sokpénzű, enervált zsidó báró a Jób könyvében véli megtalálni az igazolást Babits káromkodásaira". Majd kifejezte bizakodását azzal kapcsolatban, hogy a költőt eltávolítják középiskolai tanári állásából: „Hogy ezek után a kultuszkormány kilódítja-e most már végleg a reklámot is hajszoló tanférfiút az iskolából, nem tudjuk, de reméljük. Amíg – legalább papíron – keresztény Magyarország vagyunk, e remény táplálásához feljogosítva érezzük magunkat. A lejtőn a posvány irányában guruló poétához e helyen nincs több szavunk."

Hogy is mondja Isten a *Jónás könyvé*ben? „A szó tied, a fegyver az enyém." A magyar állam végül nem teljesítette a büntetést követelő önkéntes próféták óhaját, Babits ügyvédjének hosszas kijárására és dr. Váry Albert sajtóügyész jóindulatának köszönhetően 1917 augusztusában a *Fortissimo*-ügyet elmarasztalás nélkül lezárták. Ugyan a vers továbbra is betiltva maradt: csak 1918 késő őszén jelenhetett meg újra nyomtatásban. „S ezzel az ügy véget is ér. Én most teljesen az irodalomnak adom magam és otthagyom a tanárságot" – nyilatkozta Babits 1918 novemberében, immáron a népköztársaság Magyarországán. Tanácsköztársaságbeli szerepvállalása miatt azonban az 1920-as évek elején újabb meghurcoltatást kellett kiállnia.

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* első világháborús portálon 2015. július 14-én.)

Forradalmárok, puccsisták vagy ellenforradalmárok? – Hogyan látták a bolsevikokat az 1917-es Magyarországon?

A mai Magyarországon „félhivatalossá" tett értelmezés szerint 1917. november 7-én nem forradalom, hanem puccs zajlott le Oroszországban, amelyet Lenin a németek ügynökeként hajtott végre, aki teljesen a német hadicélok érdekében, mintegy saját hazája ellen ügyködött, vírusként fertőzve Oroszországot. Ez az elképzelés – amelyet a Terror Háza *Az akció fedőneve: Lenin – Német pénzzel Oroszország ellen* című centenáriumi időszaki kiállítása is sugalmazott – persze nagyon leegyszerűsítő, és mindenekelőtt torzító, hiszen hiába tömnek ki valakit összesen 82 millió aranymárkával, nagyon nehezen elképzelhető, hogy népi támogatás nélkül Lenin át tudta volna venni, és meg tudta volna tartani a hatalmat. Ha az egykorú, 1917. novemberi magyar sajtót szemlézzük, ebben mind egyetértettek a konzervatív, liberális, szociáldemokrata újságok és ideológiamentes bulvárlapok.

Kevesen tudják – hiszen a sikertelenség miatt ez a próbálkozás kihullott az emlékezetből –, de a németek nem csak Lenint küldték titkosszolgálati akció keretében Oroszországba, hanem a szociáldemokrata Martovot is, akinek a mensevikek balszárnyának vezetőjeként szintén Oroszország háborúból való kilépését kellett volna elérnie – csak éppen a „Martov-akció" totális kudarcnak bizonyult a másikhoz képest. Vagyis bár valóban csak egy utólagos konstruált mítosz a „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" (az 1927-ben bemutatott Ejzenstein-film, az *Október* forgatásán többen sérültek meg, mint az egykori események idején), a német pénzen Németország érdekében ügyködő, és a hatalmat titkosszolgálati akció keretében átvevő Lenin képe legalább ennyire konstrukció, csak éppen az ellenkultusz jegyében született.

Krausz Tamás hihető magyarázatot ad Lenin és a bolsevikok sikerére *A cártól a komisszárokig* című 1987-es könyvében: „A bolsevikok voltak azok, akik a leginkább kifejezték a tömegek akaratát 1917-ben: háborúból való kilépés, azonnali béke, a föld nacionalizálása és szétosztása a parasztok között, a bankok és a nagytőke kisöprése, társadalmi ellenőrzése. Ezek a követelések, amelyek a párizsi kommünre mennek vissza, nem is kaphattak más vezetést, mint a bolsevikok, mert mindenki más ellenezte ezeket, kezdetben még a bolsevikok egy része is."

Érdekes módon ezt 1917-ben – a kevés információ ellenére is – még tisztán látta a magyarországi „jobboldali", konzervatív-liberális értelmiség. A *Budapesti Hírlap* 1917. november 10-én közölt cikkében nem puccsként, hanem forradalomként írtak a bolsevikok hatalomátvételéről, hozzátéve, hogy a cikkben nem Lenint, hanem a nép akarata ellenére a háborút folytató Kerenszkijt írták le brit pénzen megvásárolt „antant-ügynökként": „Kerenszkinek (sic!) és az ideiglenes kormánynak meg kellett buknia, mert meghamisították a cárbuktató forradalom szellemét, mert nem adtak békét a halálra fáradt, apatikussá csüggedt orosz hadseregnek, és nem adtak földet a földre éhes orosz népnek, holott azért jöttek, vívtak, szálltak szembe a cárizmussal, hogy ezt a két ígéretet valóra váltsák, ezt a két javat, a békét s a földet megadják. Mi buktatta meg Kerenszkit és társait? Az, hogy letértek a fejlődés útjáról, hogy megállást akartak parancsolni az eseményeknek, hogy a fölforgatott, visszájára vallott új orosz világrendben a régi háborús politikát akarták folytatni. Megvásárolta őket Sir George Buchanan, a pétervári brit nagykövet. Kerenszkit és társait megvásárolhatta, de az orosz népet nem. És ez a nép teljesen a revolúció hatalmába került." A Tisza István politikáját támogató *Budapesti Hírlap* cikkében természetesen nagy reményeket fűztek ahhoz, hogy az immáron Lenin és Trockij vezette Oroszország valóban békét kér és kap Németországtól, és kilép a háborúból.

Károlyi Mihály lapja sem puccsról írt: „Pétervárott győzött a békeforradalom"– hirdette 1917. november 9-i címlapján a *Magyarország*.

Másnap pedig, amikor *A harmadik orosz forradalom* című cikkben értékelték az eseményeket, hangsúlyozták, hogy Kerenszkijt a „béke politikájának felülkerekedése buktatta meg", mivel „roppant hatalmát a forradalom igazi céljával ellenkező törekvések érvényesítésére használta ki". Kerenszkij az annexió és kárpótlás nélküli béke eszméjét hirdette, azonban békepolitikája cserben hagyta. „Most az egész rendszer, melyet Kerenszki képviselt, egyszerre megbukott. Megbuktatta a harmadik forradalom, melyben az üldöző vált üldözötté s az imént még a Kerenszki hatalma elől rejtőző Lenin lett úrrá az orosz forradalmi hangulatok és törekvések fölött"– konkludált a *Magyarország*. A lap álláspontja szerint az „új forradalom" azokhoz a célokhoz tért vissza, amelyeket Kerenszkij „megtagadott és meghamisított".

„Békeforradalomként" – írta le a bolsevikok hatalomátvételét 1917. november 9-én a polgári radikális *Világ* is. Az oroszországi fejleményekről a *Világ* stockholmi tudósítója, a később a Galilei Körben is előadó Guttmann Henrik számolt be részletesen „A bolseviki forradalom" című cikkében. Guttmann, bár nem tagadta a bolsevikok régóta folyó szervezkedését a hatalomátvételre, Kerenszkij hibás politikáját tette felelőssé, amellyel kihívta maga ellen a pétervári szovjetet: „Az a forradalom, mely most diadalmaskodott Pétervárott, nem egy pillanatnyi hangulat eredménye. Már régen és gondosan szervezkedtek a maximalisták és hogy éppen most tört ki a Lenin-párt forradalma, abban jelentékeny része volt az ellenforradalmi elemek provokációjának", például annak, hogy „Kerenszki szembehelyezkedett a munkás- és katonatanáccsal".

Az oroszországi eseményeket átfogón értékelő vezércikkét másnap publikálta a *Világ*: „Az orosz forradalom immár másodszor igyekszik a demokráciának visszaszerezni az ő igazi mivolta becsületét. (...) A történelmet formáló természeti erők kényszerűsége volt, hogy Oroszországban a cárizmus megdöntése után a helyébe került nyugati demokráciának megdöntése került sorra. (...) Az entente-beli demokrácia, a cárizmus szövetségese nem áhítozta az orosz népuralmat,

hanem csak az orosz fegyveres szövetséget. Neki nagyon jó volt a cárizmus, a cárizmus bukása után pedig abban mesterkedett, hogy a helyébe a magáéhoz hasonlóan szerkesztett formalisztikus demokrácia jusson. A világháborúban a háborút akaróknak nem kell népuralom, sem a demokratikus, sem a konzervatív országokban. Kellett tehát, hogy az orosz fölszabadulást a második kövesse, hogy a nép megszerezhesse a szabadság leghatékonyabb biztosítékát, a békét. A béke akarása hozta meg az első orosz forradalmat, Kerenszkijék diadalát, s a békének akarása vitte a második forradalomba az orosz népet."

„Véres utcai harcok árán győzött a pétervári forradalom"– írta a szenzációhajhász bulvárlap, *Az Est* stockholmi tudósítója, és a forradalmat az éhínséggel és a békevággyal magyarázta. A Miklós Andor szerkesztette újság a következőképp értékelte a „világtörténelem egyik legnagyobb drámájának" „új fejezetét": „A munkások, a parasztok és a katonák rájöttek, hogy Kerenszki eladta őket és az egész forradalmi eszmét. Az orosz forradalom azért tört ki, hogy a nép megszabaduljon a cári zsarnokságtól és erre kapott egy még véresebb forradalmi zsarnok uralmat." Kerenszkij csak „tüzet és vasat" adott jogok és föld helyett: „A forradalom láncokkal volt odaverve az entente szekeréhez, a melyet húznia kellett egyik kátyúból a másikba, mig Kerenszki kancsukája csattogott a hátán."

Lenineket „jó hazafiakként" jellemezte *Az Est*, mivel a bolsevik politikusok látták, hogy Kerenszkij útján „menthetetlen pusztulásba rohan" Oroszország. Ezért: „Meg kellett tehát kisérelniök, hogy megmentsék népüket és hazájukat. A kísérlet sikerült, rabláncukat eltépték, a forradalmi zsarnokságot egy ökölcsapással leterítették, eszközeit börtönbe vetették és ma már Leninék urai a helyzetnek." Bár a cikk címében „forradalom" szerepelt, *Az Est* olyan „ellenforradalomként" írta le a bolsevik hatalomátvételt, amelynek az a célja, hogy végre földet és békét adjon az orosz népnek.

Hatvany Lajos *Pesti Naplója* azonban egyedüliként azonosította puccsként az „új forradalmat", és még azt a vádat is felidézte, hogy

Lenin a németek ügynöke. „A maximalisták államcsinyje bekövetkezett: és idáig teljesen siker"– írta a lap az 1917. november 9-i szám vezércikkében. A cikket szerző Feleky Géza ismertette az előzményeket, és hogy a kezdetben népszerűtlen bolsevikok miként szerezték meg a hatalomátvételükhöz szükséges támogatást: „Mikor Lenin először vitte barikádokra a szociális forradalom és a gyors békekötés pártját: akkor még a pétervári munkástanács többsége is a bolsevikiek ellen és a kormány mellett foglalt állást. A pétervári proletariátus nagy része ugyan fegyvert fogott Lenin szavára: de a szervezetlen tömeget könnyűszerrel legyőzték a kormány csapatai. Leninnek menekülnie kellett és Kerenszki sajtója »leleplezte« a bolsevikiek vezérét, hogy fizetett ügynöke a németeknek. Most azonban szisztematikus előkészítés után és sokkal kedvezőbb körülmények között ismételte meg a bolsevik párt kísérletét a hatalom megszerzésére." Kerenszkij népszerűsége akkor rendült meg Feleky szerint, amikor Kornyilov tábornokkal megegyezve kísérletet tett a kettős hatalom felszámolására, a forradalmi csoportok és a pétervári szovjet „letiprására".

A *Népszava* is a Kerenszkij-kormány támogatottságának elvesztéséről és a bolsevikok népszerűségének növekedéséről értekezett az „Új forradalom" című, 1917. november 9-i cikkében, amelyben szintén nem egy erőszakos kisebbség hatalomátvételeként értelmezték a Péterváron történteket: „A bolseviki-agitáció a többségre jutott a proletártömegekben, a munkástömegek pedig új forradalommal hatalomra lendültek Pétervárott." Kornyilovot a „gyáraikat féltő tőkések" és a „földjeiket féltő nagybirtokosok" képviselőjeként írta le a szociáldemokrata napilap, és a mérsékelten szocialista és radikális polgári Kerenszkij-kormányzat bolsevikok általi megdöntését a francia forradalom történéseihez hasonlította:

„A most induló új forradalom tisztára proletármozgalom és így elmondhatjuk, hogy az orosz revolúció ma a pétervári munkások és katonák győzelmével és kormányra jutásával eljutott kifejeződésének csúcsáig. 1917 orosz forradalma is ugyanazt a képet tárja elénk, mint 1789 francia forradalma: egyik osztály a másik után ragadja meg a

kormányhatalmat, hogy azután a következő letaszítsa és messzemenőbb programot tűzzön ki a revolúció céljaként. Amily fájdalmas és viharokkal teljes volt a nagy francia forradalom útja a gironde-tól a jakobinusokig, olyan sok harcon keresztül száguldott a nagy orosz forradalom a kadettektől a bolsevikiekig."

Bár Lenin fejében még egy – figyelmeztető – párhuzam élt: két és fél hónappal a hatalomátvétel után, mikor még mindig a bolsevikok kezében volt a hatalom, megjegyezte, hogy túlélték az 1871-es párizsi kommünt. Ezzel történelmet írtak.

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* portálon 2017. december 7-én.)

Szétverés vagy szétesés? – Variációk a Monarchia összeomlásának okaira

Hogyan veszthet el egy háborút egy ország, mikor egy-egy betöréstől eltekintve földjét nem taposták ellenséges katonák? Miként Németország, úgy az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. őszi összeomlásának is megvan a maga kiterjedt, közel százéves múltra visszatekintő diskurzusa, amely az 1920-as években – a „trianoni békediktátum" okainak keresésével – eluralta a magyar szellemi életet. Ennek szereplői politikai céloktól vagy csak belső kényszertől vezérelve radikális gyorsasággal kitermelték a közelmúlt birtokbavételének elbeszélő sémáit, hiszen Orwell közhellyé váló megállapítását idézve: „aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is", egyénileg elkerüli az identitás-, közösségileg a politikai válságot.

A világháborús vereség értelmezésére – amint arra Romsics Gergely a magyar politikai elit emlékirat-irodalmát elemezve a *Mítosz és emlékezet* című 2004-es könyvében rámutatott – az 1920-es években két nagyelbeszélés bomlott ki annak mentén, hogy az értelmezők milyen szerepet és mekkora felelősséget tulajdonítottak az 1918. október 31-i őszirózsás forradalomnak, hogy azt az összeomlás okaként vagy következményeként fogták-e fel. Továbbá, hogy az események elbeszélői mekkora felelősséget rendeltek az emblematikus baloldali szereplőkhöz, mint Károlyi Mihályhoz vagy Jászi Oszkárhoz a Trianonhoz vezető úton, a Monarchia – és benne Nagy-Magyarország – „szétesésében" vagy „szétverésében", hogy e szójátékkal kulcsszavakba sűrítsem az egymással szemben álló ítéleteket. Kivételesnek számít, amikor egy-egy szerző kilép eme húszas években kialakult keretekből: erre talán Fejtő Ferenc személye és műve a legismertebb példa, aki vállaltan baloldaliként értekezett az Osztrák–Magyar Monarchia „szétrombolásáról".

Az egyszerűség kedvéért baloldalinak nevezhető nagyelbeszélés alapvetően strukturális (a nemzetiségi kérdés megoldatlansága), és az azokra ráerősítő konjunkturális (a háború végére kimerültek a központi hatalmak) okokkal magyarázta Nagy-Magyarország „szétesését", azt organikusnak tekintve, és ami mintegy bele volt kódolva a történetbe. Felmentést ad a „menthetetlent menteni próbáló" Károlyi-kormánynak, annak történetét a „remény nélküli küzdelem" toposza köré cselekményesítve beszélték el. Ezen (ön)képnek maga Károlyi Mihály volt az első számú propagátora azzal, hogy 1923-ban megjelentetett – első – memoárjának az *Egy egész világ ellen* címet adta. Ez az önfelmentés a Monarchiát 1918 őszéig vezető politikai elitet, kiváltképp Tisza Istvánt ért bírálatokkal társult. Értelmezése azonban szükségszerűen alulmaradt a húszas évek magyarországi összeomlás-diskurzusában, már csak azért is, mert az emigránsok külföldről csak korlátozottan tudták hallatni a hangjukat, így 1920 után a magyarországi közbeszédben a jobboldali nagyelbeszélés lett a domináns, „aki uralja a jelent, az uralja a múltat is". Ez a jobboldali verzió a szerves felbomlás helyett a züllesztést vagy egyenesen szétveretést hangsúlyozta, a „nemzetidegennek" minősített elemek bűnbakká tételével nemegyszer leképezve a németországi tőrdöféselméletet, hasonlóképpen antiszemita éllel. Az elkövetkezőben, jobbról balra haladva, négy különböző ideológiájú és stílusú szerző, Tormay Cécile, Szekfű Gyula, Jászi Oszkár és Böhm Vilmos műveinek bemutatásával illusztrálom a fenti állításokat.

A tőrdöféselmélet legérzékletesebb hazai megfogalmazása Tormay Cécile 1920–1921-es, kétkötetes *Bujdosó könyve* volt, a már-már a korabeli német expresszionista filmek rémvilágát idéző képeivel. Fontos kiemelni, hogy a tőrdöfés-teória olyan dramaturgiát követel meg, amelyben a világháború vége felé közeledő elbeszélésben egészen az utolsó pillanatig hiányoznak a hamarosan bekövetkező vereségre utaló jelek, mint például utalás a központi hatalmak kimerülésére. Sőt: 1918 januárjára, Oroszország háborúból történő kilépésével „a győzelem reménye magával ragadta a lelkeket" – miként Tormay írja. „De

ekkor egyszerre, mintha a sötétből egy éles késpengét döftek volna a levegőn át. (...) Rövid nyilalló világosság támadt. És a világosságnál, a nemzeti elszánáson friss sebhely látszott. Mi történt? Ki cselekedte?" A kérdés azonban költői: mint kiderül, Tormay számára egyértelmű, hogy „zsidó" merénylő szúrta hátba a nemzetet. A „judeobolsevik világ-összeesküvés" hazai ágenseit az írónő a Galilei Kör háborúellenes röplapokat készítő tagjaiban, Duczynska Ilonában és Sugár Tivadarban találta meg, akiket értelmezésében egy „Károlyi Mihály – Jászi Oszkár – Kunfi Zsigmond" forgatónyomatékon át maga Lenin és Trockij mozgatott, őket pedig „tudjukkik".

Tormay Cécile műve után a *Három nemzedék* (1920) szerzőjének, Szekfű Gyulának a koncepcióját ismertetem, amit legkiérleltebben a *Magyar történet* (1928) általa jegyzet utolsó kötetében fogalmazott meg, és ami a Horthy-korszak egy másik „megalapozó mítoszává" vált. Szekfű – habár a diplomáciatörténet jeles ismerője volt (nagy botrányt kiváltó *A száműzött Rákóczi* című munkája szinte kizárólag külhoni aktákra épült), az első világháborús vereség elbeszélésében teljesen hanyagolta a külpolitikai kitekintést és elemzést, hogy az összeomlást a magyar jellem eltorzulása – és emiatt a radikális elemek politikai szereplővé válása – következményének tudhassa be. Szekfűnél a hanyatlás emblémája a magyar nemzet érdekét szolgáló véderőtörvény elleni ellenzéki obstrukció: „Hatvanhetes korszakunk belső betegségének legszomorúbb jele volt, hogy a nemzet akkori érdekét, a fegyverkezés szükségét oly kevesen ismerték fel, s vezetők és tömegek vakon mentek illúzióik, frázisok és szenvedélyek után". Az obstrukciót letörő Tisza Istvánban Szekfű szerint a „nemzet életösztöne" nyilvánult meg. A *Magyar történet*ben Tisza „a háború egyetlen ellenzője", „a Magyar Rend és a Magyar Állam szimbóluma": „államférfiúi működésének köszönhetjük, hogy a világháborút még mint állam értük meg, nem pedig mint magával tehetetlen anarchikus massza, amelyből minden sakál bántatlanul kiharaphatja a maga részét". Szekfű értelmezésében a „nemzet" addig tudott egységesen védekezni, amíg Tisza, „az állam bátor védője" állt az ország élén. Vagyis az uralkodó és a politikai elit Tisza István 1917. májusi félreállításával követte el a végzetes hibát. Míg Tormay Cécile „gyilkossággal" magyarázta az összeomlást, Szekfűnél az „öngyilkosság" metaforája bukkan fel.

A baloldali nagyelbeszélést egy polgári radikális és egy szociáldemokrata szerzővel illusztrálom (az 1920-as években frakcióharcokba bonyolódó kommunista emlékezők horizontján jellemzően kívül esett a világháborús összeomlás magyarázatának kutatása, őket ugyanis elsősorban a proletárdiktatúra kudarcának okai foglalkoztatták).

Míg Szekfű Gyula kora egyetlen nagy államférfijévé, valóságos hérosszá stilizálta Tisza Istvánt, addig Jászi Oszkár éppen Tisza Istvánt tette meg a legfőbb felelősnek. Az 1918–1919-es forradalmak emigránsai közül elsőként Jászi írta meg visszaemlékezését *Magyar kálvária – magyar föltámadás* (1920) címmel. Jászi állítása, hogy „1917 dereka óta minden kritikusabban látó ember tudhatta, hogy a háborút elvesztettük, hogy a Monarchiának már csak egy észszerű külpolitikája lehetett volna: Németországot nagy áldozatok árán is békére kényszeríteni, vagy, ha ez nem sikerül, nélküle is különbékét kötni". Hogy ez az „összeomlást" megelőző, és annak elkerülését lehetővé tevő különbéke nem jött létre, azért a dualizmus politikai elitjét – elsősorban Tisza Istvánt – hibáztatta, amiért „vakon" folytatták a dualizmus és a „német–magyar szupremácia" fenntartására irányuló „hagyományos" politikájukat: „Nehéz most Tiszáról kemény ítéletet mondani, amikor nagyszabású egyéniségének komor emlékei oly impozánsan emelkednek ki a betyárok és panamistáknak mai magyar közéletéből: mégis meg kell mondani, hogy mily teljesen nélkülözte ez a kemény férfi úgy a szűk osztályérdeken való felülemelkedést, mint a távolabbi jövőbelátást."

Mind a Szekfű Gyula, mind a Tormay Cécile által reprezentált értelmező séma igazságát elvitatta a *Két forradalom tüzében* (1923) című, meglehetősen adatolt memoárjában a szociáldemokrata hadügyminiszter, majd hadügyi népbiztos, Böhm Vilmos. Míg Szekfűnél Tisza tartotta egyben az országot, Böhm Vilmos olvasatában a szervezett munkásság lehetett volna az egyetlen összetartó erő, képviselőit azon-

ban nem engedték időben a hatalom közelébe. Böhm Vilmos elbeszélésében emblematikussá válik, hogy az említett galileista röplapozókat – Tormaynál a végsőkig küzdő magyar nemzet „hátba szúróit" – épp aznap ítélik el „antimilitarizmusért" 1918. szeptember 25-én, amikor a Monarchiával szövetséges Bulgária békét kért az antanttól. Ebben az ítéletben Böhm a hatalmához végsőkig ragaszkodó magyar uralkodó osztály elnyomó aktusát látta. Ezek után nem meglepő, hogy alapjaiban utasította el a „tőrdöféselmélet" bármely variánsát: „A front alá-aknázásáról szóló naiv mesét azok találták ki és azok terjesztik, akik tudják, hogy ők felelősek a megindításakor is kilátástalan háború következményeiért." A háborút szerinte már a hadüzenetkor elvesztette a Monarchia: „az osztrák–magyar hadsereg a háború megindításának pillanatától kezdve, legfőbb vezetőinek, tábornokainak és tisztjeinek tudatlansága és műveletlensége miatt, a felszerelés hiányossága, az élelmezés gyatrasága, a szervezés hiánya, a készletek eltulajdonítása, gyakran elrablása miatt, az emberanyag lelkiismeretlen föláldozása és (amit elsősorban kellett volna említenünk:) a monarchia népeinek gyűlölete mellett az elkerülhetetlen vereség veszedelmében forgott". És ezért értelmezésében nem az a meglepő, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia 1918 őszén összeomlott, hanem az, hogy hadereje addig kitartott.

(Megjelent a *Hadszíntér és hátország* első világháborús portálon 2016. január 12-én.)

AKI NEM DÍSZNEK, HANEM FEGYVERNEK GONDOLTA A KÖNYVET – SZABÓ ERVIN, A RADIKÁLIS KÖNYVTÁROS

1918. szeptember 30-án hunyt el a sokat betegeskedő Szabó Ervin (1877–1918), a merényletszervezéstől sem visszariadó könyvtáros, a Fővárosi Könyvtár igazgatója és mai névadója. Ravatalánál Jászi Oszkár búcsúzott tőle, és fogadkozott a baloldali radikálisok nevében, hogy folytatják a küzdelmet, amely egyik legszenvedélyesebb harcosát vesztette el Szabó Ervinnel: „Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad." Persze tévedett.

Szabó Ervin egyszerre volt a modern magyar könyvtárügy atyja és a korai magyar munkásmozgalom agya, és az egyik Szabót nem lehet elválasztani a másiktól: ő a tudást nem önmagáért, hanem az osztályharc érdekében kívánta terjeszteni, hogy a munkások öntudatukra ébredve megváltsák magukat (Szabó Ervin könyvtárostársa, Madzsar József ugyanezen okból lett a „butító" alkohol elleni harc, a magyarországi antialkoholista mozgalom vezéralakja). Azt lehet mondani, hogy a könyvekről való gondolkodás két végpontján Szabó Ervin és a nemrég elhunyt Kerényi Imre található. Szabó szerint a könyv fegyver, míg Kerényi dísznek gondolta, Szabó olcsó és kis könyveket akart, hogy az olvasó akárhova magával vihesse azokat, míg Kerényi olyan nagy könyveket adott ki a *Nemzeti Könyvtár* című sorozatában, hogy még a lakásban se férhessenek el akárhol. Szabó azt vallotta, hogy a könyv célja nem az, hogy kitegyük a nappaliba, hanem hogy addig használjuk, amíg tönkre nem megy.

Szabó azért kezdett hozzá a fővárosi kölcsönkönyvtár-hálózat szervezéséhez is, mert hitte, hogy új társadalmat parancsszóval nem, csak

műveltségemeléssel lehet csinálni. Ebben legnagyobb támogatói a budapesti szabadkőművesek voltak, a liberális Bárczy István polgármesterrel az élen. Az első fővárosi kölcsönkönyvtárat, az Almássy téri Deák Ferenc Könyvtárat is a Deák Ferenc Páholy anyagi támogatásával hozta létre 1913-ban. A gyerekrészleg állományát Szabó személyesen rostálta meg, és a Karl May-regények helyett Jules Verne könyveit propagálta, mert Winnetou és Old Shatterhand barátságát hazugnak és értelmezhetetlennek tartotta osztályharcos, történelmi materialista szempontból. Ez szépen megmutatja gondolkodásának korlátait is: történeti írásai, és legfőképp posztumusz megjelent fő műve, a *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* (1921) az osztályhelyzetek mindenkori legfőbb magyarázattá emelésével nyomasztóan dogmatikusak – az más kérdés, hogy még ezzel is jelentős előrelépést jelentettek a magyar történetírás akkori átlagnívójához képest.

Pártideológusnak azonban már jóval eredetibb volt, mint történésznek, nem is volt konfliktusmentes a viszonya a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségével. 1905-ben Szabó szerkesztésében jelent meg Marx és Engels válogatott műveinek első kötete, a második kötet 1909-es megjelenéséig eltelt néhány évben azonban teljesen elvesztette a pártvezetés támogatását az anarchoszindikalizmus egyszemélyes magyarországi képviselője. Szabó túlságosan „értelmiséginek" számított az akkori MSZDP-politikusok között, másfelől pedig az 1904-ben írt a „Pártfegyelem és az egyéni szabadság" című tanulmányában kifejtette, hogy az egyéni akciókat mennyire többre tartja a pártfegyelemnél. Lukács György hasonlatával: Szabó Ervin partizán volt, nem sorkatona.

Ezért igazi szellemi otthonra inkább Jászi Oszkár Társadalomtudományi Társaságában lelt, leghívebb tanítványai pedig a galileisták lettek. Duczynska Ilona 1917-ben Szabó Ervin biztatására kívánta lelőni a Madzsar Józseftől ellopott pisztollyal Tisza Istvánt, és a Galilei Kör 1918. januári bezárásához vezető antimilitarista röplapozás mögött is ott állt egy-egy röplap szigorú lektoraként. A galileisták ezt azzal hálták meg, hogy amikor a Közoktatásügyi Népbiztosság propagandistái lettek, a kommün méltóképpen emlékezett meg Szabó Ervinről. 1919. május 1-jén nemcsak Karl Liebknecht, de Szabó Ervin gigantikus mellszobrát is kiöntötték gipszből, ezzel is díszítve a „vörös rongyba" öltözött Budapestet. Még az 1945 utáni rövid időszakot említhetjük, a Fővárosi Könyvtár is 1946-ban nyerte el a mai nevét.

A totális ellenőrzésre törekvő Rákosi-rendszerben azonban már problémásnak számított az „egyéni szabadságot" hirdető Szabó neve, például Gárdos Miklós *Két ősz között* című 1959-es Tanácsköztársaság-regényében Szabó Ervint Leninre cserélte a szerző, amikor a kommün nevezetes gipszszobrait írta le. Nem meglepő, hogy Szabó Ervin rehabilitálásában nem egy MSZMP-pártideológus, hanem az elítélt ötvenhatos, a szabadulása után a századelő szellemi életét kutató Litván György történész játszott vezető szerepet, aki kemény harccal vitte keresztül, hogy 1979-ben külön kötetben megjelentessék Szabó Ervin történeti írásait – de az elhíresült Szabó-féle Marx–Engels-válogatás újra kiadására nem kerülhetett sor, és Litván György nagy Szabó Ervin-életrajza, a *Szabó Ervin, a szocializmus moralistája* is csak 1993-ban jelenhetett meg. A „kommunista" Szabó Ervin – aki nem volt kommunista, hiszen meghalt majdnem két hónappal a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulása előtt – tehát egyáltalán nem volt preferált történelmi személyiség az államszocializmus idején. De hát hogyan is lehetett volna az, aki szenvedélyesen kritizálta a pártfegyelmet.

(Megjelent a *HVG.hu*-n 2018. szeptember 30-án.)

A „DIADALMAS FORRADALOM"-TÓL A „PATKÁNYLÁZADÁS"-IG – AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM EMLÉKEZETE ÉS ÖRÖKSÉGE

Kevés annyira megosztó, egyszerre „megáldott" és „leköpött" eseménye van a magyar történelemnek, mint az 1918. október 30–31-i polgári demokratikus forradalom, amely a széles körben elterjedt vélekedéssel szemben nem a világháborús vereség okozója volt, hanem éppen azért tört ki, mert az Osztrák–Magyar Monarchia Németországgal szövetségben elvesztette a világháborút. Az őszirózsás forradalmat – amely azért kapta ezt a nevet, mert a közelgő halottak napja miatt Budapest tele volt az ősszel nyíló virággal – nevezték „diadalmas forradalomnak", de „patkánylázadásnak" is. „Vezetőit" – hiszen ők mindvégig tagadták vezető szerepüket, a ki- és beszámíthatatlan forradalmi hangulatban az Astoriába szorult Nemzeti Tanács-tagok közül többen még az utolsó éjjel se voltak biztosak abban, hogy másnap nem végzik-e az akasztófán –, Károlyi Mihályt, Jászi Oszkárt és Kunfi Zsigmondot pedig láttatták és látják a „demokrácia bajnokainak" és hazaárulóknak egyaránt. Károlyi Mihály szobrának a Kossuth térről történő eltávolítása (és a nevét viselő belvárosi utca átnevezése „Károlyi utcává") jelzi, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikája melyik értelmezést igyekszik kanonizálni.

Pedig ha volt igazi „együttműködés" a magyar történelemben, akkor a forradalmat követően az volt, ha csak néhány hétre is. A még az uralkodó, IV. Károly által kinevezett, de a nép akaratából hatalomra került Károlyi-kormány – melynek a köztársasági államforma és a demokrácia mellett elköteleződő tagjai csakhamar kérték is a királyt, hogy oldja föl őket hűségesküjük alól – példátlan támogatottsággal látott munkához, hogy realizálja a forradalom jelszavait, a „békét", a

„földet", a „szabadságot" és a „függetlenséget". 1918 novemberében Magyarországon aligha volt népszerűbb ember Károlyi Mihálynál, az 1916 óta békepolitikát hirdető és antantkapcsolataival büszkélkedő pacifista grófnál. Ennek titkát a következőképp magyarázta meg Sinkó Ervin az *Optimisták* című regényében – az 1918–1919-es forradalmakról szóló legmélyebb és legjobb könyvben:

„Károlyira (...) senki se mondhatja, hogy zseni vagy született vezér, viszont mindenkinek el kell ismerni, hogy jó fiú, mert mindenki látta, mint lett az ország leggazdagabb hűbérurából, az OMGE [a nagybirtokos érdekeket képviselő Országos Magyar Gazdasági Egyesület – Cs. P.] elnökéből pacifista forradalmárrá, polgári radikálisok, sőt szociáldemokraták puszipajtásává. Nézze meg ezt az elpiszkolt pályaudvart, a tönkretett vasúti kocsikat, amikből a bőrüléseket is kilopták, az ablakokat betörték, nézze meg ezeket a szennyes, rongyos bakákat; ez az ország most oly szegény, úgy elvérzett, annyira erején felül való minden kis feladat is, hogy ki se bírna egy zsenit az élen. De egy jó embert, egy nemes szívet – mi maradt az egész országnak egyéb, mint a jó szív?"

Ezért teljesen történelmietlen az a kérdésfeltevés, hogy vajon Tisza István megmenthette volna-e Magyarországot, ha nem gyilkolják meg a Hermina úti villájában az őszirózsás forradalom győzelmének délutánján. A bukott és gyűlölt Tisza 1918. október 31-én már saját magát se tudta megvédeni, nemhogy az országot: neki még a koporsóját is megdobálták, miközben egy korábbi, kudarcot valló merénylőjét, a gyerekarcú, tüdőbeteg újságírót, a galileista Lékai Jánost a vállukon vitték ki a börtönből kiszabadítói, ahogy az *Az Est* ma is megtekinthető híradófilmjén látható.

Tisza meggyilkolását – amelyről utóbb azt írta Károlyi Mihály a *Hit, illúziók nélkül* című memoárjában, hogy „Tisza gyáva meggyilkolása volt az első és egyetlen vérfolt, amely a mi októberi forradalmunk becsületén esett" – utóbb a Horthy-rendszerben egy itt-ott már szinte gyenge operettszerzők jeleneteire emlékeztető, olykor kifejezetten nevetséges, de alapvetően nyomasztó és tragikus koncepciós per kere-

tében akarták Károlyi körére kenni, az eljárás korrektségéről mindent elmond, hogy Kovács Lajos vizsgálóbíró a per közben öngyilkos lett.

Tisza István máig se teljes bizonyossággal azonosított valódi gyilkosai minden bizonnyal azok a frontról hazatért, dühös katonák voltak, akik a bukott miniszterelnököt tették felelőssé világháborús szenvedéseikért, és akikről a legsötétebb emlékezetű magyar hadügyminiszter, Linder Béla a sokszor idézett – szerencsétlen és szándékolt jelentéséből kiforgatott – mondatában kijelentette, hogy nem akarja őket többet látni. Mert Linder Béla „nem akarok több katonát látni" kijelentése nem a korábban fegyelmezett harcosokra, hanem a már engedetlen fosztogatókra vonatkozott. Azokra, akik tulajdonképpen jogosan – mert ezek párhuzamos igazságok – gondolták úgy, hogy annyi hiábavaló szenvedés után jár nekik annyi, hogy egy borospincét feltörve végre leigyák magukat, vagy hogy bosszút álljanak azon a jegyzőn, aki teherbe ejtette a hátországban magára maradt, kiszolgáltatott feleségüket. A közhiedelemmel ellentétben a Károlyi-kormány nem „bomlasztotta" a hadsereget, mert egy szétesett katonai erőt örökölt.

A Károlyi-kormány nagy tragédiája az volt, hogy egy vesztes világháborút követő katasztrofális helyzetben került hatalomra. A kormányban a Tisza-rendszer ellenzékét adó pártok, a Függetlenségi és 48-as Párt (az akkor közkeletű nevén a Károlyi-párt), a polgári radikálisok és a szociáldemokraták kaptak szerepet. A kormányra kerülő baloldali radikális értelmiségiek azonban hiába tervezgették már közel másfél évtizede az „Új Magyarország" felépítését és csiszolgatták annak programját a „szociológia első magyar műhelyében", a *Huszadik Század* folyóiratban vagy éppen a Galilei Kör előadásain, ha a teljes szétesés, az ország egy részének idegen megszállása és egy spanyolnáthajárvány kellős közepén kaptak lehetőséget a megvalósításra.

Pedig a várakozások óriásiak voltak, ezt talán az mutatja meg legszebben, hogy az addig hiányzó politikai költészetéről nem, túlfűtött erotikus lírájáról annál inkább ismert költőnő, Erdős Renée is verset írt a belgrádi katonai konvenciót megkötő, és a „rossz magyarok bűnét magára vevő", afféle „magyar Krisztusként" bemutatott Károlyi

Mihályhoz (persze Erdős pénzt is kapott ezért a verséért, de nem elvitatva ezzel a benne foglalt naiv kép őszinteségét):

BALLADA SZÁZ ÉV MÚLVA

„Elmene Belgrádba jó Károlyi Mihály,
Népe romlásának ha útját szeghetné,
Szép Magyarországot ha még megmenthetné,
Szóval alkudozni, békekötést tenni
Frank hadvezér elé, szive bizalmában,
Bízván magyaroknak régi csillagában.
Elmene Belgrádba jó Károlyi Mihály.

(...)
Régi nemzetsége gőgjét levetette,
Rossz magyarok bűnét mind magára vette,
Le is vezekelte...

Így nyere országot nagy Károlyi Mihály!"

Melyik újság is közölhette ezt a verset? Hát persze, hogy Tisza István korábbi lapja, *Az Ujság*.

Ahogy a Károlyi-kormány nem tudott úrrá lenni a problémákon, úgy csökkent a támogatás. Csakhamar vége lett annak az együttműködésnek, amelyet a magát „konzervatívnak" valló, de valójában mindig csak az üzleti érdekeit követő Légrády Imre kiadásában megjelent *A diadalmas forradalom könyve* című kiadvány reprezentált, amelyben két héttel az események után hetvenöt magyar író tett hitet a polgári demokratikus forradalom mellett. Nemcsak Babits Mihály, kinek ebben a kötetben jelenhetett meg az első világháború alatt betiltott háborúellenes verse, a „Fortissimo", hanem Herczeg Ferenc is ott sündörgött: Tisza István folyóiratának, a *Magyar Figyelő*nek a szerkesztője, és nem sokkal később a Horthy-korszak „írófejedelme". Ekkor

még valahogy nem érzett emésztő vágyat Károlyi Mihály mocskolására és rágalmazására, ahogy azt majd az 1920-ban megjelent, Tiszát és Károlyit szembeállító *Két arckép* című kötetében tette.

Károlyi Mihálynak a mai magyar politikai elit felől tekintve már felfoghatatlanul nemes szándékait leginkább az mutatja, hogy – immáron már köztársasági elnökként – ragaszkodott ahhoz, hogy a nagy nehezen, számos ellenérdekeltség ellenében, és emiatt jó nagy késéssel keresztülvitt, a nagybirtokok felosztásáról szóló földtörvény végrehajtását az ő birtokán kezdjék, nem másén. Móricz Zsigmond lelkesen írta a „földmíves nép földhöz juttatásáról" szóló törvényt magyarázó, *A földtörvény kiskátéja* című propagandafüzetben: „Most itt van a kezünkben az első törvény az árpádházi fejedelmek kora óta, amely adakozik a nép számára! Ez a földtörvény az első, amelyik nem tilt, nem akadályoz, nem rabol a legszegényebb néptől valamit, hanem ad neki!". Krúdy Gyula pedig egyenesen „második magyar honfoglalásról" írt a Károly Mihály 1919. február 23-i kápolnai földosztásáról tudósító riportjában. Ám az elfogadott földtörvény országos végrehajtására nem maradt idő, és az ünnepelt Károlyiról nem sokkal később már azt terjesztették, hogy felosztott birtokát jelzálog terhelte (ami nem igaz, mert az élelmiszerárak világháború alatti emelkedésének köszönhetően a nagybirtokos Károlyi már jóval korábban törlesztette minden adósságát).

Az őszirózsás forradalommal létrejött – és éppen a demokratikus választásokra készülő – rendszer 1919. március 21-ig állt fenn, amikor is az elhíresült Vix-jegyzék átadását követően a korábban pacifista Károlyi Mihály az elfogadás helyett az ellenállásra szánta el magát. Egy tisztán szociáldemokrata kormányt kívánt kinevezni, mert meggyőződése volt, hogy csak a magyar történelem első szervezett tömegpártja – ekkoriban már egymilliós párttagsággal – tud megbirkózni a lehetetlen helyzettel. Károlyi eltökéltségét mutatta, hogy a ma már a szélsőjobboldalhoz kötődő „Nem! Nem! Soha!" jelszót is az ő kormánya alkalmazta elsőként, és az 1919. március 2-i szatmári beszédében pedig leszögezte: „Ha a wilsoni eszmék nem válnak valóra, ha a megegyezéses béke és az önrendelkező jog eszméjét meghazudtolják, és olyan békét akarnak velünk aláíratni, amely Magyarország feldarabolását jelenti, akkor én azt mondom nektek, katonák, hogy én ezt a békét nem fogom soha aláírni." És Károlyi nem is írta alá.

A szociáldemokrata párt vezetői azonban Károlyi háta mögött megegyeztek a korábban éppen általuk letartóztatott kommunista vezetőkkel, tartva a kommunisták rohamosan növekvő támogatottságától, és mire a becsapott Károlyi Mihály föleszmélt, egy lemondó nyilatkozatot írtak a nevében, és kikiáltották a proletárdiktatúrát. Hiába tisztázta azonban már az 1919. március 21-i nap történetét a magyar történettudomány – mindenekelőtt Hajdu Tibor –, kiirthatatlanul tartja magát a tévhit, hogy Károlyi Mihály adta át a hatalmat Kun Bélának.

Ezt a soha meg nem történt jelenetet Tormay Cécile festette meg legérzékletesebben a *Bujdosó könyv* című expresszionista horrorregényében (mert a legkevésbé sem „hiteles napló"): „Károlyi Mihály március 21-én éjjel félrebillent szűk koponyájával, horpadt mellével ott állt Tisza István egykori szobájában, és mielőtt a kakas harmadszor kiáltott... (...) Károlyi Mihály álmosan aláírja lemondását és elrendeli, hozzák ki Kun Bélát a börtönből, eresszék szabadjára a kommunizmust, hogy elöntse, ami Magyarországból még megmaradt."

1919 után, az ellenforradalmi korszakban a „hatalomátadás" legendájával a Népköztársasághoz szorosan hozzákötötték a Tanácsköztársaságot, hogy ezzel diszkreditálják az őszirózsás forradalmat. A Károlyi-kultusz „magyarok bűneit magára vevő" krisztusi alakját pedig Károlyi Mihálynak a Krisztust (mármint Magyarországot) eláruló Júdásként történő ábrázolása váltotta fel. Károlyi Mihály pacifista politikáját tették meg „Trianon" legfőbb okozójának – holott Károlyi Mihály még ellenzéki politikus volt, mikor a világháború alatt a végül elcsatolt magyar területeket az antanthatalmak odaígérték szomszédjainknak –, és a „diadalmas forradalomból" ezzel együtt „patkánylázadás" lett a Horthy-kori nyilvánosságban. Az 1918–1919-es forradalmakat kritizáló és rágalmazó pamflet-, memoár- és regényirodalom – melyből tulajdonképpen még ki is emelkedik színvonalában

a *Bujdosó könyv* – megjelenése mellett elindított perek (a már említett Tisza-per, továbbá a Károlyi-per és a népbiztosok pere) mind azt a célt szolgálták, hogy a baloldali politikusokra ne politikai alternatívaként, hanem köztörvényes bűnözők gyülekezeteként tekintsenek.

A jobboldal uralta itthoni diszkurzív térből – és a fizikai térből is, hadd utaljak a Horthy-korszakban állított számtalan ellenforradalmi üzenetű emlékműre és Tisza István ekkoriban emelt nagyszabású szobrára is – kiszorított baloldal nem tudott fellépni a forradalom védelmében, míg az emigráns, különböző pártokban és frakciókban tevékenykedő egykori szereplők jellemzően a bukás miatti felelősségkereséssel, egymás hibáztatásával voltak elfoglalva. Az őszirózsás forradalom vezetőinek az 1918–1919-es eseményeket értelmező visszaemlékezései, Károlyi Mihály *Egy egész világ ellen* (1923), Jászi Oszkár *Magyar kálvária – magyar föltámadás* (1920), Garami Ernő *Forrongó Magyarország* (1922) és Böhm Vilmos *Két forradalom tüzében* (1923) című művei nem jelenhettek meg Magyarországon – Jászi és Garami memoárjai egészen a rendszerváltásig tiltólistán maradtak.

1945 után megfordultak az erőviszonyok: a Magyar Kommunista Párt a népfrontpolitika jegyében kezdetben felvállalta az őszirózsás forradalom demokratikus örökségét. 1948-tól, a „fordulat évétől" azonban megindultak a párttörténészek támadásai, és a „polgári"-ból „burzsoá"-vá minősítették vissza a Károlyi-kormányt. Ettől kezdve a Népköztársaság hónapjaira olyan félmegoldásokban bővelkedő ellenpontként tekintettek, melyhez képest rá lehetett mutatni a Tanácsköztársaság „dicsőséges 133 napjának" nagyszerűségére.

Károlyi Mihály a köztársasági elnöki poszt reményében tért haza 1946-ban, de végül csak párizsi követi kinevezést kapott, amely posztról 1949-ben, a Rajk-per elleni tiltakozásul mondott le, így másodszor is száműzött lett, ezúttal egy szélsőbaloldali rendszer jóvoltából. Ahogy *Hit, illúziók nélkül* című memoárjában írta: „szándékosan és tudatosan két szék közt a pad alá esem: ez marad számomra az egyetlen hely, amelyet tisztességgel elfoglalhatok". Károlyi Mihály 1955-ös haláláról csak néhány soros rövidhírben emlékeztek meg a *Szabad Nép*ben.

A helyzeten az 1956-os forradalom változtatott, miután az egykori ötvenhatos, reformszocialista értelmiségiek-történészek közül egyre többen – mindenekelőtt Litván György – kezdtek fordulni az őszirózsás forradalom felé, mert a Károlyi Mihállyal és Jászi Oszkárral foglalkozás és írás alkalmat adott baloldali demokratikus gondolatok és üzenetek közzétételére. Miközben a Kádár-rendszer konszolidálódásával egyre nagyobb szabadságot kapó történettudomány is sokat tett azért, hogy végre – a lehetséges ideológiai keretek közt – a lehető legtárgyilagosabb képet kapjuk az 1918 őszén történtektől: itt mindenekelőtt Hajdu Tibor *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* című 1968-ban kiadott nagymonográfiájáról és az 1978-ban megjelent Károlyi Mihály-életrajzáról kell megemlékeznünk. Károlyi Mihály tehát az 1962-es újratemetése után már nemcsak a magyar földben, de a szellemi életben is megint méltó helyet kapott. Megjelentek válogatott írásai, és közölni kezdték levelezését is (hogy aztán az azokban szereplő szovjetellenes megállapítások miatt a nagy vállalkozás a rendszerváltásig félbemaradjon).

Károlyi Mihálynak 1975-ben állítottak szobrot az 1945-ben „tiszátlanított" Kossuth téren, Varga Imre ihletett szobra, amely a súlyos, gótikus ívek alatt a nagy terhet alig elbíró, mindjárt összeroppanó idős politikus képet sugallta (ki gondolná ezen szobor alapján, hogy Károlyi a Királyi Magyar Automobil Club első társelnöke volt, és életének első harmadában szinte kizárólag autóbaleseteiről, nőügyeiről és kártyacsatáiról cikkeztek a lapok). Mivel 1990 után úgy tört felszínre Károlyi Mihály egykori ellenkultusza, mint egy víz alá leszorított és elengedett gumilabda (az e szempontból nyugodtan „horthystának" is nevezhető emlékezetpolitika legfontosabb állításait maga Boross Péter összegezte a „Miért nem szavazhatunk baloldali pártokra?" című 2002-ben írt kétrészes cikkében), a Károlyi-szobrot számos alkalommal gyalázták meg egészen a „Nemzet Főteréről" – és ezáltal a hivatalos nemzeti emlékezetből – történő eltávolításáig. Az utolsó nagy, sajtóvisszhangot kiváltó akció az volt, amikor Novák Előd, akkor még Jobbik-képviselő

2010-ben egy „Én felelek Trianonért" táblát akasztott a bűnbak szobrának nyakába, a fejére meg kipát tettek.

A szánalmas performansszal nem érdemes bővebben foglalkozni, azt azonban jól jelzi, hogy Károlyi Mihály és az őszirózsás forradalom emlékezetét mennyire foglyul ejtette a „Trianon-trauma". Emiatt az „országvesztéssel" kapcsolatos viták, vádak és cáfolatok közben alig esik szó arról, amit a Károlyi-rendszer adott Magyarországnak: köztársaságot, általános választójogot, sajtószabadságot és a szegényeket földhöz juttatni szándékozó földtörvényt. Vagyis az Ady hirdette „Új Magyarország" megvalósulásának reményét, amelyről azt írta a költő: „Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig, / Vagy ez a mi hitünk valóságra válik."

(Megjelent a *Hévíz* 2018/4–5. számában.)

„Ez nem az én forradalmam"? – Ady Endre és az őszirózsás forradalom

Alighogy Ady Endre 41 évesen elhunyt a városligeti Liget Szanatóriumban, megkezdődött – majd az 1920-as években kiélesedett – a harc életműve birtoklásáért. Bár az írói hagyaték jogaiért is csatázott özvegye és Ady családja, egy sokkal fontosabb küzdelem zajlott azért, hogy a politikai táborok kisajátíthassák maguknak a költőt.

Ady Endre 1919. január 27-i halála után a polgári radikális *Világ* másnapi vezércikkében azzal búcsúztatta a „jóst", a „magyarság jövendőmondóját", hogy az a forradalom, amelyet verseiben több mint egy évtizeden át sokáig „félreismerve", „üldöztetve", „kikacagva" vagy „kiátkozva" hirdetett, végre bekövetkezett: „Ki nem látja még, hogy az új Idők a Dévénynél betörő új dal szárnyain érkeznek! Hogy a világot felforgató nagy változások magyar korszaka abba a nyitott kapuba lép, melyet a költő az idők horizontján már régóta tört..." Ady szabadkőműves páholya, a Jászi Oszkár gründolta radikális Martinovics Páholy is „a forradalom váteszeként" köszönt el mesterétől (tegyük hozzá, hogy Ady 1912-től kezdődő szabadkőműves pályafutása során mindössze négy páholyülésen vett részt).

E méltatások nem meglepőek, Ady ugyanis költőként és publicistaként a magát „progresszívnek" nevező baloldali tábor emblematikus alakja volt: „Fiúk, megvan a költőnk!" – kiáltott föl Jászi Oszkár, mikor kezébe vette az 1906-ban megjelent *Új verseket*, amelynek minden darabja azt üvöltötte, hogy ami addig volt, az nem mehet tovább, mindegy, hogy az álszemérmes szerelmi líra hazugságairól, a napi megélhetési gondokat elhazudó, hamisan koppanó addigi költőképről vagy a magyar közélet korrupciójáról van-e szó. Az Ady-kötet nemcsak a magyar irodalom történetében, hanem eszme- és politikatörténeti értelemben is útelágazásnak bizonyult – nagybetűs túlzásokkal – a

„Régi" és az „Új", a „Tegnapi" és a „Holnapi", az „Ázsiai" és az „Európai" határán. Adyt pedig szimbolikus vezérévé tette az országot szétszedni és nyugati minták alapján újra összerakni akaró polgári radikális kör. Ady innentől csak tovább radikalizálódott: a *Budapesti Napló* után a radikális szabadkőműves páholyokhoz kötődő *Világ*ban jelentek meg a cikkei, az 1910-es évektől pedig már a *Népszavá*ban is publikált.

A „megújuló Magyarország" igyekezett hű maradni Adyhoz: a Berinkey-kormány a nemzet halottjának nyilvánította a költőt, és állami temetéséről gondoskodott. A január 29-i temetésen megjelent Berinkey Dénes miniszterelnök, a miniszterek közül Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Nagy Vince és Szende Pál, a Nemzeti Tanács képviseletében pedig annak elnöke, Hock János. Ady holttestét a Nemzeti Múzeumban ravatalozták fől, a koporsó mellett a Galilei Kör tagjai álltak őrséget, annak a szabadgondolkodó diákegyesületnek a tagjai, amelyhez Ady több verset is dedikált.

Ám Tormay Cécile Ady Endre „zsidó" kisajátításaként írta le azt a *Bujdosó könyv*ben, hogy a Károlyi-rendszerben állami temetéssel búcsúztak a költőtől, és hogy a baloldali radikális szervezetek sorra adták ki az Adyt méltató nekrológokat, aki már nem tudott azok ellen tiltakozni. Tormay ugyanis úgy tudta, hogy Ady az utolsó mondatai egyikével megtagadta az őszirózsás forradalmat, megbánta, hogy cikkeivel és verseivel a polgári radikálisokat és a szociáldemokratákat támogatta, mivel az 1918. őszi forradalom eseményeit látva úgymond rádöbbent, hogy idegen érdekeket szolgált:

„Minden úton, mely magyar írók számára a szabadba visz, ott feszül a nagy pókháló. Ady Endre is beleesett. És lassankint – ki tudja, észrevette-e ő maga – amazoknak kezdett dalolni, nekik, akik ünnepelték és magasztalták azt, amit ők művészetében: »etikai destruktivitásnak« neveztek. Adtak tapsot, babért és aranyat és mint egy magyar Sámsont, odafogták a szekerük elé. Ő pedig, míg vonszolta a szekeret, nem vette észre, hogy a hazája testén rohannak át a kerekek, nem vette észre, hogy egy idegen faj diadalíve alatt segíti behurcolni sorsunkat az októberi forradalomba. Ébresztő lehetett volna Ady Endre és a

mi fiatal nemzedékünknek a sírásója lett. (...) És itt van a magyar Ady tragikus bűne. Életének egyik legutolsó megnyilatkozásában hiába mondta: »Ez a forradalom nem az én forradalmam...« Késő megbánás volt! A bűn, melyet a daloló sírásó elkövetett saját nemzedékén, ki tudja hány nemzedéket temet majd sírba, míg jóvá teszik a nemzet szerencsétlenségét. Mint ahogy a destrukció hazátlan tábora kisajátította a maga számára az élő Adyt, úgy sajátítja ki most a halottat. A forradalom költőjének, a forradalom halottjának nevezi."

A baloldaltól történő visszavétel szándékával született meg az öcscse által írt „jobboldali" Ady-életrajz is 1923-ban. A Hatvany Lajos által annyit támadott Ady Lajosnak ugyanis a Horthy-rendszerben igencsak igyekeznie kellett bizonyítani magyarságát, mivel a Károlyi-rendszerben tankerületi főigazgatóvá nevezték ki. Az Ady Lajos művére írt legjelentősebb válasznak viszont Bölöni György *Az igazi Ady* című, 1934-ben megjelent könyvét tekinthetjük, amely viszont mindent megtett azért, hogy nyomatékosítsa: Ady baloldali költő volt haláláig.

Adódik a kérdés: Ady valóban megtagadta-e az őszirózsás forradalmat? Már az gyanúra ad okot, hogy a megtagadás háromféle verzióban is felbukkan. Az egyik szerint Ady akkor tolta el magától a forradalmat, amikor meglátogatta a Nemzeti Tanács küldöttsége, egy másik szerint azután mondta, hogy tiszteletét tette egy forradalmi népgyűlésen, és végül olyan formában is ismert az „ez nem az én forradalmam" kijelentése, hogy csak úgy megállapította, látva a Károlyi-kormány tehetetlenségét.

Ráadásul ha Ady Endre életének Vezér Erzsébet által rekonstruált legutolsó hónapjaira tekintünk, Ady – amíg tudatánál volt – nem tett olyan egyértelműen bizonyítható gesztust, amelyet Tormay Cécile és mások neki tulajdonítottak. A forradalom melletti kiállásra azonban már bőven akad példa. Ady életének utolsó nyarát Csucsán töltötte, és csak késő ősszel tért vissza feleségével a fővárosba. Az Országos Polgári Radikális Párt 1918. október 14-i kongresszusán így személyesen nem volt jelen, csak üdvözlő táviratot küldött Jászi pártjának:

„Szerető harcos üdvözlet a kongresszusnak. Betegségem miatt csak néhány nap múlva mehetek haza. Minden elhatározástok az enyém. A feudális és nacionalista bűnöket próbáljuk expiálni. [ti. jóvá tenni – Cs. P.] Mentsük meg a magyar népet, hasonlóan minden magyarországi népet. Népek joga, népek szövetkezése jöjjön. Demokrácia jöjjön, a demokráciában bízom. Hitetek, erőtök, amihez újra és újra felajánlom magam, diadalmaskodni fog. Igaz emberség szálljon vissza a földre. Ady Endre."

Ady október 23-án érkezett Budapestre, ám a „forradalmi rohanás" közben észre sem vették a megérkezését. Vagyis éppen hogy mintha a forradalom lett volna hűtlen hozzá. Október 31-én hiába kereste fel a Nemzeti Tanácsot, hogy hitet tegyen mellette, nem találta se Jászit, se Kunfit. Akik ott voltak, pedig nem igazán foglalkoztak a költővel a zaklatott napon. (Bölöni György beszámolója szerint az aznap estéje Adynak is zaklatott volt, az általa „vad, geszti bolondnak" nevezett Tisza István meggyilkolását hallva ugyanis sírva fakadt – bár élete vége felé már szinte minden rosszabb hírre sírás tört rá.)

A mindig jól értesült, szociáldemokrata Göndör Ferencnek *Az Ember* című lapja még november 13-án is abban a hiszemben ajánlotta a Belvárosi Színház Ady-estjét, hogy a költő Csucsán van: „Meghatottan hajtsátok meg a forradalom dicsőséges zászlaját a nagy költő előtt, aki Csucsán, egy régi házban, az ablaka párkányára könyökölve, könnyezve figyel az ő százszor megsiratott Budapestje felé." Bár november elején egy kisebb agyvérzés érte Adyt, továbbra is igyekezett felvenni a kapcsolatot a forradalmi vezetéssel: a köztársaság kikiáltásának ünnepségére az Országház elé vitette magát 1918. november 16-án, de szintén nem kapta meg a költő a várt üdvözlést. Ebben csak két nappal később részesült, amikor Hock János vezetésével küldöttség kereste fel Veres Pálné utcai lakásán. A legismertebb verzió szerint ekkor történt a megtagadás, bár az egyik korai megörökítője, a fiatal Csécsy Imre csak utalt rá a *Huszadik Század* folyóirat 1919. júniusi Ady-emlékszámában közölt – vagyis, ez fontos, a Tanácsköztársaságban, az őszirózsás forradalmat éppen a megalkuvása miatt bíráló proletárdiktatúra idején megjelent – *Ady és az ifjúság* című megemlékezésében, hogy Ady tagadott: „Alig egy hónap multán a Nemzeti Tanácsnak is eszébe jutott, hogy Adyt, mint a forradalom költőjét ünnepelje. A válasz, amit kaptak, nem volt valami épületes. De ha az októberi forradalom nem is volt Ady forradalma, az októberi ifjúság mégis Ady ifjúsága volt."

A Nemzeti Tanács küldöttségében jelenlévők, például Hatvany Lajos szerint viszont semmi ilyesmi nem történt. Nyilván nekik érdekük volt, hogy elhallgassák, ha bármi kellemetlent mondott volna Ady, de az megint csak gyanús, hogy Ady ősellenségének, Rákosi Jenőnek a lapja, az „ez nem az én forradalmam" elhangzásának legendáját az 1920–1930-as években lelkesen felidézgető *Budapesti Hírlap* egykorú, 1918. november 19-i tudósítása szerint Ady a következőt válaszolta a köszöntésre: „Betegen és meghatottan, hálásan szorongatom a felém nyújtott kezeket. Úgy érzem, elkövetkezett az én forradalmam. Ékes magyarnak soha szebbet száz menny és pokol nem adhatott."

Persze az ízes mondatok elhangzása is fölöttébb valószínűtlen, mivel a beteg Ady ekkor már csak nagyon nehezen tudott beszélni, de az ekkor írt *Üdvözlet a győzőnek* című versében „száguldás"-nak nevezte a forradalmat, vagyis a legkevésbé sem tagadta meg azt. És november végén megérkezett az igazi elismerés: a forradalmi írószervezet, a Vörösmarty Akadémia az elnökévé választotta Adyt, aki jelen volt az alakuló gyűlésen, és beszédet mondott.

Januárban azonban már nemegyszer beszámíthatatlanul viselkedett, az egyik éjszaka a hívő református Ady a Bibliáját is összetépte, és a kezelőorvosa szerint ekkor „lelke elborult". A hónap közepén tüdőgyulladással szállították a Liget Szanatóriumba, ahol két héttel később elhunyt. Január 26-án este nagyon magasra szökött a láza, másnap reggel halt meg Ady. Szó szerint megszakadt a szíve. Ahogy kezelőorvosa írta a halál okáról: „Szívének főütőere beteg volt tudtom szerint már tíz éve. Ez a főütőér szakadt meg, és a poéta szíve-vére belsőleg elfolyt. Az ütőér megbetegedését mi okozta? Vérének »vérvirágos« megbetegedése? Az is. Az alkohol is. De nagy szívének fokozott

munkája is, amelyet nagy szenvedései, haragjai és ujjongásai hoztak létre. Éveken át vizsgálgattam ezt a szívet, és fejcsóválva tapasztaltam, milyen érthetetlennek, feleslegesnek, meg nem okoltnak látszó erőfeszítéssel dolgozott."

Hiszen Ady mindent egy lapra tett fel: „Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig, / Vagy ez a mi hitünk valóságra válik" – ahogy a *Fölszállott a páva* című versében írta.

Összességében azt mondhatjuk, hogy mivel az elhíresült „ez nem az én forradalmam" kijelentés konkrét elhangzására, amit a *Bujdosó könyv*ében egészen eszement, mindig „állítólag"-gal és „azt mondják"-kal bevezetett történeteket fantáziáló Tormay Cécile állít, aki Jászi Oszkárral ellentétben egyszer sem látogatta meg a haldokló költőt, nincs perdöntő bizonyíték. És ha esetleg valóban elhagyta volna Ady száját ez a mondat, valószínűleg akkor se azért, amiként Tormay Cécile értelmezte: Adynak nem az lehetett a baja a Károlyi-rendszerrel, hogy túl radikális volt, hanem éppen hogy az, hogy nem szakított eléggé radikálisan a „Régi Magyarországgal" – miként a Tanácsköztársaságot az *Ez az Ady Endre forradalma!* című 1919. tavaszi cikkében üdvözlő Emőd Tamás (vagy az egykori galileista Csécsy Imre) is értelmezte Ady szavait. Mert ahogy Balázs Béla írta a naplójában Adyról: „Nem tűr urat maga felett. Akkor pedig, ha király nem lehet, hát kommunista legyen."

(Megjelent a *Mérce.hu*-n 2018. február 11-én.)

A MAJRÉS FORRADALMÁR ÉS ÖNMARCANGOLÓ SZÉPLÉLEK – 90 ÉVE VÉGZETT MAGÁVAL KUNFI ZSIGMOND

A magyar szociáldemokrácia történetének kiemelkedően tehetséges alakja volt Kunfi Zsigmond, akinek egész élete ellentmondásokkal teli: értelmiségiként a munkásmozgalomban, erkölcsös emberként a politikában, demokrataként egy diktatúra vezetői között. Krúdy Gyula is így látta „Kunfi, a népminiszter" című cikkében: „Milyen ember Kunfi? Ha messziről nézed, olyan, mint egy rajongó költő. Kicsit kócos, kicsit tanáros. Vélnéd, egy éjszakázó söngeiszt [széplélek], aki cinikus hírlapírókkal fecseg a kávéházban. Közelről nézed: pedáns és rendes, mint egy nyárspolgár." Egyszerre fordította le Anatole France *Angyalok lázadása* című regényét és – álnéven – a *Kommunista kiáltvány*t. Kunfira is illik A. J. P. Taylor önjellemzése: a nézetei szélsőségesek voltak, de gyengén képviselte azokat.

A Horthy-korszakban eszelős figuraként, fanatikusként festették meg, az 1945 utáni párttörténetírás pedig éppen hogy „ingadozásai" miatt bírálta. Korrekt életrajzi összefoglalására egészen 1974-ig várni kellett, ekkor jelent meg Erényi Tibor munkája az „Életek és korok" című minikönyvsorozatban, 1984-ben végre a válogatott írásait tartalmazó kötetet is kézbe vehették a magyar olvasók. Az életművét és emlékezetét bemutató legfrissebb kiadványt 2001-ben állította össze Agárdi Péter, aki az Ady-féle „két meggyőződésű" emberek legjelesebbjei közé sorolta Kunfit.

Kunfi Zsigmond 1879. április 28-án született Nagykanizsán, de a kanizsai piarista gimnáziumi tanulmányok után már Kolozsvárra járt egyetemre, ahol összeismerkedett a jeles – és meghurcolt – polgári radikális társadalomtudóssal, Somló Bódoggal, aki összekötötte a „szociológia első magyar műhelyével", az 1900-ban indult, budapesti

Huszadik Század című folyóirattal. Jászi Oszkár körének lapjába írni egyet jelentett az akadémiai karrier kockáztatásával: a szociológia ugyanis rendszerellenes tudománynak számított a korban. Széles körben keltettek felháborodást a *Huszadik Század* baloldali szerzői azon marxi tan hirdetésével, hogy a történelmet a magasztos eszmények helyett az anyagi érdekek formálják, vagy éppen a spenceri evolucionizmus propagálásával, amely szerint a társadalmak és az államok is a fajok módjára fejlődnek az egyre egyszerűbbektől az egyre komplexebbek felé, és a nemzetállamok idővel majd uniókká alakulnak.

Kunfinak 1902-től jelentek meg írásai Jászi körének folyóiratában, de országos figyelmet a *Népszavá*ban közölt „A hazafiság revíziója" című 1906-os cikksorozatával váltott ki. Ebben a történelmi materialista történetszemlélet mellett tett hitet, és kritizálta az osztályérdekeket leplező, tartalmatlan, nacionalista lózungokat: „a magyar hazafiság a nagybirtok ideológiája (...) át fogjuk formálni a hazafiságot is, hogy mindannyian beleférjünk". Megtámadták „hazafiatlansága" és „nemzetietlensége" miatt az ekkor egy temesvári középiskolában tanító Kunfit, azonban nem kisebb véleményvezér állt ki mellette, mint Ady Endre, aki azt írta az „Egy új Somló-ügy" – korábban Somlónak volt része hasonló támadásokban – című cikkében:

„A nacionalista és tudománytalan sajtó előszedte a hagyományos, együgyű frázisokat. Kunfi nemzetközi, fölforgató, hazafiatlan s rossz példakép az ifjúságnak. Tehát mozdítsuk el az állásából. (...) Megjegyezzük, hogy e tanok ma Európa legtöbb entellektüeljének tudományos és társadalmi hitvallása. (...) Nem hinnők, hogy az új korszak a gondolat szabadságát kevésbé tudja megvédeni, mint a fákat és a madarakat. A liberális magyar s az igazi tudományos közvéleménynek most aztán már komoly vétót kell kiáltania az egyre vakmerőbb reakció és tudománytalanság elébe. Mégiscsak kétségbeejtő, ázsiai állapot ez. (...) A gondolat szabadságát meg kell védeni végre, s megtorolni minden ellene irányult bűnt."

Apponyi Albert kultuszminisztersége alatt ugyan elrendelték a madarak és fák napjának megünneplését, a gondolatszabadság

azonban már nem élvezett ekkora respektust, Kunfi hiába védekezett azzal, hogy a tanóráin sosem politizált. A meghurcolt tanárt ekkor érte a szociáldemokrata pártvezér, Garami Ernő hívása, hogy költözzön Budapestre, és legyen a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) elméleti folyóirata, az 1906-ban indított *Szocializmus* szerkesztője. Bár Jászi Oszkár is invitálta a jóval nagyobb presztízsű *Huszadik Századho*z, Kunfi a szociáldemokratákat választotta. A *Szocializmus* programcikkét vélhetően Garami Ernővel közösen jegyezték, ebben azt vállalták: „A tudományos igazságot fogjuk keresni mindenben, de nemcsak magáért az elvont igazság kedvéért, hanem hogy alkalmazzuk, fegyverré kovácsoljuk a szociáldemokrácia harcaiban."

Főállású pártideológus lett, és a szociáldemokrata párt 1909-es kongresszusán a pártvezetőségbe is beválasztották. Ez Kunfi életének emelkedő szakasza volt: egy másik szociáldemokrata társadalomtudós politikus – és későbbi népbiztos – Rónai Zoltán galileista húgát vette feleségül (ez a második házassága volt, Temesváron hagyott első felesége, a feminista Vámbéry Melanie és kislánya utóbb náci haláltáborban végezték). Budapesten Kunfi rendszeres előadója lett a szabadgondolkodó diákegyesületnek, az 1908-ban alapított Galilei Körnek. Előadásain elsősorban a magyar közoktatást bírálta, a kritikáját összefoglaló *Népoktatásunk bűnei* című könyve 1908-ban jelent meg. Amikor a legtöbb mai magyar iskolában olykor kréta sincs, nemhogy tablet, és a gyerekek tudásának mércéje nem az, hogy mennyire tudnak gondolkodni, hanem az, mennyire adják vissza, amit elmondott a tanár, nem nélkülöz minden aktualitást ez a könyvecske:

„A legtöbb ember sivár emlékekkel tud csak iskolai életére gondolni. (...) Belépsz valahova egy odúba: tanteremnek nevezik fájdalmas nagyzási hóbortból. A padló nagy területen ki van rohadva. A falak nyirkosak. Egy nagy térkép, néhány növényt vagy hazafias jelenetet ábrázoló történelmi kép lerohadt a nedves falról, és cafatokban csüng alá. (...) Ha a tanító ebbe nem akar belenyugodni, ha sürgeti, hogy tatarozzák ki az iskolát, amelynek teteje fenyeget tanítót, tanulót: az

ilyen akadékoskodó tanító ellen a községi vagy hitfelekezeti iskolaszék panaszt tesz a közigazgatási bizottságnál és nem egyszer vizsgálat a vége az efféle izgágaságnak. (...) Igaz, nem szabad azt mondani: íme, ez a magyarországi népoktatás. De tele kell kiabálni az országot annak a hírével, hogy ilyen állapotok is vannak, hogy ez is a magyarországi népoktatás."

Kiváló szónok volt, nem véletlen, hogy amikor a baloldal felé közelítő függetlenségi párti Károlyi Mihály 1914-ben kampánykörútra indult az USA-ba, Kunfi Zsigmondot vitte magával a szociáldemokrata politikusok közül. Károlyi rajongva nyilatkozott Kunfi előadói képességeiről: „egyetlen hallgatójára sem volt nagyobb hatással Kunfi Zsigmond, mint énreám". Az amerikai körutat a Szerbiának küldött ultimátum miatt kellett félbeszakítaniuk.

Kunfi a *Lekésett országok törvénye* című 1910-es cikkében azt írta: „nem tudok én hinni abban, hogy az új Magyarország vér és erőszak nélkül is a világra tud jönni", és valóban: a radikális reformok előtt végül az első világháborús vereség nyitotta meg az utat, amely elsöpörte a régi politikai elitet. Az őszirózsás forradalom után így kerülhettek kormányra a szociáldemokraták is, akiknek a Tisza-rendszerben még csak parlamenti képviseletük sem lehetett. Az addig forradalmárkodó Kunfi a hatalomban azonban már inkább konszolidálni akart: ő volt, aki 1918 novemberében nagy megrökönyödést kiváltva bejelentette, hogy a szociáldemokrata párt hat hétre felfüggeszti az osztályharcot, de a szocialista eszmények mellett kitartott. „Nekem nem kell az a politikai demokrácia, amely mellett megmarad milliók nyomora és a szegénysége néhány tízezer javára" – mondta a Magyar Népköztársaság 1918. november 16-i kikiáltásakor.

1918 őszétől a Károlyi-kormányban előbb tárca nélküli munka- és népjóléti miniszter, majd a Berinkey-kormányban közoktatásügyi miniszter lett. Kunfi, aki akkor már több mint egy évtizede foglalkozott oktatáspolitikai kérdésekkel, nagy lendülettel vágott neki az oktatás reformjának. „Kultúr-szocialistának" nevezett programját legérzékletesebben a magyar tanítókhoz intézett 1919. február 6-i felhívásában fogalmazta meg:

„Az egész régi világ elpusztult, a vérnek és szenvedésnek rettentő fertőjébe süllyedt el. Ha az emberiség a polgárosodás kincseit meg akarja menteni, a háborúban megbukott állami és társadalmi rendszerhez visszatérnie nem lehet. (...) Nemcsak a régi politikai intézmények, nemcsak a régi gazdaság, de a nevelés régi rendszere is összeomlott abban a nagy katasztrófában, amely az emberiségre következett. Szabad, öntudatos, minden kényszerigazságban kételkedő, saját eszét használó nemzedéket kell fölnevelni, s a múlt legendái helyett a jelen tényeivel s a tudomány igazságaival kell megtölteni a felnövekvő nemzedék lelkét. A természettudomány, a gazdasági ismeretek, a munka tudománya és gyakorlata, az emberi szolidaritás nagy gondolatán, minden nép önrendelkező jogán és az emberiség nemzetközi egységén alapuló erkölcs, ezek azok az alapelvek, amelyeken a nevelés új rendjének föl kell épülnie."

Számos kiváló, addig háttérbe szorított tudós és művész kapott egyetemi tanári kinevezést minisztersége alatt, ám az egyébként szakmailag indokolt kinevezésekkel megsértették az egyetemek autonómiáját.

A Tanácsköztársaság idején pedig az váltotta ki a legnagyobb botrányt, hogy az ő közoktatásügyi népbiztossága alatt vezették be az iskolákba a nemi felvilágosítást az addig kötelező hittan helyett. A felekezeti iskolákat felszámolták, a szerzetes tanároknak állami állást ajánlottak, ha leveszik reverendájukat (az azonban csak rémhír volt, hogy a templomokban pedig mozikat rendeznek be a kommünben). A „progresszív" szemléletváltást pedig az tükrözte, hogy a magyar uralkodók helyett külföldi tudósok portréi kerültek a tantermekbe, mondván, hogy a pasztörizálás felfedezése sokkal fontosabb eseménye a történelemnek, mint Szent László diadala a kunok felett.

A proletárdiktatúra kultúrpolitikai célkitűzését a következőképp határozta meg: „A vagyon, a hatalom és a gazdagság ketrecéből kiszabadítani az alkotó géniuszt, a szegénység, elnyomatás, tudatlanság és

örömtelenség börtönéből kiszabadítani a munkást – ez a proletárforradalom lelki, művelődésbeli tartalma" – ahogy Beethoven *IX. szimfóniá*jának előadása előtt 1919. április 12-én elmondta az Operaházban. A színházakat megnyitották a proletárok előtt, a nagypolgárságtól és az arisztokráciától elvett műkincsekből ingyenes kiállítást rendeztek, és az egzisztenciális rabságból akarták kiszabadítani az írókat az utókor szemében méltatlanul röhejessé vált „írói kataszter" felállításával is. Ennek keretében egyéves ösztöndíjat adtak műveik megírására a Babits, Kassák vagy éppen Móricz Zsigmond alkotta Írói Direktórium szerint arra érdemesült – nemcsak baloldali – íróknak, amennyiben elfogadták a kereteket: „nem kell éppen a szovjet-eszmék mellett, de ellenük sem" – miképp Krúdy Gyula szerint Kun Béla kifejtette.

Kunfi 1919 júniusáig tartozott a proletárdiktatúra vezetőségéhez, utána háttérbe vonult. Bár korábban hirdette, hogy a hatalom megszerzése és megtartása „embervér omlása nélkül a ma még barbár világban nem mehet végbe", a proletárdiktatúra idején fellépett a terror ellen. Az 1918–1919-es forradalmak zaklatott időszaka megviselte érzékeny idegrendszerét, és rászokott a morfiumra.

A kommün bukása után emigrált, és hazájától elszakadva, Bécsben – ahol keserűen állapította meg, hogy magyar helyett német nyelven írva már nem író, csak újságíró – elhatalmasodott rajta depresszió-ja, amelyet csak még jobban elmélyített a Horthy-rendszer bukását a nyugati demokratikus hatalmak és a nemzetközi közvélemény nyomásától váró, igen naiv emigrációs politika csődje. Az őszirózsás forradalom tizedik évfordulójára írt, „A legyőzöttek" című megemlékezésében keserűen állapította meg: „Azok között az országok között, ahol 1918 októberében és novemberében kitűzték a forradalom zászlaját, egyikben sem verték vissza olyan súlyosan a forradalom erőit, mint Magyarországon." Nem sokkal később Kunfi öngyilkosságot követett el veronállal, 1929. november 18-án hunyt el.

A *Népszava* címlapon búcsúztatta, gyászünnepélyén pedig a Kunfi Zsigmondot követő legjelentősebb szociáldemokrata teoretikus, Mónus Illés mondott beszédet:

„Kunfi Zsigmond és a szocializmus találkozása egyik legnagyobb és legszebb találkozása az embernek és az eszmének, a munkának és a szellemnek! Ez a találkozás egyik legnagyobb nyereségünk ennek a századnak a küzdelmében. Az első intellektuel, aki valóban összeforrott a munkásmozgalommal és annak elméleti és gyakorlati részével."

Ám ahogy annyi világló intellektusú értelmiségi, Kunfi is csak vergődött szárnyaló eszmefuttatásaival a gyakorlati politika padlóján.

(Megjelent a *Népszava* 2019. december 21-i számának Szép Szó-
mellékletében.)

„Magyar kálvária – magyar föltámadás" – Jászi Oszkár az 1918–1919-es forradalmak tanulságairól

Ismerünk olyan politikust, aki a kudarca esetén remek könyvek írását ígérte a baloldalról, hiszen ha nem tudja a gyakorlatban, legalább tanítsa elméletben, de ezek helyett mindmáig csak egyetlen szakácskönyvvel állt elő. Jászi Oszkár azonban nem sokat késlekedett azzal, hogy a politikusi bukása után végiggondolja a sikertelenség okait, és a megújulás reményében levonja a tanulságokat. Jászi bécsi emigrációjában látott hozzá az 1918–1919-es események elemzéséhez, könyvét három hét alatt írta meg, 1920 novemberében meg is jelent, Magyarországon csak 1989-ben.

A *Magyar kálvária – magyar föltámadás – A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai* az 1918–1919-es emigránsok visszaemlékezéseinek sorát nyitotta meg. Jászi hangsúlyozta, hogy műve „valami önleszámolás, valami per-féle". Valóban kíméletlen könyv lett, „tekintetnélküli", írásakor Jászi ugyanis már „politikai hullának" tekintette magát, ezért a közelmúlt elemzésekor nem vezették taktikai szempontok. Igyekezett úgy elemezni, „mintha nem is élne", igazán nagy mű pedig csak ezzel a hozzáállással születhet. Tarkovszkij *Sztalker*ének Írójával szólva: „Nem lehet úgy írni, hogy közben mindig a sikeren vagy a kudarcon gondolkozunk."

Mielőtt rátérne a „két forradalom" elemzésére, Jászi az 1918. őszi „összeroskadásig" vezető eseményekre reflektál „periratában". Állítása, hogy 1917 közepétől „minden kritikusabban látó ember" tudhatta, hogy „a háborút elvesztettük", és Jászi innentől minden remény nélkül küzdött azért, hogy egy rosszabbnál rosszabb forgatókönyveket felkínáló határhelyzetből próbálja meg kihozni a legtöbb jót. A határhelyzet kialakulásáért önképe szerint nem volt felelős, az

1918–1919-es eseményeket elemző baloldali visszaemlékezők közös jellemzője ugyanis, hogy az ország szétesését már a háború előtt is meglévő problémák (pl. a nemzetiségi kérdés) megoldatlanságában látták, ekképp Jászi is a dualizmus korának politikai elitjét – elsősorban Tisza Istvánt – ültette a vádlottak padjára.

Az őszirózsás forradalom napjait bemutatva Jászi hangsúlyozza, hogy „a forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek", bevallva, hogy szinte ellenkezője történt annak, amit a forradalom „táborkara" „akart vagy elképzelt". Ugyanis forradalmakkor „rejtelmes mágneses mezők képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket". Állítja, hogy „a felbomló és hazafelé áramló front" nélkül talán sosem lett volna forradalom. Visszautasítja a hadseregzüllesztés vádját, bizonyítékul katonai jelentésekből idéz, melyekből kirajzolódik, hogy a front már a forradalom előtt is „feltartóztathatatlan összeomlásban" volt. De nem tagadja a Károlyi-kormány gyöngeségét, a „megfelelő emberanyag hiányát": a tudósok, újságírók és szakszervezeti hivatalnokok mellett hiányoztak, akik megelőzően „élő kontaktusban lettek volna a közélet mindennapos feladataival". A polgári demokratikus forradalom értelmét és föladatát ismertetve felsorolja annak célkitűzéseit (pl. általános választójog, a nagybirtokok felosztása), de elismeri, hogy már a kezdetektől nem voltak a „helyzet urai" az „új államok féktelen imperializmusával" és az „érzelmileg bolsevizált tömegekkel" szemben, a demokrácia és a pacifizmus jelszavaival kecsegtető antantról pedig hamar kiderült, hogy „éppoly ostoba, mint könyörtelen".

Jászi kíméletlenül bírálja egykori kormánypolitikájukat is: „csak későn jöttünk rá, hogy az a nemzetköziség, melyre mi számítottunk" (...) a valóságban nincsen sehol – legfeljebb magányos dolgozószobákban és munkáskongresszusokon él". Az országot a századelőtől tudományos megfontolások mentén átalakítani kívánó csúcsértelmiségi illúzióvesztése kicseng ama megállapításából is, mely szerint „a tömegek még őrültségeikben is többnyire logikusabbak, mint egy racionalista filozófus, aki teljesen légüres térben okoskodik". Ugyan a nemzetiségi

politikusokkal folytatott tárgyalásait ismertetve leszögezi, „nem voltam (...) az a naiv professzor és szobatudós, akivel szemben a román és a többi nemzetiségi urak a markukba nevettek", de a bizonygatás jelezheti: talán maga sem egészen biztos ebben. Viszont az 1920 utáni események a csakhamar lemondó Jászit igazolták: „Magyarország tervezett imperialista fölosztása nem képes megoldani a nemzetiségi problémát".

Különösen izgalmasak munkájának azon részei, amelyben Jászi a baloldali kormány és annak szélsőbaloldali ellenzékeként fellépő bolsevikok küzdelmét ismerteti, miközben első között mutat rá a bolsevizmus vallásjellegére. A Kommunisták Magyarországi Pártjának rohamos erősödését Jászi három „okcsoporttal" magyarázza: a „régi rend" felhalmozta „társadalmi gyúanyag", a háború eredményezte tömegnyomor és „a lelkek forradalmasítása az orosz példa" által. A „mindent ígérő" bolsevikokkal szemben 1919 elejére már csak a Magyarországi Szociáldemokrata Párt állt szervezett erőként, Jászi szerint az „évtizedeken át megvetett és lenézett" szociáldemokratáknak önmérsékletet kellett volna tanúsítaniuk, belátni, hogy „a proletariátus egyedül nem kormányozhat". De: „visszatartani egy osztályt attól, hogy ne gyümölcsöztesse a maga kizárólagos javára az egész hatalmat, mely ölébe hullott: ehhez egy valóban rendkívüli egyéniség, szinte egy anti-Lenin Lenin" kellett volna. A kormányzás szociáldemokrata „diktatúra" alá került, a szociáldemokrata pártba pedig – melyet szélsőbaloldalról állandóan „megalkuvással" vádoltak – behatolt a „bolsevizmus szelleme". Ennek köszönhető, hogy a Vix-jegyzék kiváltotta kormányválság idején a szociáldemokrata vezetők Károlyi háta mögött kiegyeztek a Kun Béla vezette kommunistákkal. Jászi cáfolja, hogy 1919. március 21-én „hatalomátadás" történt volna, és egy pszichológiai portrét rajzol a bűnbakká megtett Károlyi Mihályról.

Jászinak nem volt kétsége afelől, hogy a proletárdiktatúra elbukik. Nemcsak a külpolitikai helyzet miatt, hanem mert a kommün vezetése kezdeti belpolitikai támogatását is elveszítette: „Ez a típus nemcsak nem ismerte a falut, a magyar társadalom legalább háromnegyed

részét, de ezt a világot ösztönösen gyűlölte is mint idegent, ostobát, elmaradottat. A paraszt számukra a butaságot és a reakciót jelentette, akivel szemben a legfiatalabb és leghosszabb hajú propagandista gyermek is azt a megvetést és lenézést érezte, mint az átlagamerikai a négerrel szemben."

A kommün mérlegét megvonva a sikertelenséget a proletárdiktatúra fő törekvési (pl. a termelés és a szétosztás szocializálása, az állam és a bürokrácia leépítése) felől vizsgálja. A rendszerszintű kritika után azonban Jászi a Tanácsköztársaság történetének pozitívumait is említi, például „a proletár tömeglelket" mélységesen átalakító erejét: „félállati rabszolgák széles tömegeibe talán először vitte be a fölszabadulás hitét és reményét".

Munkája végén Jászi az 1919–1920-as időszak magyar és nemzetközi helyzetét mutatja be. A fehérterror időszakát a magyar történelem legsötétebb periódusaként festi le: „Magyarország ma egy olyan lényhez hasonló, akinek agyát részben kiirtották: öntudata elhomályosult, az intelligenciát alacsonyabb reflextevékenységek szorították ki." „A legsekélyebb nacionalizmus", „kérkedő tökfejség", „a nemzetközi viszonyokat nem ismerő hetvenkedés", „deressel és zsidóheccekkel szanálni akaró együgyűség" jellemzi a közéletet.

Az európai állapotot tekintve Jászi diagnózisa megegyezik „a békeszerződés gazdasági következményeit" vizsgáló Keynesével. A krízisből kivezető lehetséges utak közül Németország életképessé tételének programja mellett tesz hitet, azzal a végcéllal, hogy „egyetlen gazdasági egységbe" tömörítsék „az egész koplaló Európát".

Az 1920-as megjelenést egy „a magyar jövőre" kitekintő elmélkedés zárja. A kórisme, hogy Horthyék „minthogy komoly orvosszereket nem tudnak és nem is akarnak alkalmazni, kénytelenek a halálosan beteg magyar társadalom meg-megakadó szívműködését brutális hevítőszerekkel hajtani és izgatni. Ilyen hevítőszerük kettő van: az antiszemitizmus és a reváns". Jászi szerint csak a demokrácia, az önkormányzat és a szocializmus vezethet ki a „pokolból", a külpolitikában pedig a „reváns-izgatás" vége: „A reváns gondolatától úgy a magunk,

mint Európa érdekében le kell mondanunk, de úgy a magunk, mint Európa érdekében soha meg nem alkuvó intranzigenciával követelnünk kell, hogy Közép-Európa és egész Európa gazdasági egysége mielőbb megvalósulhasson". A *Magyar kálvária – magyar föltámadás* egy kiemelkedő és előremutató szellemi és erkölcsi teljesítménye egy olyan baloldali értelmiséginek, aki a magyar történelem egyik legválságosabb időszakában kormányra kerülve politikusként kudarcot vallott, a tanulságok azonnali és kérlelhetetlen levonásával azonban nem késlekedett. Jászi munkája mintegy összegzése magyarországi gondolkodói és közéleti pályájának, melynek végére – ha csak személyesen is –, megszabadult a nemzeti kérdés iránti „közömbösségtől", a „doktrinér" „reformdühtől" és a magyar vidék valóságát nem ismerő „kávéházi" jellegtől, amelyeket a századelőn és napjainkban is előszeretettel hoztak és hoznak fel mint a magyar baloldal ballasztjait.

(Megjelent az *50 könyv, amit minden baloldalinak ismernie kell* című 2015-ös kötetben.)

Mindenkihez! – A Tanácsköztársaság kikiáltásának centenáriumára

1919. március 21-én, pénteken, egy felhős napon nem Soros-plakátok borították el Budapestet, hanem egy „Mindenkihez!" címzett, sűrűn teleírt kiáltvány, amelyben a Magyarországi Szocialista Párt tagjaiból álló Forradalmi Kormányzótanács deklarálta, hogy „Magyarország proletársága a mai nappal a maga kezébe vesz minden hatalmat". Ezzel kezdődött a 133 napos proletárdiktatúra, amelyet a Horthy-korszakban a magyar történelem mélypontjaként ábrázoltak, amikor Budapest „vörös rongyokba öltözött", míg 1949 után a nemzeti történelmünk egyik csúcsaként jelenítették meg, amikor a muzsikus cigányok is az „Internacionálét" játszották.

1919 után elmélkedő íróemberek, konzervatív történészek és a mindent megmagyarázó elméleteikbe beleőrülő doktorok a legkülönbözőbb válaszokat adták arra, hogy miért jött létre a Tanácsköztársaság, pedig a „Mindenkihez!" kiáltvány lényegében igazat mondott, amikor azt állította, hogy a „polgári világ teljes összeomlása", a „koalíciós kormányzás csődje", a fenyegető „külpolitikai katasztrófa", az ország idegen megszállásának réme hitette el sokakkal, hogy: „Az országot az összeomlás anarchiájától csak a szocializmus, a kommunizmus megteremtése mentheti meg."

A Tanácsköztársaság vezetőivel nem az Animal Cannibals-tagok pacsiztak, hanem Bartók és Kodály, filmjeit pedig Korda Sándor és Kertész Mihály forgatták, hogy az ellenforradalmi elszámoltatás elől külföldre menekülve, a „főutcára száműzve" ítéltessenek világhírre. Miközben a Vörös Hadsereget olyan „bolsinak" nem igazán nevezhető katonatisztek vezették, akik a Horthy-korban értek a csúcsra hadseregparancsnokokként és miniszterelnökökként.

A kommün kezdeti népszerűségét csak úgy érthetjük meg, ha visszahelyezkedünk a világháborút követő hónapokba. Amikor széles körben gondolták úgy, hogy az első világháború katasztrófája bebizonyította a kapitalista rendszer csődjét, a jövő társadalmi berendezkedése pedig a szocializmus lesz. 1918 végén nemcsak lelkes galileisták érveltek emellett, hanem maga Apponyi Albert is. Ez a korhangulat teszi érthetővé a milliomos bankárfiúból lett kommunista népbiztos, Lukács György 1918–1919 telén végrehajtott fordulatát, és hogy a fiatal Márai Sándor akkor még nem „polgárként" pózolt, hanem a Kommunista Írók Aktivista és Nemzetellenes Körét alapította meg. Vagy hogy a „Vörös Isten" miért igézhette meg az addig inkább csak az álmos körúti hajnalokról író Tóth Árpádot, aki a *Nyugat*ban közölt *Az új Isten* című versében hódolt a „piros Keletről" érkező, és a „sápadt Nyugat" arcába lépő kommunista kolosszusnak.

Az „új Isten" erejébe vetett hit magyarázza azt is, hogy a konzervatív-nacionalista katonatisztek is miért álltak az internacionalista kommün mellé: abban bíztak, hogy az antant által megalázott, a „Nyugat" által elárult, a csehszlovákoknak, románoknak, szerbeknek kiszolgáltatott, vérző Magyarország segítséget kaphat „Keletről", Szovjet-Oroszország Vörös Hadseregétől a magyar határok megvédésére.

Ahogy Kóbor Tamás író megfogalmazta 1919-ben a Tanácsköztársaság kikiáltásáról: „Ami történt, az az útjából elterelt, élelem és szén nélkül hányódó hajón a matrózok uralma, melyet a tisztek tehetetlensége és saját kétségbeesésük provokált."

Károlyi Mihály és politikustársai valóban tehetetlennek bizonyultak 1918 őszétől, nem képességeik hiánya miatt, hanem mert az első világháborús vereséggel járó politikai, gazdasági és katonai összeomlás, a társadalmi ellentétek kiéleződése jobban feladta nekik a leckét, mint az Orbán-kormányoknak egy márciusi hóesés.

A válságot az 1918 novemberében hazaérkező kommunisták használták ki. A Kommunisták Magyarországi Pártja megszervezését nem kevés „guruló rubellel" támogatta Szovjet-Oroszország, a pénzt a Nemzetközi Vöröskereszt szervezetébe beépült bolsevik ügynökök

segítségével juttatták Magyarországra, de hangsúlyozni kell, hogy Leninék akármennyi pénzt Budapestre önthettek volna, ha nem egy olyan tehetséges, gátlástalan, a lehetőségeket mindig megragadó politikus vezeti a magyarországi kommunistákat, mint Kun Béla, aki minden riválisánál jobban értett a politikai kommunikációhoz, és nagyjából 24 óra alatt venné át a hatalmat a mai MSZP-ben.

A kommunisták voltak azok, akik a munkások, valamint a frontról hazatérő, dühös katonák, a legelkeseredettebb rokkantak hiteles képviselőinek tűntek, mert míg a polgári kormányban szerepet vállaló szociáldemokraták „felfüggesztették az osztályharcot", addig Kun Béláék a proletárdiktatúra szükségességét hirdették, és minden eszközzel támadták a kormányt. Az 1918 decemberében elindított *Vörös Újság* sajtótörténeti forradalmat hozott, a hangneme durva volt és indulatos, szerzői már közel száz évvel Bayer Zsolt előtt cikket írtak „Tűrhetetlen" címmel, és bőszen „rohadékozták" ellenfeleiket, kirobbanó sikerrel.

A szociáldemokraták 1919 februárjában csaptak le az egyre veszélyesebb kommunistákra, a párt vezetőségét letartóztatták, Kun Bélát pedig összeverték a rendőrök. A legnépszerűbb bulvárlap, *Az Est* tudósítója azonban bejutott a politikai fogolyhoz, és interjút készített vele. Az ellenzék vezérének megverése legalább akkora érdeklődést váltott ki, mint ma egy agyoncsapott szurikáta, emiatt százezrek olvashatták a lapban Kun Bélának a „Kik verték meg?" riporteri kérdésre felelő válaszát: „Félrevezetett emberek. Nem fontos, hogy kicsodák."

Ennél nagyobb reklám nem kellett Kun Bélának. Bár biztos akadna közvélemény-kutató cég, amely ma megmérné az ellenkezőjét, de a kommunisták népszerűsége olyan nagy lett a fővárosban, hogy amikor 1919. március 20-án megérkezett az újabb területfeladásokat követelő Vix-jegyzék, és a kormány lemondott, a szociáldemokraták Károlyi Mihály szándékával ellentétben már nem mertek egyedül kormányt alakítani, hanem a köztársasági elnök háta mögött kiegyeztek a fogházban ülő kommunistákkal a proletárdiktatúra kikiáltására. Az antant akaratával szembehelyezkedő internacionalisták pedig a nacionalistákat is maguk mellé állították.

A múltunktól fosztanak meg azok, akik azt állítják, hogy a proletárdiktatúra kikiáltása nem volt más, mint idegen érdekeket képviselő, külföldről finanszírozott ügynökök puccsa, amely nélkülözött minden támogatást. Egy kémregényt akarnak eladni történelemként.

(Megjelent a *HVG* 2019/12. számában.)

A 133 NAPOS „VÖRÖS FARSANG" – MI VOLT A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG?

1919. március 21-én a magyar történelem talán leghíresebb politikai plakátja, a *Mindenkihez!* ragasz lepte el a várost a *Magyarország jobban teljesít* plakátok helyett, tudatva, hogy az „összeomlás anarchiájának" küszöbén „Magyarország proletársága a mai nappal kezébe vesz minden hatalmat". Így kezdődött a 133 napos proletárdiktatúra, amelyért a jobboldali emlékezet előszeretettel teszi felelőssé Károlyi Mihályt. Ismert vád ugyanis Károlyi Mihály ellen – 2012-ben Borókai Gábor ex-kormányszóvivő Kossuth térről szóló *Heti Válasz*-vezérjegyzetében is felbukkant, amelyben Károlyi szobrának eltávolítását is megideologizálta a lap főszerkesztője –, hogy a „vörös gróf" adta át a hatalmat Kun Bélának és a kommunistáknak. A hatalomátadás – egyben Magyarország (mint Krisztus) elárulásának – képét igen expresszíven festette meg Tormay Cécile: „Károlyi Mihály március 21-én éjjel félrebillent szűk koponyájával, horpadt mellével ott állt Tisza István egykori szobájában, és mielőtt a kakas harmadszor kiáltott... (...) Károlyi Mihály álmosan aláírja lemondását és elrendeli, hozzák ki Kun Bélát a börtönből, eresszék szabadjára a kommunizmust, hogy elöntse, ami Magyarországból még megmaradt." Hiába érvelek lassan egy évtizede minden fórumon, hogy a *Bujdosó könyv* tanúságértéke nagyjából annyi, mintha Bartus László Amerikából írna Orbán-életrajzot azon infók alapján, amelyeket egy antiorbánista Facebook-csoportban olvasott, a hatalomátadás mítosza kiirthatatlan.

A *Bujdosó könyv* állításával ellentétben azonban Károlyi Mihály – a források döntő többsége szerint – nem adta át a hatalmat a kommunistáknak. De akkor mi is történt a nevezetes napon? Hajdu Tibor már az 1959-es *Március huszonegyedike* című munkájában rekonstruálta a magyar történelem egyik legsűrűbb napjának eseményeit.

A Vix-jegyzék átadását követő pánikban – miután az antant a magyar erők újabb visszavonását követelte – Károlyi köztársasági elnökként egy tisztán szociáldemokrata kormányt kívánt kinevezni Kunfi Zsigmond miniszterelnökségével, hogy az megszervezze az ellenállást, mivel Bethlen István nem vállalta el a miniszterelnöki kinevezést, Károlyi ugyanis neki is felajánlotta. A kommunistákkal történő összefogást pártoló baloldali szociáldemokraták azonban megpucscsolták Károlyit annak titkára, Kéri Pál segítségével: lemondó nyilatkozatot fogalmaztak a köztársasági elnök nevében, és aláhamisították az aláírását. Mire Károlyi Mihály föleszmélt, már kikiáltották a proletárdiktatúrát, miután a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesült Magyarországi Szocialista Párt (MSZP) néven. (A párt neve 1919 júniusában megváltozott: a vezetők addig egyeztettek, amíg az új név a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja lett. Valószínűleg egy ember se volt az országban, aki a magáénak érezte volna ezt a legrosszabb értelemben vett „kompromisszumos" elnevezést.) Kun Béla az 1918-as szovjet-orosz alkotmányt – amelynek másolata lett az 1919-es magyarországi – ismertető „Mi a Tanácsköztársaság?" című írásában foglalt állást a proletárdiktatúra és a tanácsokra épített államszervezet mellett: „Ami az átmenetet a szocializmushoz biztosítja: az a proletárok korlátlan hatalma, diktatúrája. (...) De hát mi köze van a bolseviki-kommunisták találmányának: a munkástanácsoknak, szovjeteknek a proletárok korlátlan uralmához, diktatúrájához. (...) A szovjet, a munkások és parasztok tanácsa, a proletárdiktatúra formája, szervezete, a munkások és parasztok hatalmi eszköze."

A Tanácsköztársaság kormányát is kormányzótanácsnak nevezték el. A Forradalmi Kormányzótanácsban először csak két népbiztosi pozíciót viseltek a kommunisták – Kun Béla külügyi, Vántus Károly pedig földművelésügyi népbiztos lett –, a többi népbiztos a szociáldemokraták közül került ki, miképp elnökké is a szociáldemokrata szakszervezeti bürokratát, Garbai Sándort választották. A tényleges vezető azonban a kommunista Kun Béla volt. Később azonban ötven százalékra

nőtt a kommunisták aránya a kormányban, mikor a kommunista népbiztoshelyettesek népbiztosok lettek.

Köztük volt Rákosi Mátyás is, a Forradalmi Kormányzótanács Benjáminja, aki annyira fiatal volt akkoriban, hogy még a haja se hullott ki. Nem is volt jelentős tagja a kormánynak, úgyhogy komoly fejvakarást okozott ezzel a Rákosi-rendszer történészeinek, akiknek azt kellett elhitetni az 1950-es években, a Rákosi-kultusz jegyében, hogy valójában nem is Kun Béla, hanem Rákosi Mátyás volt a Tanácsköztársaság vezére. *A harag napja* címmel még egy epikus kurzusfilm is készült 1953-ban az akkori legnagyobb filmsztár, Soós Imre főszereplésével, hogy bemutassa Rákosi kommün alatti hőstetteit. Hogy ezeket a tetteket kiolvassák a dokumentumokból, aztán igen sokat kellett dolgoznia a kreatív stábnak. Mintha csak erre mondta volna Ránki György történész, hogy „nehéz a múltat előre látni".

1919 után a Forradalmi Kormányzótanács tagjait előszeretettel igyekeztek diszkreditálni azzal, hogy a népbiztosok korábbi polgári szakmájára emlékeztettek, miszerint a Tanácsköztársaság alatt munkások, lenézett szakszervezeti bürokraták, ügyvédek, tanárok és újságírók alkották a kormányt. Garbai Sándort ma is előszeretettel mutatják be „kiskunhalasi kőművesként", megfeledkezve arról, bár fiatalon valóban a kőműves szakmát tanulta ki, már 1903-tól a Magyar Építőmunkások Országos Szövetségének és a Munkásbiztosító Pénztárnak, 1907-től pedig az Országos Munkásbiztosító Pénztárnak az elnöke volt, tehát nem kőműves kötényben és malteros kézzel érkezett meg az első kormányülésre.

A leggyakrabban emlegetett példa az eredeti szakmája szerint műszerész Böhm Vilmosé, akit a vicces, de vélhetően soha meg nem történt anekdota szerint a hivatalnokok és gépírókisasszonyok nagy örömmel üdvözöltek a hadügyminisztériumba érkezésekor, mert azt hitték, hogy „Böhm bácsi" az írógépeket jött megszerelni. Böhm azonban már félévtizeddel a hadügyi tárca élére kerülése előtt is hivatásos politikusként dolgozott az MSZDP egyik vezetőjeként, tehát akkor már régen nem szerelhette a minisztériumok írógépeit. Másfelől pedig

műszaki szakmája, amellyel nevetségessé akarták tenni, nem hátrányára, hanem előnyére vált utóbb, amikor a Vörös Hadsereg élére került. Szamuely Tibor is azzal érvelt a kinevezése mellett, hogy Böhm még a kocsikenőcsökre is gondol. A Forradalmi Kormányzótanácsot akár „szakértőinek" is tarthatnánk, mivel felerészt értelmiségiekből állt össze: öt jogász, hat magántisztviselő, négy újságíró, három tanár, két orvos és két mérnök kapott helyet az első felállásban, és a munkások vagy munkásból lett szakszervezeti vezetők közül is csak egy végzett fizikai munkát.

Mivel a Forradalmi Kormányzótanács tagjai közt a zsidó származásúak aránya több volt, mint 60 százalék, ezért az ellenforradalmi korszakban széles körben azonosították „zsidódiktatúraként" a proletárdiktatúrát. Fontos azonban leszögezni, hogy a népbiztosoknak egy ateista és internacionalista politikai mozgalom tagjaiként semmiféle zsidó identitásuk nem volt. Kun Béla a Tanácsok Országos Gyűlésén ki is jelentette: „zsidó volt az apám, ellenben én nem maradtam zsidó, mert szocialista lettem, kommunista lettem" – utalva ezzel arra, hogy a zsidó vallást nála már a bolsevizmus szekuláris hite váltotta fel. A zsidók nagy aránya a munkásmozgalom résztvevői között nem a „judeobolsevizmus" összeesküvés-elméletével magyarázható, hanem azzal, hogy a megvalósult jogi emancipáció ellenére – az izraelita vallás 1895-ben bevett felekezet lett – a zsidókat továbbra is diszkrimináció érte a mindennapokban. Számukra az internacionalista mozgalomba belépés lehetőséget adott arra, hogy elhagyják a „zsidóságuk" miatti hátrányt, ami – sokak értelmezésében – a maradéktalan társadalmi beilleszkedésüket akadályozta.

Milyen programja volt a Forradalmi Kormányzótanácsnak? Első intézkedésként rögtön statáriumot hirdettek. Főleg a kommunisták szorgalmazták a radikális fellépést, már csak azért is, mert ők jóval fiatalabbak is voltak, mint a szociáldemokrata politikusok. Kun Béla tulajdonképpen veteránnak számított a maga harminchárom évével, és a huszonéves radikálisok előszeretettel fenyegetőztek. A fiatal értelmiségiek, az ország gazdasági problémáit egyetlen éjszaka

megoldani akaró ambiciózus mérnökök élvezték, hogy nagy hatalmuk lett, és tárgyalás közben is túl könnyen nyúltak a pisztolyukhoz. Ingerlékenységükben az állandósuló alváshiány is szerepet játszhatott, ugyanis a kormánytagok többek között éppen azért költöztek össze a Szovjetházzá átnevezett Hungária Szállóba, hogy akár éjjel is kormányülést tarthassanak. Úgyhogy a Szovjetházban éjszakánként inkább egyeztetések folytak, nem orgiák, mint ahogy az ellenforradalmi propagandakiadványok állították. A népbiztosok luxuslakomáiról szóló, „leleplező" beszámolóknak egyébként az a legfőbb sajátosságuk, hogy azok a kommünellenes szerzők közölték a legrészletesebb menüsorokat az alkoholtilalom idején tartott francia pezsgős vacsorákról, akik magukat a legnagyobb bujdosónak állították be, úgyhogy a közelében se járhattak a Szovjetháznak. Nem érdemes szót vesztegetni az ezzel kapcsolatos pletykákra, mert a fennmaradt számlák bizonyítják, hogy a népbiztosok nem vörösboros csirkén és szarvashúsos pizzán éltek.

A kommün legfontosabb intézkedéseit sorra véve, elsőként említendő a választójog kiterjesztése, illetve korlátozása. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom után a magyar munkásmozgalom legfontosabb követelése, az általános, egyenlő és titkos szavazati jog minden 20 éven felüli állampolgárnak, nemi különbség nélkül, csak korlátozottan valósult meg: a nőkből csak a 24 éven felüliek és az írni-olvasni tudók kaptak szavazójogot, a férfiak pedig csak akkor szavazhattak, ha elmúltak 21 évesek. Hiába fogadták el az új választójogi törvényt a Károlyi-rendszerben, a választás megtartását halogatták, mivel Magyarország jelentős területét cseh, román és francia csapatok tartották megszállva. Végül a választásokra már csak tanácsválasztásokként került sor, 1919 áprilisában. A Tanácsköztársaság alkotmánya szerint minden 18 éven felüli férfi és nő választójogot kapott, de a választásból kizárták a „reakciósokat". Nemcsak a klerikusokat és a gazdagparasztokat, hanem „kizsákmányolóként" mindenkit, akinek alkalmazottja volt, és így a törvényhozók értelmezése szerint munka nélküli jövedelemhez jutott. A súlyos korlátozások ellenére is a ma-

gyar történelemben addigi legnagyobb létszámban szavazhattak az áprilisi tanácsválasztásokon: több mint kétmillióan le is adták a szavazatukat. Többnyire a nők maradtak otthon, mert hiába kaptak választójogot, egy részük nem mert szavazni, sok helyen pedig nem is engedték őket részt venni a szavazáson, mert a férfiak féltették az asszonyoktól a választás komolyságát.

A Tanácsköztársaság jelentős előrelépést hozott a nők emancipációjában. A proletárdiktatúra kikiáltása után elterjedt a rémhír, hogy a nőket kommunizálni fogják, és majd „gyerekgyárakban" kell szülniük. E tévhitet akarta cáfolni a *Kommunizáljuk-e Zsófit?* című elhíresült kiadvány, amelyet minden jel szerint a neves magyar újságírónő, egy időben Ady Endre jegyese, a proletárdiktatúra idején a Közoktatásügyi Népbiztosságon propagandistaként dolgoztatott Dénes Zsófia írt. Már bizonyított, hogy ő írta *A nő a kommunista társadalomban* című kiadványt is. A kommün éppen hogy nem kommunizálta, hanem „felszabadította" a nőket azzal, hogy megkönnyítette a válást, így az asszonyok kiléphettek a rossz házasságokból. Emellett szimbolikus intézkedés volt, hogy a Tanácsköztársaság alatt eltörölték a „törvénytelen gyermek" megnevezést a házasságon kívül születettekre. Szintén ekkor vezették be a középiskolai nemi felvilágosítást is a kötelező hittan helyett. Ráadásul kiderült, hogy sok helyen a nemi felvilágosítókat is felvilágosító kurzusra kell küldeni, mert nem mindegyik kamaszlány viselte jól a sokkterápiát, amikor ábrákon mutatták meg neki, hogy készülnek a gyerekek. Akkoriban még nem létezett a *Peti, Ida és Picuri* című, kíméletesen felvilágosító svéd gyerekképregény.

A nők kommunizálásához hasonló rémhír volt, hogy a Tanácsköztársaságban bezárják a templomokat, és azokban mozikat rendeznek be. A templomok bezárását azonban nem tervezte a Forradalmi Kormányzótanács, viszont antiklerikális intézkedésként elrendelték, hogy az egyházi tanárok csak civil oktatóként maradhatnak az iskolákban, állami fizetéssel. A helyi közéletbe beleszóló plébánosok könnyen végezhették túszként, így járt az akkor még csak huszonöt éves plébános, Pehm József is, a későbbi Mindszenty József. A szerzetesek és apácákat szükségtelenül vegzálták, például amikor egy látványos propagandaakció keretében elrendelték a fővárosi lóversenypálya felszántását, őket is kirendelték egy kis fizikai munkára. A *Vörös Riport-Film* híradó büszkén mutatta be, hogy a proletárdiktatúra miként bontatja le a sportfogadó, vagyis totalizatőrbódét (innen ered a „totó" szavunk), azért, hogy egész Budapestnek elegendő zöldséget termesszenek ott, ahol korábban léha dzsentrifiúk múlatták az időt. Talán mondani se kell, hogy az utópisztikus projekt nem oldotta meg a főváros élelmiszer-ellátási problémáit, ami a világháború óta egyre égetőbbé vált.

A főváros és a vidék ellentétének egyik fő oka éppen az volt, hogy a budapesti munkásoknak állandóan élelmiszer kellett, míg a gazdák nem igazán akarták eladni terményeiket a Tanácsköztársaság pénzéért, az úgynevezett „fehérpénzért". Ez olyan korona volt, amelynek a korábbi „kékpénzzel" ellentétben csak az egyik oldalát nyomták, a másik üresen maradt, így mai szemmel leginkább a társasjátékok játékpénzeire emlékeztet. Nagyjából ennyi is volt az értéke a kortársak szemében, hiába szavatolta az állam és tiltotta meg ezzel együtt a „kékpénz" forgalmát. A vidéki rekvirálásokat és erőszakoskodásokat sokszor az okozta, hogy a gazdák inkább megtartották a terményeiket, mint hogy a „fehérpénzért" eladják, ennek azonban az lett a következménye, hogy erővel vették el tőlük. Fekete István is megörökít egy ilyen esetet az 1939-es Tanácsköztársaság-regényében, a *Zsellérek*ben. Ha valaki elolvassa, érthetővé válik, hogy az igen markáns világnézetű író az államszocializmus idején miért írt inkább már csak garantáltan politikamentes állattörténeteket.

Az ellenálló gazdákkal szemben a kommün maga mellé állíthatta volna a szegényparasztokat és földmunkásokat, azonban óriási politikai hibaként a Tanácsköztársaság idején nem folytatták a Károlyi-rendszerben megkezdett földosztást. Állami termelőszövetkezetté alakították a nagybirtokokat, ez azonban csökkentette a proletárdiktatúra támogatottságát a földosztásra váró nincstelenek között. Néhány községben ugyan a helyi tanács a hivatalos agrárpolitikai irány el-

lenére is földet osztott, de ez alig javított valamit a kommün vidéki népszerűtlenségén. Ezért ábrándult ki a proletárdiktatúrából Móricz Zsigmond is, aki egészen 1919 májusáig lelkesen támogatta azt. Bár szakított a kommünnel, ez sem mentette meg attól, hogy a fehérterror idején meghurcolják. A fehérterror alatti élményeit a *Légy jó mindhalálig* című 1920-as regényében írta meg, Nyilas Misi vegzálásának történeteként.

A földosztáshoz hasonlóan az MSZDP régi követelését, az üzemek köztulajdonba vételét sem valósították meg a koalíciós kormányzás időszakában, csak a Tanácsköztársaság idején (akkor minden 10 főnél több munkást dolgoztató üzemet államosítottak), és az üzemek irányítását a munkástanácsok kezébe helyezték. A kommün idején bevezették a nyolcórás munkaidőt és felemelték a béreket, radikálisan csökkentették a legkisebb és a legnagyobb fizetés közti különbséget, ennek azonban az amúgy is termelési problémáktól sújtott országban negatív következményei lettek, hiszen nem igazán motivált a több és jobb munkára. Ezért a szociáldemokrata, de idővel kommunistává váló közgazdásznak, Varga Jenőnek, a *Népszava* korábbi gazdasági rovatvezetőjének és ekkori pénzügyi népbiztosnak 1919 júniusában visszakoznia kellett a Tanácsköztársaság parlamentjében, a Tanácsok Országos Gyűlésén, és az idealista elképzelés helyett visszaállították a teljesítményalapú akkordbérezést.

A bérek felemelése mellett egyéb szociálpolitikai intézkedések is fontos szerepet játszottak a kommün kezdeti népszerűségében, például a magánparkok közparkokká nyilvánítása, az addig a munkások által nem látogatott fürdők – például a Széchenyi Fürdő – megnyitása, ahol doktorok vizsgálták meg a nevelőik kíséretében csoportoson érkező kisgyerekeket. A *Népszava* 1919. április első hetében már 5-6 ezer gyermek látogatásáról számolt be, és propagandacikkében így írt a fürdő megnyitásáról:

„Új hangoktól volt lármás pénteken egész nap a Széchenyi artézi fürdő kint a Városligetben. A liget és a külvárosok gyerekei kukkantottak be oda, foglalták el az egész díszes fürdőt, amelyet nem nekik

építettek, amelyet sohasem ismertek és csak messziről nézték az utca porából, sarából és a tisztaságot sohasem nyújtó nyomornak kényszerű szennyéből. Most elfoglalták a tisztaságot is. A készülő új kor ezek felé az apró emberek felé int a legszebb, legbiztatóbb gesztussal: ti már emberek lesztek, szabadok, tiszták, új, megszépült emberek. Mennek a gyerekek fürödni, lemosni a rájuk rakott szennyet, megtisztulni, kiegyenesíteni a nyomortól koravén, korabeteg testüket, hogy majd könnyen, tisztán, vidáman élhessék az eddig tőlük megtagadott életet."

Az addig fizetős Margit-sziget látogatását is ingyenessé tették, a szigetet megnyitását hatalmas propagandarendezvénnyel, például a gyerekeknek rendezett lekvárevő versennyel ünnepelték, valamint számos proletárcsaládot költöztettek polgárlakásba. A proletárok és polgárok összeköltöztetésének volt egy olyan célja is, hogy ezzel gyengítsék a „burzsoáziát", ugyanakkor kiderült, hogy számos esetben maguk a proletárok hagyták ott új, tágas lakásaikat, mert nem bírták ki a régi tulajdonosok „szekatúráját": a Budapesti Munkás- és Katonatanács elé kerülő esetek szerint többen inkább visszamentek a „régi lyukaikba", minthogy naphosszat veszekedjenek a polgárlakásokban.

Voltak persze olyanok, akik nagyon is jól érezték magukat: problémákat okoztak az önkényes lakásfoglalások. Olyan esetről is tudunk, hogy vörösőrök költöztek be egy Andrássy úti palotába, ahonnan nem lehetett őket kirobbantani. Míg sok vöröskatona azzal élt vissza, hogy bérbe adta a neki kiutalt lakást. A vöröskatonák ugyanis kivételezett helyzetbe kerültek a hadseregszervezésbe fogó proletárdiktatúrában: jó zsoldot kaptak, és a családtagjaik minden szociális juttatást élvezték, igen magas segélyt kaptak annak érdekében, hogy – a *Hogyan gondoskodik a Tanácsköztársaság a proletár-katona családjáról?* című kiadványt idézve – „a proletár-katona nyugodtan mehessen a harctérre".

A kommünben szocializálták a Gerbeaud cukrászdát, és bevezették az „egységesített típusú kávéházi süteményt", amelyből május végén napi ötvenezer darabot készítettek – ez afféle kekszjellegű édesség volt –, emellett június végén üzembe állították a napi 3-4 ezer liter

fagylalt előállítására alkalmas „gyárat". Az antikommunista Arthur Koestler arról számolt be a visszaemlékezésében, hogy sose evett annyi fagylaltot életében, mint gyerekkorában a Tanácsköztársaság idején. A kedvezményekhez ugyanis nemcsak a szegény proletárok juthattak hozzá, hanem általában a szakszervezeti tagok, ami ahhoz vezetett, hogy kis túlzással még a tőzsdeügynököknek és az arisztokratáknak is szakszervezete lett a kommünben.

A kultúrában is eljött az „Új Isten", a „Vörös Isten". A színházak repertoárját lecserélték, nem mindig előnyükre. A Nemzeti Színházban például ekkor mutatták be Pogány József hadügyi népbiztos addig fiókban heverő *Napóleon* című darabját, amely csak azt a sztereotípiát erősíti meg, hogy a nagyon frusztrált, fuccsolt, tehetségtelen írókból lesznek a kíméletlen kritikusok. Az újságíróként dolgozó Pogány ugyanis rettegett műbírálónak számított.

A budapesti színházak nézőtereit proletárcsaládokkal töltötték fel a kommün kultúrpolitikusai, mivel a munkásokat erőltetett menetben akarták kulturálisan emancipálni. Viszont problémát okozott, hogy a Tanácsköztársaság legtöbbet foglalkoztatott művészei avantgárd alkotók voltak, akiknek a munkáit a munkások nem értették. Uitz Béla, Berény Róbert vagy éppen Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán propagandaplakátjait imádhatta az értelmiség, azonban ha a szögletes figurákra néztek a terhes munkásasszonyok, ijedtükben megszülték a gyereküket. Hiába akarta Kassák Lajos köre, hogy az ő avantgárdjuk legyen a proletárdiktatúra hivatalos kulturális irányzata, ha Kassák széles körben érthetetlen verseit nem használhatta a propaganda. Ezért bírálta Kun Béla is Kassákék folyóiratát, a *Ma*t mire Kassák a saját pénzén kinyomtatott nyílt levélben reagált, amelyben leszögezte: „Kedves Kun elvtárs! (...) Önt mint politikust a legnagyobbak közül valónak tisztelem, de engedje meg, hogy kétségeim legyenek művészi felkészültsége iránt." Válaszul a *Ma* folyóiratot betiltották, de Kassáknak semmi baja nem esett a kritika miatt, és nem is sértődött meg: emigrációjában *Máglyák énekelnek* címmel írt hőskölteményt a proletárdiktatúra hónapjairól.

A leghíresebb kulturális rendezvény a „köztulajdonba vett műkincsek" kiállítása volt: az arisztokraták palotáiból és a nagypolgárok lakásaiból rekvirált festményeket és szobrokat 1919 júniusában közszemlére tették a Műcsarnokban Lukács György szervezésében, azzal a jelszóval, hogy „a művészet visszatért a néphez". A kiállítás ideológiája ugyanis az volt, hogy a műalkotások az egész emberiség kultúrkincsét alkotják, ezért azokat senki se zárhatja el a világ elől azzal, hogy például miután megvásárolt egy festményt, otthon függeszti ki, a nappalijában. A kiállítás legértékesebb része egy El Greco-kollekció volt, főleg Herczog Mór nagyvállalkozó gyűjteményéből, de akadt egy Rembrandt-önarckép is, amelyet az Andrássy családtól vettek el. Mivel a kiállítás megnyitása egybeesett a Vörös Hadsereg legnagyobb sikereivel, azt mondhatjuk, hogy ekkor volt a csúcson a Tanácsköztársaság. Kun Béla rá is kérdezett a visszafoglalt Kassán mondott 1919. június 10-i ünnepi beszédében:

„Tisztelt elvtársaim! Ugye jó ez a proletárdiktatúra? Bár még bele se kóstoltatok, de meg fogjátok látni, milyen szép, milyen jó és milyen érthető ez a dolgozók szempontjából. Aki proletár, aki dolgozó, aki elnyomott volt, az meg sem értheti, hogyan is lehetett mást akarni, mint a proletárdiktatúrát."

Viszont akik korábban nem a társadalom alján vagy peremén éltek, azok ekkoriban már egyre kevésbé akarták. Habár a Tanácsköztársaság a proletariátus diktatúráját hirdette, az első három hétben nemcsak a polgárság támogatását is élvezte, de valóságos „nemzeti lelkesedés" kísérte a Tanácsköztársaság megalakulását, hiszen az internacionalista kommün létrejöttének egyik fő oka az a nacionalista felháborodás volt, hogy az antant meg akarja csonkítani Magyarországot. Ez a széles körű támogatás különös módon éppen addig tartott, amíg valóban meg nem kezdődött 1919. április 16-án a román csapatok támadása Magyarország ellen. Ekkor a Forradalmi Kormányzótanács tagjai ugyanis megijedtek, és megkezdődtek a tüszszedések is a hátország félelemben tartására és az ellenforradalmi szervezkedések megelőzésére. A Tanácsköztársaság a tüszszedésekkel azonban csak maga ellen hangolta a polgári közvéle-

ményt, miközben a célját sem érte el: a fővárosi túszokat néhány héttel később el is engedték. A terror is a román támadást követően szabadult el, a terror három legnevezetesebbé váló vezetője, Szamuely Tibor, Korvin Ottó és Cserny József különbözőképpen állt hozzá a terror alkalmazásához. A Tanácsköztársaságban szerepet vállaló író, Lengyel József megkülönböztetése szerint Cserny József a terrort „szükséges jónak", Korvin Ottó „szükséges rossznak", Szamuely Tibor pedig egyszerűen csak „szükségesnek" tartotta, és az egyetlen közös az volt bennük, hogy egyikük se érte meg az 1920-as esztendőt.

Cserny József egy pózőr kalandor volt, aki az Oktogon melletti Batthyány-palotába költözött be Lenin-fiúknak elnevezett terrorcsapatával, beleértve a kutyusukat, Burzsujt. Bár a cukiságkampányuk keretében forgatott híradófelvételeken nem tűnnek annyira rettenetes alakoknak, valójában még Kun Bélának is gondot okoztak öncélú gyilkosságaikkal és túszejtéseikkel, úgyhogy 1919 májusában maga a Forradalmi Kormányzótanács robbantotta szét a Teréz körúti terrorcsapatot. A rossz, de használható alakokat, köztük Csernyt, az Országházban parancsnokló Korvin Ottó alá osztották be, aki a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozóosztályát vezette. Korvin a proletárdiktatúra előtt egy érzelmes prózaköltemények írogató púpos hivatalnok volt, *Sápadások* címmel 1912-ben jelentetett meg egy emo-kötetet. Idézek belőle:

„A fejemet ráhajtom a két karomra és úgy szeretnék sírni. Ó, sírni az nagyon jó volna: egyszer erősen és igazán. Úgy, hogy ne lássa senki, úgy, hogy ne hallja; kis szobám ajtaját jól betettem és a rolót leeresztettem az ablakon. Ó, jól tudom, hogy ma sem jönnek elő a könnyek és a karom nem lesz nedves ráhajtott fejemtől."

A saját írásai felolvasásával akár kínozhatott volna is, de a csapatával a humánusabbnak tartott agyonlövéseket preferálták inkább az ellenforradalmárok esetében. A kínzás alkalmazását a régi világhoz tartozó embertelen eszközként ítélték el – legalábbis elvben.

Míg a halálfejes páncélvonatával közlekedő Szamuely Tibor története arra példa, hogy mennyire eltorzíthatták egyesek személyiségét a

világháború borzalmai. Szamuely egy táncversenyeket nyerő, dzsentroid újságíró volt 1914 előtt, aki úgy tért vissza a hadifogságból és a szovjet-oroszországi polgárháborúból, hogy nem ismertek rá korábbi kollégái. A cinikussá vált Szamuely amolyan érzelemmentes csúcsmenedzsere lett a kommünnek, aki végrehajtott minden feladatot, amit rábíztak: lehetett az Budapest május 1-jei feldíszítésének felügyelete, a proletárgyermekek balatoni üdültetésének megszervezése vagy éppen a kegyetlen megtorlások levezénylése.

A kommünnek olyan parancsnokai is akadtak, akik minden körülmény között elvetették a terrort, mint a mélyen vallásos Sinkó Ervin. Az *Optimisták* írója az 1919. június 24-i budapesti ellenforradalmi akcióban részt vevő katonatiszt-növendékeket azzal büntette, hogy Dosztojevszkij-szemináriumot tartott nekik. Abban bízott ugyanis, hogy a *Karamazov testvérek* elolvastatásával átnevelheti az ellenforradalmárokat. A terror kérdésében a szociáldemokraták a kommunistákétól eltérő álláspontot képviseltek, és visszahúzó szerepet játszottak. Nekik is köszönhető, hogy más európai országokéval összevetve a magyarországi vörösterror áldozatainak száma viszonylag alacsony maradt.

Habár *A zsidók rémuralma Magyarországon* című 1919-ben megjelent, nem túl árnyalt kiadvány szerint az áldozatok száma a 4000-et is meghaladta, az a Váry Albert is 590-re tette a számukat, aki a vörösterror áldozatai közé számította a tűzharcban elesetteket vagy a bűnelkövetés miatt kivégzett köztörvényes bűnözőket, így lett nála a vörösterror áldozata mondjuk egy tetten ért betörő is. Ha őket nem tekintjük, akkor a történészek számításai szerint ez a szám 380–365-re csökken. Ha a Károlyi-rendszert, a Tanácsköztársaságot és az 1919 utáni fehérterror időszakát vetjük össze, akkor arra a meglepő eredményre jutunk, hogy a proletárdiktatúra alatt lettek a legkevesebben erőszakos cselekmények áldozatai. Mai szemmel ez a szám is sok, de látni kell, hogy 1918–1920-ban még lényegében nem ért véget a világháború Közép- és Kelet-Európában. A politikai biztosként Poroszlón tizedeltető Lukács György nem járt el másként, mint a világháború oly sok katonai parancsnoka.

Miközben neves baloldali művészek elhidegültek a kommüntől, sok nemzeti, konzervatív érzelmű katonatiszt a vörösterror ellenére is kitartott a Tanácsköztársaság mellett, abban bízva, hogy szovjet-orosz katonai támogatással a magyar Vörös Hadsereg sikeresen tudja megvédeni a magyar határokat. Az ellenforradalmi Horthy-rendszernek aztán igen kellemetlen emlékezeti tehertételt jelentett, hogy a megszálló csehszlovák és a román erők ellen nem a Nemzeti Hadsereg, hanem a Vörös Hadsereg harcolt.

Még ha Kun Béláék célja nem is a magyar határok megvédése volt az offenzívák elindításával, hanem az, hogy kitörjenek az elszigeteltségből, amely a rövid életű Bajor Tanácsköztársaság leverésével és a várt világforradalom elmaradásával egyre fenyegetőbbnek tűnt. A 20. század legsikeresebben kivitelezett magyar katonai akcióját, az északi hadjáratot se a megszállt területek visszahódításáért indították el, hanem azért, hogy a magyar Vörös Hadsereg ukrán területeken egyesülhessen a szovjettel, így biztosítva a Magyarországi Tanácsköztársaság túlélését.

A Stromfeld Aurél vezette 1919. májusi-júniusi, egészen Eperjes visszafoglalását és a kérészéletű Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltását eredményező előretörést követően azonban Stromfeld lemondott. Az ok az volt, hogy Kun Béla naivan elfogadta Georges Clemenceau békeajánlatát, és kiürítette a visszaszerzett területeket, mert úgy gondolta, hogy megköti a maga „Breszt–Litovszkját".

A románok azonban nem tették meg ugyanezt, holott a Clemenceau-paktum értelmében meg kellett volna tenniük. A Stromfeld vezetése nélkül maradt, az önkéntes visszavonulás miatt demoralizálódott Vörös Hadsereg 1919. júliusi románok elleni tiszántúli offenzívája így hamar összeomlott, amelyet a Forradalmi Kormányzótanács lemondása is követett. A Tanácsköztársaság bukásának tehát elsősorban katonapolitikai okai voltak, de az osztályellentétek, valamint a főváros és a vidék ellentétének kiéleződése, és az ebből származó súlyos ellátási problémák miatt hosszabb távon már amúgy se maradhatott volna fenn a proletárdiktatúra.

Kosztolányi Dezső *Édes Annájának* nyitófejezetével ellentétben, amely a kommün idején terjedő álhíreket figurázza ki, a népbiztosok és feleségeik valójában vonaton távoztak az országból, abban a hitben, hogy nemsokára visszatérhetnek. Kivéve Szamuely Tibort, aki nem kapott menedékjogot Ausztriába, így ő átszökni próbált a határon, de elfogták. Savanyúkúton, az őrszobában szíven lőtte magát a nála lévő, zsebkendőbe csavart kispisztollyal. A munkásmozgalom-történetírás sokáig tagadta, hogy Szamuely öngyilkos lett, hiszen a magyar kommün „Saint-Justje" – ahogy nevezték – nem végezhetett magával. Kun Béla halála pedig azért volt sokáig tabu, mert őt meg Sztálin végeztette ki 1938-ban.

A Tanácsköztársaságot 1919 után „vörös tatárjárásként" festették meg Magyarországon, és minden rosszat igyekeztek összehordani róla a rágalmazó kiadványokban. Csak néhány cikkcímet idéznék a korabeli *Ripost*, a *Pesti Tükör* 1919. szeptemberi számából: „Szamuely szerelmi élete és barátnői", „Károlyi Mihály gróf önleleplezése", „Kun Béla összeharácsolt milliói", „Hogyan dolgoztak a Lenin-fiúk Szolnokon", „A vörös május költségszámlája".

A Kádár-rendszerben azonban hiába nevezték ki a proletárdiktatúrát a magyar történelem egyik legdicsőségesebb fejezetének, nem igazán tudtak mit kezdeni vele. Ennek legszebb példája, hogy a legjobb Tanácsköztársaság-filmünket, Magyar Dezső 1969-es *Agitátorok* című újhullámos moziját betiltották. Az *Optimisták* által inspirált film befejezésében Hobó – aki Lenin-fiú-parancsnokot alakít – utolsó álmában egy automobilon száguldozva géppuskázza le a világot. Az eszmét komolyan gondoló, és azért ölni és halni képes fiatal kommunistákról szóló film túl kényelmetlenül szembesített a Kádár-rendszer „létező szocializmusának" kiüresedett és korrupt valóságával.

Tamás Gáspár Miklós találóan írta a kommün 90. évfordulójára, hogy a jobboldal miért gyűlöli a Tanácsköztársaságot, és miért nem tud mit kezdeni az emlékével a baloldal:

„Ma már nehéz elképzelni [hogy a Tanácsköztársaság] milyen mértékben rázta meg a társadalom tartóoszlopait. De vissza lehet követ-

keztetni abból a gyűlöletből, amellyel a magyar történelem ezt az epizódját – hiszen nem több, 133 nap – a mindenkori hivatalosság üdvözli. Hiszen a Kádár-kor értelmisége is a legjobb esetben finoman leplezett, fensőbbséges derűvel emlegette. Őrültek, álmodozók, parancsok, pozőrök, messiási hóbortoktól zavart elméjű terroristák, Lenin-fiúk. Minden kerületi párttitkár pontosan tudta, hogy kommunistának lenni lehetetlen. (...) Ma már ezt nemcsak ők vélik tudni, hanem úgyszólván mindenki. Ezért olyan nyugtalanító a Tanácsköztársaság, hiszen olyan volt, amilyen, de tagadhatatlanul volt. És ez elviselhetetlen."

(A *Partizán* című műsor felkérésére készült 2019-ben, nyomtatásban ebben a kötetben jelent meg először.)

„Piros szegfű a szocializmus kebelén" – Gárdos Mariska

„A francia kommün jelszava az ellenforradalommal szemben az volt: hiéna ellen hiéna. Mi is úgy fogunk küzdeni a huligánokkal szemben, mint a hiéna: kérlelhetetlenül és irgalmatlan erővel" – a Tanácsköztársaságban így búcsúztatták a monitorlázadás során életüket vesztő vöröskatonákat. Ki gondolná, hogy nem a rettegett Szamuely Tibor tartotta ezt a temetői beszédet, hanem egy okulárés asszony, Gárdos Mariska (1885–1973)? Ha a szovjetköztársaságot vezető férfiak nemcsak deklarálják a nők politikai emancipációját, hanem csak egyetlen nőnek is helyet szorítanak maguk mellett a kommün kormányában, akkor jó eséllyel Gárdos Mariska lehetett volna a proletárdiktatúra női népbiztosa. A magyarországi nőmozgalom történetének kiemelkedő alakja volt az életében csapások sorát elszenvedő asszony, aki annyira szenvedélyesen képviselte a női egyenjogúsítás ügyét – amit a politikai pártok közül elsőként a Magyarországi Szociáldemokrata Párt tűzött zászlajára Magyarországon –, hogy amikor eljutott Párizsba, szabályosan felháborodott azon, hogy a Pantheonban eltemetett nagyságok között egyetlen „Madame"-ot se talált. Az nem különben dühítené ma, hogy a forint bankjegyeire az 1946-os bevezetés óta még mindig nem került föl egyetlen nő sem (a „keresztény-konzervatív" Horthy-rendszer pengőn legalább szerepelt pár, igaz, csak modellek, akik megtetszettek a grafikusoknak), pedig Zrínyi Ilonától Hugonnai Vilmáig elég nagy lenne a választék.

Gárdos Mariska 1885. május 1-jén született a Somogy megyei Nagyberényben, de egyéves korában Budapestre költözött a család, édesapja ugyanis az Óbudai Hajógyárban kapott munkát. Nagyon szegény proletárcsaládból származott, édesanyja tizenkét gyermeket szült, de közülük csak négy érte meg a felnőttkort. Gárdos Mariska

visszaemlékezése, az 1961-ben megjelent *Szállj gondolat...* szerint a nyomorúság általános volt: „nemcsak az én anyám volt hős, de minden proletáranya az: a szájukból elvont falatokkal táplálták gyermekeiket". Egy betegség miatt nagyon kicsi korában elveszítette a látását, és csak hatéves korában nyerte vissza. Idős korában végleg megvakult, de továbbra is előadások sorát tartotta.

A munkásmozgalommal édesapja és bátyja révén került kapcsolatba: már kislányként csillogtatta szavalókészségét pártrendezvényeken és munkásmatinékon, tizenöt éves korában az MSZDP-be is belépett, miután elvégzett egy kereskedelmi szaktanfolyamot. Szervezője lett a Kereskedelmi Alkalmazottak Szakegyletének, 1903-ban botrányt csinált abból, amikor többen halálukat lelték az akkor még a Rákóczi úton található Párisi Nagy Áruház leégésekor, mert az üzletek tulajdonosai profitéhségből nem tartották be a tűzvédelmi előírásokat. Egyre inkább a női egyenjogúság kivívását tekintette elsőrendű feladatának: 1902-ben egyik megszervezője volt a Nők Asztaltársaságának, 1903-ban pedig ő kezdeményezte a Magyarországi Munkásnő Egyesület megalapítását.

1905-től újságíróként dolgozott, az ekkor induló *Nőmunkás* című szociáldemokrata nőmozgalmi lapot szerkesztette, de – amúgy kiváló – cikkei helyett elsősorban legendássá vált szónoklataival keltett figyelmet és maradt meg az emlékezetben. Egy Ady Endrének tulajdonított, a nagyváradi *Szabadság*ban 1904. január 19-én megjelent cikk a következőképp mutatta be a tizennyolc éves Gárdos Mariskát: „A szocializmus keblén igazi piros szegfű Gárdos Mariska, féket nem ösmerő, igazi agitátor tehetség. Egyike a legérdekesebb női jelenségeknek. Magyarországon valószínűleg egyedül áll. Adott alkalommal óriási tömegeket tudna fanatizálni." Népszerűsége miatt névtelen rágalmazó cikkek sorozatával kellett hadakoznia. 1907-ben például azt igyekeztek elterjeszteni róla „keresztény-konzervatív" ellenfelei, hogy kilencszobás lakása van.

1909-ben kudarcos házasságot kötött Bresztovszky Ernő újságíróval – az „Internacionálé" magyarra fordítójával –, amelynek válás lett a

vége, kisgyermeke pedig betegségben meghalt. Megrázó története a memoárjának, amelyben leírja, hogy halott kisbabája mellett kellett befejeznie egy cikket, amelyet lapzártáig le kellett adnia. Magánéleti tragédiái elől a munkájába menekült, és még több feladatot vállalt a munkásmozgalomban: vezetője lett az Országos Nőszervező Bizottságnak.

Harcolt azokkal a polgári feministákkal, akiknek megfelelt, hogy a korabeli magyar cenzusos férfiválasztójogot kiterjesszék a nőkre. Mivel így csak a diplomás és jobb módú asszonyok szavazhattak volna, a baloldali kritikusok szerint e feministák a részleges női választójog elfogadásával elárulták a demokrácia ügyét. Gárdos Mariska sem adta alább az általános és titkos választójognál, amelyet a munkásférfiaknak és munkásnőknek együtt kell kivívnia: „Nekünk (...) szemernyi politikai jogunk sincsen, annál is inkább, mert férfitestvéreink is ki vannak abból zárva. Azért én azt ajánlom, hogy a külföldön követett harczi modortól eltérően – ne a férfiaktól különállva, hanem velük szolidaritást vállalva, folytassuk tovább politikai jogok kivívására irányított küzdelmünket, hogy végre elérhessük már vágyaink vágyát, az általános titkos választójogot" – beszélt harcosan a nőmunkások 1905. április 24-i országos értekezletén.

1912–1913-ban nagy sikerű előadókörutat tett az USA-ban, hazatérve azonban kicsit háttérbe szorult egy másik jeles nőmozgalmár, Buchinger Manó vezető szociáldemokrata politikus felesége, Ladányi Szeréna mögött. Az első világháború idején újabb óriási csapás érte Gárdos Mariskát: második férje gyakorlatilag teljesen megrokkanva került haza a frontról.

Az MSZDP tagjai, és különösen nőpolitikusai sokat tettek a világháborús „elnyomorodás" idején a hátországi családok életkörülményeinek jobbításáért. Miközben a polgári lapok sokszor csak odáig jutottak a segítségében, hogy reformételként a „bükkmakklevest" propagálták mint ízletes és tápláló étket a háztartást vezető asszonyoknak, addig a szociáldemokraták igyekeztek reálisan felmérni a probléma súlyosságát. A magyarországi nőmunkások országos szövetségének szerve-

zőbizottsága kérdőívekben tudakozódott az üzemekben dolgozó nőmunkások helyzetéről, az eredmények ma is megdöbbentő hatásúak (a felmérés a Politikatörténeti Intézetben kutatható). A válaszokból kiderül, hogy az egyik tizenhét éves munkáslány például tíz (!) személyt támogatott a keresetéből, kávét (vélhetően csak kávépótlékot) reggelizett, levest és főzeléket ebédelt és vacsorázott. Egy másik, másfél óra alatt a munkahelyére érő, tizenöt éves lány hat személyre keresett, kenyeret reggelizett, babot és néha krumplit ebédelt és vacsorázott. Egy idősebb, már férjezett asszonynak pedig csak hamis levesek jutottak – árulkodik a statisztika. Nem csoda, hogy az éhező, nehéz fizikai munkát végző munkásnők, akiktől a választójogot is megtagadták, a Magyar Nemzeti Tanács mellé álltak, és fontos szerepet játszottak az őszirózsás forradalom 1918. október 30–31-i győzelmében.

Gárdos Mariska az 1918–1919-es forradalmak idején is számos beszédet tartott, többek között ő búcsúztatta az 1919. június 24-i ellenforradalmi kísérlet leverése során elesett vöröskatonákat. Az 1919 júniusában a szociáldemokraták és a kommunisták egyesüléséből létrejött párt (előbb Magyarországi Szocialista Párt, majd Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja) kongresszusát követő országos nőértekezleten ismét beválasztották a magyarországi nőmozgalom vezető testületébe. A proletárdiktatúra bukása után ő is emigrált, csak 1932-ben tért haza Magyarországra. Az egyre fenyegetőbb légkörben se nyugodott, továbbra is szemináriumokat és előadásokat tartott, cikkeket írt – nem egynek közlését nem engedélyezték, előadásaiból rendőrségi ügy lett. Kíméletlenül bírálta ugyanis a fasiszta és náci nőpolitikát: „Alattvalóvá és tenyészállattá akarják süllyeszteni a nőt, akinek kizárólagos hivatása legyen kiszolgálni a nemzeti hőst és ágyát melengetni" – írta „A fasiszta ábécé nők számára: szülj és szolgálj!" című 1933. április 30-i *Népszava*-cikkében. Nem sokkal később pedig a náci könyvégetéseket támadta a *Nőmunkás*ban közölt „Mágyán a német kultúra" című írásában.

A Horthy-rendszerben többször is bíróság elé kellett állnia, 1936-ban öt hónapos börtönbüntetésre ítélték, amit 1937-ben le is töltött. A második világháborút követően már a Magyar Kommunista Pártba (MKP) lépett be, és alelnöke lett a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének (MNDSZ). 1971-ben a Magyar Nők Országos Tanácsának örökös tiszteletbeli tagjává választották. A magyarországi nőmozgalom hőskorának történetét az *A nő a történelem sodrában* című, 1942-ben megjelent könyvében írta meg. Mivel ezt a művet mára teljesen elfeledték, épp ideje, hogy Dúró Dóráék egy könyvdarálós performansszal ennek is reklámot csináljanak.

(Ebben a kötetben jelent meg először.)

A Tanácsköztársaság mint „zsidódiktatúra”?

Sokakat foglalkoztat a kényes történeti kérdés, hogy a „zsidók” ténylegesen mekkora szerepet játszottak a Tanácsköztársaság vezetésében, mivel az 1919 után megszilárduló diskurzushagyomány szerint a proletárdiktatúra „zsidódiktatúra” volt, a nemzeti történelemhez nem tartozó „idegen” rendszer. Ahogy a zsidók bűnbakká tétele ellen fellépő Drózdy Győző már 1919 őszén keserűen megállapította az *A zsidóság és a bolsevizmus* című füzetében: „A nemzeti katasztrófa okául csaknem minden polgári párt a zsidókat tartja.” Ezt az értelmezést kanonizálta az 1923-ban *Cselekedjünk!* címmel megjelentetett fajvédelmi útmutató is, amely a munkások felé irányuló dühöt a zsidók ellen igyekezett kanalizálni:

„A kommunizmust nem is szabad másként neveznünk, mint zsidókommunizmusnak. Ez a kifejezés legyen egyúttal tanítás és megbocsátás munkásfajvéreinkkel szemben, akik csak vak eszközei voltak a zsidóság honfoglaló törekvéseinek, s akiket szidalmazva csak az egyedül bűnös zsidóság vállairól vesszük le a felelősség súlyos terhét.”

Bár a „zsidókérdésnek” nevezett problémahalmaz 1948 után a tabusítás sorsára jutott a magyar – és általában a kelet-európai – történetírásban az 1980-as évekig, Hajdu Tibor okkal tartotta szükségesnek, hogy 1969-es Tanácsköztársaság-monográfiájában beszámoljon a kommün alatt felerősödött antiszemitizmusról, legújabban pedig a *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* című kötetben pontosan megállapította a „zsidók” számát a Forradalmi Kormányzótanácsban: „Az irodalomban gyakran szerepel, hogy a népbiztosok többsége zsidó volt. Ez úgy mondható pontosabban, hogy valóban zsidó származású volt közülük 21, vagyis 61 százalékuk. Ezek közül azonban megkeresztelkedett 2, jogilag is felekezeten kívüli legalább 2, de az izraelita vallást valóságosan gyakorló nem több, mint 6 vagy 7, hiszen az aktív szociáldemokraták közül is csak kevesen voltak ilyenek.”

Fontos hangsúlyozni, hogy zsidó származású népbiztosoknak a zsidók országos számarányát tekintve nagyjából tízszeres felülreprezentációja nem speciálisan a „zsidóságukból” következett (amint azt a „judeobolsevizmussal” kapcsolatos, 1917 után egész Európában elterjedő fantazmagóriák tételezik), hanem elsősorban a hivatalos, jogi emancipáció ellenére a mindennapi érintkezésben továbbra is meglévő, radikalizmusra hajló, hátrányos helyzetű kisebbségi státuszukból.

Az 1919 után született antiszemita kommünértékelésekben a történeti-szociológiai magyarázatok szinte egyáltalán nem kaptak helyet. Kivételnek tekinthető Zsedényi Aladárnak a Bethlen-kultusz jegyében 1927-ben megjelentetett munkája, a *Vörös cserepek*, amely Kun Bélát „a muszka zsidók magyarországi generálisának” nevezte. Zsedényi szerint azért a zsidókból rekrutálódott a munkásmozgalmi vezérkar, mert – és itt Zsedényi megidézte a „gyenge zsidó test” napjainkban elsősorban Bolgár Dániel történész által vizsgált és cáfolt, de a korban széles körben elterjedt hiedelmét – „gyengébb szervezetük” folytán a zsidók nem alkalmasak fizikai munkára, viszont az átlagnál értelmesebbek, és így a rendszerellenes erők intellektuális vezetőrétege is szükségszerűen belőlük került ki. A Horthy-korban ennél a magyarázatnál jóval jellemzőbbek voltak a „judeobolsevizmus” képzetére történő primer apellálások.

Mintaszerűnek tekinthetjük a nem sokkal a proletárdiktatúra bukása után megjelent, *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig* című, radikálisan antiszemita kiadványt, amely szerint a proletárdiktatúra története abban összegezhető, hogy „Szamuely Tibor és népbiztos társai a világtörténelemben nem látott kegyetlenségek kíséretében pogromozták a kereszténye ket”. A „nemzsidók” nevében megszólaló szerző a „spanyol inkvizíciót felülmúló borzalmak” bemutatásával érvelt amellett, hogy a zsidókat politikailag és társadalmilag „jégre tegye” a magyar nép. Vagyis, hogy jogszabályokkal kizárják a magyar politikai és társadalmi élet-

ből a „Magyarország katasztrófáját" okozó, „bomlasztó elemet képező" „népfajt". A röpirat szerzője a „zsidó faj" jelentette veszedelmet a herefojtó arankáéhoz hasonlította: „mely a hereföldeken tavasszal csak egy-két folt alakjában mutatkozik, őszre pedig már az egész táblа herét megfojtotta". *A zsidók rémuralma Magyarországon* egyetlen és mindent átható üzenete tehát az volt, hogy a proletárdiktatúráért „az egész magyar zsidóság osztatlanul és egyetemlegesen felelős", és hogy a kommunisták visszatérését csak a parazitákhoz hasonlított „zsidóság" kíméletlen szigorúságú megrendszabályozásával lehet megelőzni.

Az *A zsidók rémuralma Magyarországon* csak egy volt a „zsidó felülrepzentáció" kérdését tárgyaló és abból következtetéseket levonó 1919 utáni magyarországi kiadványok között, mert a valóban létező történeti jelenség antiszemita és filoszemita, asszimilációpárti és cionista magyarázatai és ezek kölcsönös cáfolatai egy nagy terjedelmű és változatos színvonalú szövegkorpuszt alkottak az 1920-as évek végére. Az *A zsidók rémuralma Magyarországon* szerzőjéhez hasonló radikálisan antiszemita értelmezésekre adott válaszként is felfogható a cionista dr. Schönfeld József ügyvédnek, a *Zsidó Szemle* szerkesztőjének 1919-ben megjelent *Vissza a Gettóba?!* című munkája. Ez azt állította, hogy a Tanácsköztársaság nem a „zsidók" uralmát hozta el a keresztény magyarok felett, mert az izraelitákat éppúgy elnyomták az antiklerikális kommün alatt. Schönfeld a vallásos, hitüket megtartó zsidók perspektívájából szemlélte a Tanácsköztársaságot, és vetette el a kommün internacionalizmusát. Bár Schönfeld is többször „zsidó népbiztosokról" írt, végig tagadta zsidóságukat. Szerinte „éppen a zsidó szellem és a zsidó nevelés hiánya volt oka annak, hogy ezek az emberek a leninizmus apostolai lettek".

A mű jelképes címe az asszimilációs törekvések feladása mellett foglalt állást: elsőrangú „zsidókként" kell élni Magyarországon, nem másodrangú magyarokként. Schönfeld szerint csak az a zsidó integrálódhat a magyarságba, aki tisztában van saját tradícióival és fel is vállalja azokat, mert aki jól ismeri Júdás Makkabeus harcait, az át tud-

ja érezni Rákóczi és Kossuth küzdelmeit is, és ezért nem lesz önsorsrontón tiszteletlen a magyar nemzeti hagyománnyal szemben, mint amilyenek – értelmezésében – a Galilei Kör tagjai voltak.

Ezért a kudarcot valló asszimilációs törekvések és a proletárdiktatúrához vezető internacionalizmus helyett a „zsidó nacionalizmus" és a „magyar nacionalizmus" integrációját ajánló röpirat a következő tanáccsal fejeződött be:

„Ünnepélyesen meg kell tagadni mindennemű közösséget ezekkel a közönséges gonosztevőkkel, akik magukat amúgy sem tekintették zsidóknak (...) Rá kell mutatni azokra a tényekre, melyekkel a legelfogultabb előtt is igazolni lehet, hogy a diktatúra alatt a zsidóság mily sokat szenvedett, és hogy a zsidóságnál erősebben senki sem remélte, várta és kívánta a diktatúra bukását."

Székely Sámuel újságíró *Felelős-e a zsidóság az ország romlásáért?* címmel 1919-ben megjelent füzete szintén a „zsidódiktatúra" vádjára született válaszként. Csak míg Schönfeld József a hiábavaló asszimilációs törekvésekkel magyarázta a baloldali radikálissá vált zsidók nagy számát, és ezért az elkülönülés tudatosítását ajánlotta zsidó olvasóinak, addig az integrációpárti Székely amellett érvelt, hogy nem szabad radikális következtetéseket levonni a történtekből, és azt ajánlotta, hogy a „közös hazát" együtt kell további építeni. Úgy vélte, hogy a proletárdiktatúra „zsidódiktatúraként" való beállítása a keresztény középosztály részéről csak ürügy, hogy a gazdaságban és a kultúrában állami eszközökkel visszaszoríthassák a zsidókat. Székely érveit támasztja alá, hogy az utóbb a „zsidódiktatúrával" indokolt visszaszorítási igény már a proletárdiktatúra előtt megjelent, mint például Radisics Elemér „Reflexiók az októberi forradalomhoz" című, 1918 végén megjelentetett tanulmányában.

A zsidókérdés megoldását követelő, 1919 őszén felerősödő hangok – példaként említhető Fehérgyarmati Csongor „Mi lesz a zsidókkal?" című röpirata – érthetően pánikot okoztak az izraelita felekezetűek körében. Krausz Vilmos debreceni ortodox főrabbi a *Hitehagyás és kommunismus* címmel 1919-ben a fehérterrorista pogromhullám

okozta „önvédelmi" kikeresztelkedések felől értékelte az általa „átkos kommunista zavargásoknak" nevezett proletárdiktatúrát. Krausz elítélte a „gyáva" és „balga" zsidókat, akik kitértek a fehérterrortól való félelmükben, különösen azért, mert szerinte „minden józanul és elfogulatlanul ítélkező tudja, hogy a zsidóság szenvedett a legtöbbet a kommunisták garázdálkodásától", és mivel a tulajdon tiszteletéről a Tízparancsolat éles ellentétben áll a kommunizmussal, úgy vélte, hogy a zsidóknak nem is kell tartani a kommünellenes indulatoktól. Krausz azt ajánlotta, hogy a magyarországi zsidóság saját jól felfogott érdekéből szakítsa meg a kapcsolatot az izraelita felekezetüket elhagyókkal, mivel ők a zsidóság erdejét fenyegető „férges" fák, akiknek kidöltével azonban csak erősebb lesz a zsidó közösség. Tudjuk, hogy e felekezeti politikának nem hagyott játékteret a „származási-faji nézőpontot" idővel kizárólagossá emelő, a „zsidók" visszaszorítását célzó, antiszemita törvényhozás.

Hiszen a „zsidó" felülreprezentáció hangsúlyozása a Tanácsköztársaság vezetésében nem volt érdekektől mentes. Komoly érveket szolgáltatott az 1919 utáni antiszemita rendelkezéseknek, különösen a „zsidó intellektuelek" visszaszorítását célzó *numerus clausus* meghozatalának és elfogadtatásának. Hogy a „zsidók" bolsevizmus iránti szimpátiájának felemlegetése mennyire nem az 1918–1919-es szerepvállalásukból, hanem az 1919 utáni, a társadalmi javak újraelosztását az antiszemita ideológiával legitimálni akaró politikából adódott, az jelzi legtisztábban, hogy a Kommunisták Magyarországi Pártja legradikálisabb híveinek számító, nincstelen és versenyképtelen rokkant katonákkal kapcsolatos Horthy-kori törvényhozási vitákban fel se merült, hogy az 1918–1919-es pártszimpátiájuk miatt büntetni kéne őket.

(Megjelent a *Szombat* folyóirat 2019. márciusi, „Vörösök és fehérek emlékezete" című összeállításában.)

A TÖRTÉNELEMHAMISÍTÁS EMLÉKMŰVE

Az egy főre jutó emlékművek számában jelentősen előrelépett Magyarország, ennek köszönhetően végre újra van múltunk, még ha a jövőképek tekintetében a Bonanza Banzai-slágerekével vetekszik is szép hazánk. Minap az egyre inkább Tisza István szerepében tetszelgő Kövér László az 1918–1919-es forradalmakra emlékező, Horthy-kori Nemzeti Vértanúk emlékművét avatta újra, amely legalább nem kortárs műalkotás, emiatt nem viseli magán a NER kedvenc művészeti stílusának, a szkopjei neoklasszicizmusnak a nyomait, ellenben igazán hazug monumentum.

A Horthy-rendszer magát az 1918–1919-es forradalmakkal szemben határozta meg, mert miképp minden népnek kell egy „ellenség", ahogy azt Umberto Eco kifejtette az „Ellenséget alkotni" című esszéjében, úgy a politikai rendszereknek is szükségük van egy ellenpontra. A Horthy-rendszer megalapozó mítosza szerint a magyar történelem az első világháborút követően Károlyi Mihály és Kun Béla uralma alatt jutott mélypontjára. A Horthy-rendszer hivatalos értelmezése szerint a baloldali politikai erők 1918–1919-es hatalomra kerülése csak anarchiát, káoszt és vörösterrort eredményezett, és a felemelkedés csak Horthy Miklós vezetésével kezdődött el.

Ez az ellenforradalmi „megalapozó mítosz" hazug volt: azokat a „baloldali erőket" tette felelőssé Trianonért, amelyek még hatalom nélküli csoportok voltak, amikor hazánk feldarabolását már eldöntötték az antanthatalmak. Továbbá nem is létezett „egységes baloldal", ám a Horthy-rendszerben megteremtették ezt az ellenségképet oly módon, hogy a liberálisok, a mérsékelt szociáldemokraták és a kommunisták között azonosságot tételeztek. Ezt a munkát a legmagasabb szinten Szekfű Gyula végezte el az 1920-ban megjelent *Három nemzedék*

című művében, amely szerint a forradalmakat és a szétesést nem az első világháború elvesztése, hanem a liberalizmus okozta.

Ezeket az ellenforradalmi üzeneteket hordozza az 1918–1919-es forradalmak „áldozatainak" emlékére emelt, a Vértanúk terén 1934-ben felavatott Nemzeti Vértanúk emlékműve is, amelyet most helyreállítottak Nagy Imre szobrának helyén. Az emlékmű egyik oldalán Hungária alakja áll, alatta a felirattal, hogy „A nemzet vértanúinak 1918–1919", míg a másik oldalán a magyarságot jelképező izmos férfi birkózik a „bolsevizmust" szimbolizáló szörnyeteggel. Az emlékműre felvésték a „proletáruralom alatt lemészárolt polgárok" neveit, Tisza Istvánnal kezdve.

Gróf Tisza Istvánt azonban máig se egyértelműen azonosított katonazubbonyos férfiak gyilkolták meg 1918. október 31-én, bő négy és fél hónappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt, tehát Tisza nem a proletárdiktatúra terrorjának volt az áldozata. A „nemzeti vértanúk emlékműve" visszamenőleg kiterjesztette a vörösterror időszakát a Károlyi-kormány hónapjaira is, és ezzel azonosságot tételezett a Népköztársaság és a Tanácsköztársaság között. Ezt a hamis összemosást szolgálta a „hatalomátadás" legendája is, amely szerint Károlyi Mihály köztársasági elnökként átadta a hatalmat Kun Bélának, holott valójában nem tette ezt.

Az emlékműre tehát fölkerültek azok nevei, akik nem is a vörösterror áldozatai voltak, ám azoké nem, akik a proletárdiktatúra után a fehérterroristák bosszújának estek áldozatul. A kommün alatti erőszakos haláleseteket Váry Albert ügyész dokumentálta *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című 1921-es munkájában. Váry 590-re tette a vörösterror áldozatainak számát, de ő közéjük számította a tűzharcban elesetteket vagy a bűnelkövetés miatt kivégzett köztörvényes bűnözőket is, így lett nála a vörösterror áldozata egy tetten ért betörő. A fehérterror áldozatainak számáról nincs ilyen összegzésünk, Várynak ugyanis nem engedték, hogy hasonló áttekintést készítsen a fehérterror időszakáról is.

Az 1945-ben lebontott emlékmű – amely a forradalmak sokszínű, a munkásságnak politikai, kulturális és szociális emancipációt hozó időszakából egyetlen aspektust, a politikai erőszakot emelt ki – helyreállítása teljesen illeszkedik a NER emlékezetpolitikájába, amely az 1918–1919-es forradalmak kapcsán Horthy-kori üzenetet melegít fel.

Eszerint az összeomlást hatalomvágyó baloldali csoportok összeesküvése okozta (igazából az első világháborús vereség), és ezek a „nemzetellenes erők" azért tudták átvenni a hatalmat, mert meggyilkolták Tisza Istvánt (akit valójában nem Károlyi Mihály öletett meg, hiába állították vagy sugalmazták ezt a Horthy-kori kurzusszerzők). Majd a baloldali vezetésű országban elszabadult a terror (amelyet inkább az első világháború brutalizáló hatásának tudhatunk be), eltagadva ezzel azt, hogy a Károlyi-féle Népköztársaság és a Kun Béla-féle Tanácsköztársaság között jelentős különbség volt, továbbá, hogy a politikai erőszak nemcsak a baloldalhoz kötődött, hanem a fehérterror révén a jobboldalhoz is.

Ibsen *Peer Gyntjében* agyonnyomja a múlt a múmiát hátán cipelő egyiptomit. Mindnyájunknak könnyebb lenne ezek nélkül a humortalan, de legalább hazug monumentumok nélkül, amelyek egyedül a történelemhamisításra emlékeztetnek hitelesen.

(Megjelent a *HVG* 2019/44. számában.)

100 ÉVE GYILKOLTÁK MEG SOMOGYI BÉLÁT ÉS BACSÓ BÉLÁT

„Amióta a megfeszítettel ajkukon, a fehérség tógájába burkolódzottan Budapest és az ország fórumán megjelentek a »tisztítás«, az »újjászületés«, a »reneszánsz« lovagjai, amióta a rágalmak özöne úgy hömpölygtette az árját, mint a Duna, amikor a piszkos, haragos vizektől megduzzasztva gátakat tör és pusztulással fenyeget mindent: azóta nem volt nap, hogy a túlsó oldal a halál, a vég, a fölkoncoltatás rémét ne vigyorogtatta volna nemes mesterünk felé. (...) Miért neki? Miért éppen ő? Mert a mi lapunk, a munkások lapja, a szegénység lapja, az elnyomottak, a nyomorultak, a védtelenek, az üldözöttek újságja éppen az ő nevét viselte" – így magyarázták a *Népszava* 1920. február 22-i, „Temetünk" című gyászkeretes vezércikkében, hogy miért lett a fehérterror áldozata Somogyi Béla, a lap szerkesztője – és vele együtt Bacsó Béla fiatal újságíró –, a nekrológnak ezt a részét azonban törölte a cenzúra (a cikk kéziratát köszönöm Varga Lajos történésznek), úgyhogy csak fehér foltokkal jelent meg a szociáldemokrata napilap.

Aligha van hírhedtebb tette az 1919 augusztusa után tomboló ellenforradalmi tiszti különítményeseknek, mint az 1920. február 17-i Somogyi–Bacsó-gyilkosság – nem véletlenül került Szabó László és Pintér István 1964-ben megjelent népszerű pitavalának, *A század nevezetes bűnügyei*nek élére is. Emblémája lett a fehérterrornak, amelynek veszett gyilkosait ma egyesek nem átallnak „népi hősökké" kozmetikázni (ahogy azt Héjjas Ivánnal, Prónay Pállal és a Rongyos Gárdával kapcsolatban megteszik). De milyen is volt valójában a fehérterror, amellyel Grósz Károly még 1988-ban is riogatott? Sajnos az árnyalt válaszokkal sokáig adós maradt a magyar történettudomány.

A kommün alatti erőszakos haláleseteket *A vörös uralom áldozatai* című 1921-es munkájában összeszámoló Váry Albert ügyésznek

ugyanis a Horthy-korban nem engedték, hogy hasonló áttekintést készítsen a fehérterror áldozatairól is – az elkövetők 1921 novemberében közkegyelmet kaptak Horthy Miklóstól. A kormányzót bálványozó életrajzok szerzői pedig azt állították, hogy az úgynevezett „fehérterrort" csak kommunista emigránsok, a csehszlovák és román titkosszolgálat ügynökei és külföldi újságírók találták ki, hogy lejárassák Magyarországot.

Az igaz, hogy a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba szorult baloldali politikusoknak és íróknak érdekük volt, hogy minél sötétebb képet fessenek a „Horthy-Magyarországról". Miképp a proletárdiktatúra vörösterrorjának nagyságát démonikussá növesztette a jobboldali emlékezet, úgy az ellenforradalmi fehérterror mértékét a baloldali recepció túlozta el: a külföldön megjelent munkák – mindenekelőtt Pogány József *A fehér terror Magyarországon* című 1919-es könyve – valóságos pokolként festették meg az 1919 utáni Magyarországot. (Ezekből a kiadványokból a *Magyar pokol* című 1964-es válogatáskötet ad ízelítőt.)

A Rákosi-rendszerben aztán végképp megszaladt a fehérterrorról író történészek kezében a toll. Például *A fehér terror Magyarországon* című 1951-es összefoglalást egyenesen az USA-ellenes propaganda szolgálatába állították: „Gyilkolták a magyar proletariátus felszabadításáért küzdő munkásokat és parasztokat – a Wall Streetnek ez tökéletesen megfelelő volt. Horthy kellően értékelte az amerikai imperializmus támogatását. (...) Ma, 1951-ben – amikor az amerikai agresszorok vadállati kegyetlenséggel gyilkolják a koreai asszonyokat, gyerekeket, barbár bombázásokat hajtanak végre a koreai falvak és városok ellen, érthetőbbé és világosabbá válik számunkra az antant, ezen belül főleg az amerikai katonai misszió 1919–1920-as magyarországi működése." Mondani se kell, hogy ebben a kiadványban Rákosi Mátyás 1924-es hazaérkezése vet véget a fehérterrornak.

Még a késő Kádár-kori „tízkötetes" Magyarország-történet 1976-ban megjelent, vonatkozó kötetében is túlzó leírás szerepelt az ideológiai nyomás miatt. Bár megjelentek az egyes résztémákat alaposan kör-

bejáró összefoglalások – mint például Gergely Ernő és Schönwald Pál 1978-as könyve a Somogyi–Bacsó-gyilkosságról –, de a fehérterror áldozatainak 5 ezres száma megkérdőjelezhetetlennek számított a rendszerváltásig. Az elmúlt évek kutatási eredményeinek köszönhetően azonban sok minden tisztázódott. Bödők Gergely ezer alá teszi a fehérterror dokumentálható áldozatait (de ez a szám nem tartalmazza a fogságban és táborokban kínzástól és éheztetéstől elpusztultakat), Paksa Rudolf írásai segítenek megérteni az 1919-es erőszak „logikáját", Turbucz Dávid pedig az újjáéledő Horthy-kultusz közepette mutatott rá Horthy felelősségére a fehérterrorban. Hiszen Horthy már 1919 augusztusában megelőlegezte, hogy „néhányan fürödni fognak", ha a tiszti különítmények megérkeznek a „bűnös" fővárosba. És a Nemzeti Hadsereg fővezére nem a fürdők megnyitására gondolt.

Mostanra elkészült az első korszerű „fehérterror-monográfia" is. Bodó Béla egyelőre csak angolul olvasható *The White Terror – Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921* című, 2019-ben megjelent könyvében bemutatja, hogy a munkások és a baloldali értelmiségiek mellett olyan áldozatai is voltak a fehérterrornak – mint például a Fonyódon meggyilkolt gazdag, zsidó származású Tószegi Albert –, akikre 1945 után ideológiai okokból kényes volt emlékezni (hiszen osztályellenségnek minősültek), és Bodó azt is hangsúlyozza, hogy jellemzően nem a bosszú vezette a fehérterroristákat. Prónay Pál különítményeseinek csak egyötöde számolt be a proletárdiktatúra alatti sérelmeiről, tehát ők nagyrészt nem voltak a kommün „áldozatai". Hanem szadista alakok, brutalizálódott veteránok, vagy csak olyanok, akik élvezték a hatalmaskodást, hogy büntetlenül megverhetnek valakit, csak mert piros nyakkendőt visel. Ezzel Bodó könyve cáfolja azt a jobboldalon ma is előszeretettel felhozott érvet, amely szerint a fehérterror pusztán csak a vörösterrorra adott érthető reakció volt. 1919 augusztusa után nem a korábbi áldozatokból lettek a terroristák, és az áldozatok se a vörösterroristák közül kerültek ki.

Somogyi Béla sem egy „vérivó" kommunista volt, akin „jogos" boszszút lehetett volna a „szemet szemért, fogat fogért" elv alapján (amely-

re az *Imposztorok* című 1969-es, szatirikus film Prónayról mintázott Doborján alezredese is hivatkozik). Somogyi a Tanácsköztársaság alatt éppen hogy a belső ellenzékhez tartozott, 1919 júniusában, a Tanácsok Országos Gyűlésén olyan szenvedélyesen bírálta a proletárdiktatúrát, hogy hozzászólását kihagyták a kommün parlamentjének publikált jegyzőkönyvéből. Somogyit éppen azért nevezték ki a rövid szünet után, 1919. szeptember végén újrainduló *Népszava* szerkesztőjévé, mert a Tanácsköztársaság idején nem kompromittálta magát.

Somogyi Béla elsősorban pedagógus volt, az egyik alapítója a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesületének és a baloldali radikális tanítók lapjának, az 1906 és 1919 között működő *Új Korszak*nak. 1918 őszén a Károlyi-kormány közoktásügyi államtitkárává nevezték ki. Ő is azok közé tartozott, mint Szabó Ervin, akik a korszerű műveltség terjesztésében az osztályharc eszközét látták, és ezért szorgalmazták az oktatás reformját: „A tudatlanság a rabszolgák legerősebb bilincse és legmegbízhatóbb porkolábja. Tudják ezt a magyarországi munkásság kizsákmányolói is, ezért állják útját a nép felvilágosításának" – írta a *Harc a tudományért* című 1914-es művében. Életrajzát Révész Mihály – a magyar szociáldemokrácia történetének krónikása, aki minden *Népszava*-cikket kivágott, rendszerezett és félretett – írta meg a *Somogyi Béla élete és munkássága* című 1925-ös könyvében.

Ám míg a dualizmus korában a tanszabadságot veszélyeztető politikusokkal és heccelőkkel vívta a harcot, 1919 őszétől az ellenforradalmi terror lett Somogyi írásainak fő célpontja, valamint azok a lapok, amelyek hallgattak a bűncselekményekről. „Az, aki csak ezeket a lapokat olvassa (...) azt hihetné, hogy amióta Kun Béla kitette a lábát Magyarország területéről, itt teljes a személy- és vagyonbiztonság és hogy itt semmiféle baj és viszály által meg nem zavart béke és boldogság uralkodik. Pedig hát a kommün bukása óta úgy méreteiket, mint áldozataikat, valamint tetteseiket tekintve, ugyancsak szenzációs bűntények színhelye ez a szerencsétlen ország (...) Napról napra jutnak el hozzánk a részletek arról a rettenetes emberirtásról, amelyet a fehér terror Dunántúl rendezett és most is rendez" – állt a *Népszava* „A sió-

foki fehér terroristák foglárja" című 1919. október 4-i cikkében, és a lap azután is folytatta a felháborító esetek leleplezését, hogy Horthy Miklós Nemzeti Hadserege és a tiszti különítmények megérkeztek Budapestre.

A *Népszava* elleni első terrorakció nem sokat késett: 1919. december 8-án feldúlták a szerkesztőségét, és a Világosság Nyomdában is törték-zúztak. Somogyiék azonban a másnapi, „A csőcselék uralma" című vezércikkben leszögezték: „A szocialista eszmét gépek összetörésével, könyvek megsemmisítésével nem lehet megölni. Ez a vasárnapi merénylet a szociáldemokráciának csak rövid, átmeneti időre árthat, de további hatásában igen nagyon fog ártani a keresztény eszmének, amelynek nevében aljas demagógok és éretlen sihederek véghezvitték. Évszázadok óta ilyenek kompromittálják a keresztény eszmét. Mi megyünk előre!"

Az elkövetkező két hónapban azonban Somogyit annyiszor megfenyegették, hogy elhatározta, külföldre menekül, az útlevelet azonban megtagadták tőle, és álnéven se tudta elhagyni az országot. A biztonsága érdekében a *Népszava* Conti utcai szerkesztősége közelében bérelt szállást, és a lap egy-egy munkatársa vállalta, hogy esténként hazakíséri. 1920. február 17-én este éppen a huszonnyolc éves Bacsó Béla, a Kassai Munkás korábbi munkatársa volt a kísérő, aki csak november óta dolgozott a *Népszavá*nál. De őt is betuszkolták a gépkocsijukba azok a fehérterroristák, akik a Blaha Lujza téri régi Nemzeti Színház hátsó bejáratánál vártak a hazafelé sétáló Somogyira. Nem sokkal éjfél előtt a megyeri Duna-parton brutális kegyetlenséggel meggyilkolták a két újságírót: megkötözték, ujjaikat eltörték, összeszurkálták, majd fejbe lőtték őket és a Dunába dobták a testeket.

Somogyi Béla holttestére már másnap ráakadt egy Duna-parton rőzsét szedő asszony, a gyilkosság hatalmas felzúdulást keltett. Horthy Miklós környezetében kísérletet is tettek arra, hogy a *Népszava*-szerkesztő meggyilkolását a szintén eltűnt Bacsó Bélára kenjék, akit veszett „kommunistaként" írtak le. De február 21-én Bacsó Béla hulláját is előkerült Dunakeszinél.

A kettős gyilkosság – ahogy arra Hajdu Tibor rámutatott a 2010-es megemlékezésében – igen rosszul jött az éppen 1920. március 1-jei kormányzóvá választására készülő Horthy Miklósnak, akinek elvitathatatlan a felelőssége a történtekben. A Somogyi–Bacsó-gyilkosság közvetlen előzménye ugyanis egy Gellért Szállóban rendezett februári vacsora volt, amely közben felolvasták egy cenzúrázott *Népszava*-cikk kefelevonatát. A cikk feldühítette az asztaltársaságot, és ezért megjegyezték, hogy „ezt a gaz Somogyit a Dunába kéne tenni", mire Horthy Miklós állítólag úgy felelt: „Nem beszélni kell itt, hanem cselekedni!"

Ezután önállósították magukat az Ostenburg–Moravek-különítmény tagjai, hogy a kormányzó kedvében járjanak. A tetteseket – Kovarcz Emilt és társait –, akik ellen bizonyítékok sora szólt az azonosított gépkocsijuktól egy tetthelyen hagyott monogramos zsebkendőig, nem is hagyták az út szélén. Bár a kettős gyilkosság nemcsak óriási hazai, hanem nemzetközi felháborodást is okozott, a nyomozást 1920-ban leállították. Sőt, végül azokat büntették meg, akik a történtek ötéves évfordulóján fényt akartak deríteni a gyalázatra.

A mindig az elnyomottak pártján álló Fényes László oknyomozó újságíró – Faludy György rajzol róla szép portrét a *Pokolbeli víg napjaim*ban – 1925 februárjában „Somogyi Béla és Bacsó Béla meggyilkoltatásának története" címmel közölt cikksorozatot a polgári radikális *Világ*ban (a lapot egy évvel később betiltották, miután kirobbantotta a frankhamisítási botrányt), a perújrafelvétel koronatanújának pedig a szociáldemokraták megnyerték Beniczky Ödönt, aki belügyminiszter volt a Somogyi–Bacsó-gyilkosság idején. Azóta Beniczky a legitimista szimpátiája miatt szembekerült a kormányzóval, akit IV. Károly elárulójának tekintett. Miután hivatali titoktartási kötelezettsége alól feloldást nyert, Beniczky vállalta is, hogy tanúskodik a perben, ritka becsületes gesztus volt ez a 20. századi magyar történelemben. A bíróság előtti tanúságtételét azonban ellehetetlenítették, hovatovább a Horthy Miklóst kompromittáló vallomása miatt, amelyet címlapon hozott *Az Ujság* 1925. május 31-i száma, még Beniczky Ödönt ítélték börtönbüntetésre kormányzósértés miatt. Szabadulása után később

gyanús körülmények között fejbe lőve találták, a hivatalos verzió szerint öngyilkos lett.

Okkal írta hát később József Attila a *Hazám* című versében: „Fortélyos félelem igazgat minket s nem csalóka remény."

(Megjelent a *Népszava* 2020. február 15-i számának Szép Szó-mellékletében.)

Hűség, önérzet, meggyőződés, helytállás – 75 éve gyilkolták meg Mónus Illést

Száz éve, a Tanácsköztársaság összeomlásával úgy tűnt, hogy a magyar munkásmozgalom is elvesztette a maga mohácsi csatáját. Azzal, hogy a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetői úgy döntöttek, egyesülnek a Kommunisták Magyarországi Pártjával, és kikiáltják a proletárdiktatúrát a katonai, politikai, társadalmi és gazdasági összeomlás küszöbén, 1919. március 21-én, a hazai munkásmozgalom fél évszázados eredményeit kockáztatták. „Mindent vagy semmit" játszva minden hitelüket föltették a pirosra, remélve, hogy valóban forradalmi hullám söpör végig a tőkés országokon. A világforradalom azonban elmaradt, a proletárdiktatúrát katonailag leverte az antant, mielőtt lassan, de biztosan a gazdasági blokád fojtotta volna meg, hiszen Magyarország nem Oroszország volt, ahol bármeddig hátrálni lehetett. 1919 augusztusában a legtekintélyesebb magyar munkásvezérek kivétel nélkül emigrációba kényszerültek, a kommünt rövidebb-hosszabb ideig támogató értelmiségiek, a magyar nemzet legjobbjai pedig jobban tették, ha a zaklatások elől visszavonulnak, de legtöbbször persze utánuk nyúltak. Móricz Zsigmondot hátracsavart kézzel vezették el az otthonából, meghurcolását aztán a *Légy jó mindhalálig* című 1920-as regényében örökítette meg. Az igen bátor író is csak egy debreceni kiskamasz történetébe csomagolva mert írni az ellenforradalmi berendezkedés embertelenségéről.

A Tanácsköztársaság diktatúrája kompromittálta a magyar baloldal korábbi demokratikus követeléseit, a vörösterror beszennyezte a földi megváltásról szóló ígéreteket, a progresszív értelmiség meghasonlott. 1919 őszére a magyar munkásmozgalom elvesztette legjobb képességű vezetőit, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikusainak Magyarországon maradt másod-, de inkább harmadvonala pe-

dig úgy döntött, hogy a párt a tomboló „fehérterror" miatt bojkottálja az 1920-as választást. A korabeli sötét helyzetet talán senki se foglalta össze annyira érzékletesen, mint Jászi Oszkár az 1920-ban, Bécsben kiadott *Magyar kálvária – magyar föltámadás* című memoárjában: „Magyarország ma egy olyan lényhez hasonló, akinek agyát részben kiirtották: öntudata elhomályosult, az intelligenciát alacsonyabb reflextevékenységek szorították ki. A legsekélyebb nacionalizmus, a megbődült antiszemitizmus, a sovinizmus ideológiája lepte el azt a közéletet, mely az utolsó tíz-húsz évben mégiscsak a nyugati eszmék hatására orientálódott."

Innen kellett újraszerveznie magát az MSZDP-nek, amely 1919 után kétfrontos küzdelemre kényszerült: egyszerre kellett elhatárolnia magát a Tanácsköztársaságtól, amit az ellenforradalmi propaganda a magyar történelem mélypontjaként mutatott be, és ugyanakkor kellett bírálnia a Horthy-rendszert. Az 1919-es katasztrófáért azokat a kommunistákat tették felelőssé a párt itthon maradt politikusai, akik radikális és megalapozatlan cselekedeteikkel diszkreditálták a szociáldemokraták törekvéseit – hazug önfelmentés volt ez –, az ellenforradalmi rendszer vezetőit pedig arra figyelmeztették, amennyiben nem folytatnak mérsékeltebb politikát, és nem állítják le a fehérterrort, akkor egy újabb forradalom törhet ki.

Márpedig ezt nem akarták az 1920-as évek szociáldemokrata politikusai: miközben a kommunista emigrációban Kun Béla kiadta az önsorsrontó jelszót, hogy „előre a második magyar Tanácsköztársaságért", addig az MSZDP vezetője, a párt jobbszárnyához tartozó Peyer Károly megkötötte Bethlen Istvánnal 1921-ben a hírhedt „Bethlen–Peyer-paktumot". Az annyit bírált kompromisszummal a szociáldemokraták lemondtak a tömegsztrájkok szervezéséről és elfogadták a Horthy-rendszer kereteit, cserébe ha korlátozottan is, de engedélyezték nekik a szakszervezetek újraszervezését, és a hatalom felhagyott a baloldali politikusok üldözésével. 1922-ben szociáldemokrata frakció alakult a parlamentben, és ennek titkárává Mónus Illést (1888–1944) választották, a *Népszava* újságíróját, a *Cipő* című újság korábbi munkatársát,

majd a *Bőrmunkás* című szakszervezeti lap szerkesztőjét. Senki sem gondolhatta akkor, hogy a fiatalember az 1930-as évek legjelentősebb magyar szociáldemokrata teoretikusává növi ki magát, és Kunfi Zsigmond méltó utódja lesz, aki 1929-ben lett öngyilkos.

A Brandstein Illés néven a cári Oroszországban született, de az ottani pogromok elől Magyarországra menekülő családjával hazánkba érkező, a munkásmozgalommal a bőr- és cipőiparáról nevezetes Újpesten találkozó, és már kora ifjúságától szervező és agitációs munkát folytató Mónus neve aligha mondhat bármit is a mai olvasóknak. Megnyugtatásul közlöm, hogy a Kádár-kori *Népszava*-olvasók se tudhattak róla sokat. Bár 1945–1948 között még a mai Bem rakpart is a szociáldemokrata politikus nevét viselte, a Rákosi-érában a Horthy-rendszerrel megalkuvó „munkásárulóként" kitörölték nevét a munkásmozgalom-történetből. A Kádár-korszakban se emlékeztek meg róla, amikor a „párttörténet" szinte kizárólag a kommunista párt történetét jelentette. Csak születésének centenáriumán rehabilitálták: az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében tudományos emlékülést tartottak 1988 márciusában, amikor is az előadók Agárdi Pétertől Tőkéczki Lászlóig igyekeztek újraértékelni nemcsak Mónus Illés, de általában a két világháború közti magyar szociáldemokrácia történetét. Szabó Ágnes és Pintér István szerkesztésében szintén 1988-ban jelent meg a *Mónus Illés válogatott írásai* című kötet, a történelmet népszerűsítő – 2012-ben sajnálatosan megszűnt – *História* című folyóiratban pedig Sipos Péter festett Mónusról egy korrekt portrét. De a recepció legfontosabb darabja alighanem Agárdi Péter *Kortársunk, Mónus Illés* című 1992-es munkája, amely Horváth Zoltán 1945-ös megemlékezésének felidézésével mentette fel a „megalkuvással" vádolt politikust:

„Mónus Illésnek döntenie kellett önmaga s nem kis mértékben az egész magyar munkásság nevében afölött, hogy milyen útra térjen: vállalja-e a bizonyos értelemben könnyebb, de dekoratívabb, szebb és csábítóbb heroikus utat vagy induljon-e meg a népszerűtlen egyezkedő, taktikázó úton. (...) Céljául tűzte ki, hogy a magyar munkásság évtizedek keserves munkájával felépített szervezeteit megmenti a jobb

jövő számára. Lehet vitázni, hogy helyes volt-e ez az út, lehet kételkedni benne, hogy nem kellett volna-e inkább a hősi kiállás útját választani. (...) Halhatatlan érdeme marad, hogy az elnyomatás éveiben, a reménytelenség korszakában a szocialista tanítások igéit hirdetve mindenütt és mindenkor meg tudta tartani az emberekben a hitet, a reményt, a szocialista öntudatot."

Mónus Illés nem a mozgalomból élt, hanem a mozgalomért. Ha ma politizálna, róla biztos nem kerülne elő kokainos videó. Programját *A magyar munkásmozgalom feladatai* című 1935-ös cikkében foglalta össze: „Egyszerűen és őszintén összefoglalva a mi helyzetünket: az a mi feladatunk, hogy szocialisták maradjunk, és a szocializmus eszméjét terjesszük állandóan és rendszeresen. Az a feladatunk, hogy a szocialista világnézeten keresztül bíráljuk meg az eseményeket, és nyújtsuk azoknak szocialista magyarázatát (...) Nincsen olyan gyönge mozgalom, amely ne volna nagyra hivatott, és ne tudna nagyot alkotni, ha a haladás szolgálatában áll, ha se jobbra, se balra nem néz, hanem egyenesen és bátran kitűzött célja felé halad. Mi a legközelebbi feladatunk? Ez most fontosabb, mint bármikor, és ebben foglalható össze: szocializmust tanítani, szocializmust terjeszteni. A munkásmozgalom tőlünk, egyénektől is többet követel, mint eddig. Ezzel legyünk tisztában. Nekünk, egyéneknek, készen kell lennünk arra, hogy mindazt megtegyük, amit a mozgalom kíván."

Mónus akkor se nyitott a szélsőbaloldal felé, amikor a szélsőjobboldallal szemben a Komintern meghirdette a népfrontpolitikát, és kezet nyújtottak a szociáldemokrata pártoknak: demokrataként nem tartotta elképzelhetőnek az összefogást a kommunistákkal. Hirdette, hogy a fasizmusnak nem a bolsevizmus az alternatívája, hanem a demokrácia, amit a *Szabadságharc a diktatúrák ellen* című 1934-es cikkében fogalmazott meg legszebben. Ez az állásfoglalás pedig könnyen érthetővé teszi, hogy Mónusnak miért nem lehetett helye a pártállam munkásmozgalmi panteonjában. Miképp a *Reform, szabadság, szocializmus* című 1935-ös cikkében kifejtette: a „szabadság és szocializmus egy és ugyanaz", és hirdette, hogy a bolsevizmussal szemben „nem kevesebb, hanem több marxizmusra, több szocializmusra" van szükség. És ahogy egyik támogatottja, Fejtő Ferenc megállapította: Mónusnak a „marxizmus" szó „nem doktrínát jelent, hanem elsősorban a nagyobb méltóságra törekvést".

Ezt az erkölcsi és kulturális mércét képviselte a szociáldemokrata párt elméleti folyóirata, a *Szocializmus* és a párt napilapja, a *Népszava* szerkesztőjeként (1934 és 1938, illetve 1934 és 1939 között). De persze nem volt könnyű dolga az üzleti kényszerek és a jobboldali kormányzat kettős nyomása között: „Sajtószabadság nincsen. A kapitalista polgári sajtónak korlátokat szab az önös érdek, az elérhető haszon. A sajtó üzleti vállalkozássá lett. A könyv és az újság nyomása, kiadása és terjesztése már nemcsak a nemzeti törekvések eszköze. Már nem a sajtószabadság a lényeg, hanem a vállalkozás révén elérhető jövedelem. Másfelől a sajtó újból elvesztette szabadságát azzal, hogy az uralkodó politikai rendszer egyik legfontosabb, tömegeket irányító eszközévé vált" – miképp 1938-ban írta.

Szerkesztőként nagy erőkkel igyekezett előmozdítani a „progreszszív" értelmiségiek összefogását, mintegy „szellemi népfrontként", és ezért a legkülönbözőbb, egymással is vitatkozó szerzőknek adott lehetőséget, remélve, hogy ezzel kulturálisan megújíthatja, újraintellektualizálhatja a napi aprómunkában elfáradt, és Peyer Károly gyakorlatias vezetése alatt nemegyszer a marxizmustól is elidegenedett szociáldemokrata politikusokat, szakszervezeti bürokratákat. Értelmiségi fórummá akarta tenni a *Népszavát*: „Sürgős feladatunk, hogy mozgalmunkat az intellektuális rétegekre is kiterjesszük és közülük mennél többet a mozgalom és a szocializmus számára megszerezzünk. (...) Mozgalmunk nemcsak a fizikai munkások mozgalma, sosem is volt csak az (sic), hanem az emberiség egyetemes haladását szolgáló mozgalom" – szögezte le már a „Pártunk legsürgősebb feladatai" című 1930-as cikkében.

Kiállt a megtámadott falukutatók mellett: „Joggal félnek attól, hogy a tények rácáfolnak mindarra, amit mondanak és tesznek" – írta 1937-ben, amikor a hatalom vegzálni kezdte a szociográfusokat, és a

népi–urbánus-vita kellős közepén adott helyet a népi íróknak, hogy megszólaljanak a *Népszavá*ban. Miközben a laphoz igazolta azt a radikálisan urbánus K. Havas Gézát – az Örkény-egypercesből ismert dr. K. H. G.-t –, aki a stílusával fél évszázaddal előzte meg a *Magyar Narancs* rendszerváltás utáni gonzóforradalmát. De annak a József Attilának is Mónus Illés kínált „szellemi menhelyet", akit ellöktek maguktól a kommunisták – 1942-ben az egyik főszervezője volt a költő tüntetéssel felérő budapesti újratemetésének is.

Mónus szemléletileg befogadó szerkesztő volt, másfelől viszont nagyon szigorú és kíméletlen: egyszer még Kassák Lajosnak is visszadobta egy cikkét, csak mert „kikerülte az állásfoglalást". Az állásfoglalásra maga mutatott példát akkor, amikor 1938 decemberében egy olyan vezércikket publikált a tervezett második zsidótörvényről, ami miatt egy hónapra betiltották a lapot. Pedig nem fogalmazott meg semmi radikális kérést, amikor a következőképp fordult a magyar honatyákhoz: „Későbbi kor a botbüntetés bevezetését is szégyellte. Ne tegyenek olyant, amiért későbbi koroknak és nemzedékeknek szégyenkezniök kell majd. Magyarnak és európainak lenni és megmaradni, akármilyen nehéz, s akármennyi elfogultságba ütközik, mégis: kötelesség, és ilyen időkben: százszorosan az!"

A zsidótörvényeket a maguk helyén kezelte: „a sárga folt az emberiség szégyene, az emberi ostobaság, gonoszság határtalanságának bizonyítéka" – írta, és az *Árjaparagrafus* című 1938-as cikkében marxista leleplezését adta az antiszemita politizálásnak: „»Zsidókérdés« – földkérdés helyett. »Zsidókérdés« – a szabadságjogok helyett. »Zsidókérdés« címen kötik gúzsba a sajtót és rendezik újra a közélet legégetőbb problémáit. A »zsidókérdés« csak arra való, hogy a valóságos viszonyokról a figyelmet elterelje."

Amikor Imrédy Béla miniszterelnöki kinevezésével a még szélsőbb jobboldalra tolódott a magyar kormánypolitika, azt írta: „Mi demokratikus felfogást képviselünk. Ennek a felfogásnak önkormányzat és a szabadságjogok az alapelvei. (...) „Meggyőződésünk, hogy Magyarországnak Nyugat-Európában kell maradnia (...) Nyugat-

európainak lenni, az emberiség eddigi küzdelmeiben érvényre jutott nagy eszmékhez hűségesnek maradni s a divatos korporációs kísérleteknek ellenállni méltó és értékes feladat."

A „demokratikus szocializmust" hirdető Mónus Illés azonban, bár „nyugat-európai" maradhatott, de a *Népszava* szerkesztője már nem. Zsidó származása miatt a már nem felekezeti, hanem „faji" alapon diszkrimináló második zsidótörvény elfogadását követően távoznia kellett a posztjáról, kizárták a sajtókamarából, és a szociáldemokrata pártban is visszaszorult a másodvonalba. A második világháború alatt elméleti brosúrákat írt, és megszervezte a Munkás Akadémiát, mert fő feladatának a szocializmusba vetett hit megőrzését tartotta.

„Valószínű, hogy új összeomláson át juthatunk csak a szabadba" – írta még 1934-ben. De a rövid ideig tartó, átmeneti felszabadulást nem érhette meg: 1944. november 2-án, ötvenhat éves korában a Dunába lőtték a nyilasok.

(Megjelent a *Népszava* 2019. november 2-i számának Szép Szó-mellékletében.)

A BÖLCSÉSZ A ROMOK KÖZT – 75 ÉVE VERTÉK HALÁLRA SZERB ANTALT

„Kellemetlen, ha azt mondják nekem, irodalomtörténész vagyok. Én író vagyok, akinek témája átmenetileg az irodalomtörténet volt" – vallotta a mindig elhatárolódó Szerb Antal (1901–1945), olyanok mellett, minthogy „nem tudok olyan nőhöz vonzódni, akit nagyon okosnak tartok, valahogy úgy érzem, mintha homoszexualizmus volna", meg hogy „az egyszerű disznólkodás undorít, de a perverzió érdekel", és ilyen szellemességekből – amelyek miatt egyszerre követelné eltávolítását a magyar iskolák közeléből a ma már megszűnt *Tűsarok* feminista fórum és az Identitesz – minden Szerb Antal-mű bármelyik bekezdésében van legalább egy. Ha ez egy rendes ország lenne, az ő életműve kerülne be a Magyar Értéktárba, nem a császári extrudált kukoricapehely.

„Az irodalomtörténésznek elsősorban propagandistának kell lennie, a régi nagy értékek reklámfőnökének", úgyhogy nem fogom vissza magam: Szerb kora talán legeurópaibb magyar írója volt. Ha Nyugatra születik, parádésan szórakoztató regénye, *A Pendragon legenda* (1934) biztos világsiker – hiszen több mint fél évszázaddal előzte meg Umberto Eco bestsellereit. „Oly gyakran találkozunk ma irodalmi mezbe öltözött ponyvával, hogy üdülést jelent számunkra a ponyva mezébe öltözött Irodalom" – írta a könyvről Bálint György 1934-ben, amikor még írhatott. Havasréti József a 2012-ben megjelent Szerb Antal-monográfiájában hétszáz oldalon át mutatta be, hogy Szerb miért is „tökéletesen eurokonform" szerző.

Hazánkban keretlegények verték agyon munkaszolgálatosként, nem sokkal azután, hogy a *Magyar irodalomtörténet* című zseniális összefoglalását betiltották és kivonták minden magyar iskolai könyvtárból, mivel Szerb például azt állította, hogy „a nemzetiséget nem a vér határozza meg, hanem az elszánás". Mindezt egy olyan országban, ahol a „keresztény" csak annyit jelent a politikai közbeszédben, hogy „nem zsidó", ahogy arra Szabó Miklós rámutatott.

„Megtaláltam a definíciómat: magyar anyanyelvű zsidó vagyok" – írta nem kevés öniróniával Szerb, miután megtalálta magát a Horthy-rendszer legfrissebb magyarhatározójában. Nagyjából akkor, amikor a státusa megint mozdult egyet a másodrangú magyar állampolgártól az elsőrangú munkaszolgálatos felé. Pedig a zsidó származású, de katolikus Szerb Antal keresztapja nem más volt, mint Prohászka Ottokár, a magyar politikai katolicizmus egyik legnagyobb alakja. Akinek műveit túlzott „baloldalisága" miatt ugyan indexre tette a Vatikán, de hírhedt antiszemitizmusa miatt nem kevés felelősség terheli keresztfia későbbi tragikus halálában, hiszen a püspök olyan kijelentésekkel uszított, minthogy „a zsidóság fekélye csontvázzá rágta a magyar népet" meg hogy „ez nem keresztény kurzus, hanem a kereszteltek kurzusa". Emellett szinte eltörpül, hogy Prohászka annak a *Nyugat*nak volt leghevesebb bírálója, amelynek Szerb legkiválóbb esszéistája lett (viszont Takaró Mihály szerint csak egy „kis példányszámú zsidó lapocska" volt).

A tehetség úgy tanul meg írni, hogy sokat olvas. Márpedig a kamasz Szerb mindig a könyveket bújta műtárgyakkal zsúfolt szobákban, mintha csak saját maga regényhőse lenne pszichoanalitikus útirajzából, az *Utas és holdvilág*ból (1937), amelyet el kell tiltani minden nászutastól, és amelyben megteremtette a magyar femme fatale-t, a halálhetéra Ulpius Évát, aki megalázza és megsemmisíti a fiúkat és a férfiakat, azok mégis úgy függnek tőle, mint Szerb Antal az őt éltető olvasástól. Saját tipológiája szerint harmadik típusú, vagyis „igazi olvasó" volt, aki nem azért olvas, hogy szórakozzon, nem is azért, hogy okosodjon, hanem mert ez számára fizikai szükséglet. Perverz? „Nincs olyan perverzió, amiből ne lenne egy kevés bennem" – írta egyik kamaszkori naplójegyzetében.

„Mert mégis ez volt a legszebb az ifjúságban. Mindenütt jó volt, de a legjobb a könyvtárban" – nosztalgiázott Szerb, aki mindent elolva-

sott, hiszen maga írta azt, hogy „aki válogatós, nem lehet Don Juan", és aztán csakhamar írni is kezdett a Piarista Gimnázium önképzőkörében, ahová 1911-től járt, és ahol a magyar katolicizmus legnemesebb hagyományainak megtestesítője, Sík Sándor – később Radnóti Miklós mentora – támogatta. 1920-tól a Budapesti (1921-től Pázmány Péter) Tudományegyetem bölcsészkarán tanult, és 1921-ben még húszéves sem volt, mikor a *Nyugat* egyszerre hat versét közölte. Mire végzett a magyar–német–angol szakon, már szinte a *Nyugat* házi szerzője lett, de írt a *Nyugat* konzervatív ellenpontjának szánt *Napkelet*be, Tormay Cécile folyóiratába is. Sokkolóan művelt volt, aki bármiről tudott írni, olyan szerzőkről is, akik egyáltalán nem érdekelték. Az amerikai ponyvaszerzőről, Zane Greyről írt nekrológja egyszerűen felejthetetlen: „Zane Grey meghalt, húszmillió példány után. Halászni nagyon szeretett, olvasom: nagy mélyvízi halakra, kardhalakra és tonhalakra halászott. Hogy valami jót is mondjak a halottról."

Szerb az olcsó cowboyregényeket játszva összekötötte a skandináv sagákkal, mert mindenről eszébe jutott valami érdekes. „Jelenléte akkor is gondolatébresztő volt, ha egy karosszék mélyére vagy az autóbuszülés sarkába húzódva jóízűen aludt" – emlékezett róla Devecseri Gábor, a halálimádó vallástörténész, Kerényi Károly legjobb tanítványa, akiről meg Szerb a vaginás halálról hálóköntösben magyarázó Waldheim Rudit mintázta az *Utas és holdvilág*ban. Kerényi körével alapította meg 1926-ban a *Minerva* szellemtörténeti folyóiratot.

A szellemtörténetet legtöbbször eszmetörténetnek hiszik, pedig a húszas-harmincas évek legdivatosabb humántudományos irányzata ennél határozottabb alakot öltött. A szellemtörténészek szerint minden kort és annak minden szereplőjét, legyen szó hadvezérről, íróról vagy zenészről, egy „korszellem" mozgat. Ez a „korszellem" pedig egységes stílust ad, mert megjelenik mind a tettekben, mind az öltözékben, mind a szövegekben, mind az ételek fűszerezésében. Szóval egy szellemtörténész mindent egységben és korabeli összefüggéseiben igyekszik meglátni, nem meglepő, hogy mikor Szerb Antal hozzáfogott a magyar irodalomtörténet megírásához, az lett a sorvezetője,

hogy bemutassa, miként hatott a mindenkori európai korszellem a magyar irodalomra a pilisi szívcsakra lüktetése helyett.

„Meg kell változtatnunk a csillagos égbolt rendjét az irodalomban. A régiek úgy szemlélték a világot, hogy Magyarország volt a világ közepe, és a többi ország csak arra való volt, hogy Magyarország más-voltához az ellentétet szolgáltassa. Az ő előadásukban a legfőbb szerep annak jutott, hogy miben különbözik Magyarország Európától – mi azt mutatjuk meg, hogy miben hasonlít hozzá" – ez volt Szerb Antal programja, mikor beküldte jeligés pályázatát egy új magyar irodalomtörténet megírására.

Az *Erdélyi Helikon* folyóirat munkatársai 1930 júniusában döntöttek az irodalomtörténeti pályázatról, melyre az egész munka tervezetét, a bevezetést és kijelölt fejezeteket kellett beküldeni. 1932 augusztusában tizenegy pályamű közül választotta ki Szerb Antalét a Babits Mihályból, Makkai Sándor püspökből, Molter Károly irodalomtörténészből és Bánffy Miklós grófból, ex-külügyminiszterből (képzeljük el, ahogy Kovács László a rokokófejezetet bírálja egy irodalomtörténetben), íróból és *Helikon*-szerkesztőből álló zsűri. Szerb teljes, kész irodalomtörténete 1934-ben jelent meg, először Kolozsváron. Folytatását, *A világirodalom történetét* 1941-ben publikálta.

„Az első találkozás a tudománnyal olyan részegítő, mint a szerelem" – írta Szerb, és az biztos, hogy az ő irodalomtörténetébe könnyű beleszeretni, hiszen úgy lehet olvasni, mint bármelyik lektűrt. Szerb a hasonlatok mestere, egyetlen mellékmondattal elénk rajzol egy jellemet, minthogy Ady „azt akarta, hogy mindenki róla tudjon és róla beszéljen, hogy közismert legyen, mint egy teniszbajnoknő vagy egy soká körözött gyilkos", és egy-egy bekezdésében akár négy-öt ilyen fordulat követi egymást. Ezek teljességgel élővé és érthetővé teszik a költőket, hogy ne csak „tiszteletteljes nemtörődömséggel gondoljunk Aranyra, akár Tacitus szövevényes mondataira vagy a Püthagorasz-tételre". Ahogy megjegyezte: „A legjobban akkor örülök, amikor azt hallom, hogy ismerőseim, legnagyobb meglepetésükre úgy olvassák irodalomtörténeti könyveimet, mint a regényt. Ezt is akartam. Kiemelni az

irodalomtörténetet az iskolás porrétegből, eleven valósággá tenni, és ezáltal az emberekbe kedvet önteni ahhoz, hogy ne csak a bestsellereket olvassák, hanem az ún. irodalomtörténeti nagyságokat is." Szerb Antal fölényesen abszolválta célkitűzését. Baumgarten-díjat kapott, és alig harminckét éves korában a Magyar Irodalomtudományi Társaság elnökévé választották. 1933 után azonban igencsak fokozódni kezdett a nemzetközi, és azzal együtt a magyar politikai helyzet is.

„A tudós egyetlen földi jutalma a kartársak irigysége" – írta Szerb, márpedig egy nála kevésbé sikeres tanár, Palló Imre biztos irigyelte, mikor már a második világháború idején feljelentette, miként a szomszéd patikájához vagy teheneihez is úgy lehetett legkönnyebben hozzájutni a 20.században, ha jelentettük: a szomszéd „zsidó", „kommunista", „fasiszta" vagy „kulák". Palló képzőművészeti és őstörténeti kiruccanásai után 1942 őszén a Nemzeti Front képviselőjeként interpellálta Hóman Bálint utódát, Szinyei Merse Jenő kultuszminisztert „Szerb Antal értékromboló irodalomtörténete tárgyában".

Tegyük hozzá, hogy Szerb Antalt ekkorra már jelentékenyen visszafogták az „értékrombolásban". A zsidótörvények után ugyanis felállították a Vas utcai Felsőkereskedelmi Iskola tanári állásából, ahol bölcsészdoktorátusa óta oktatott, 1941 óta pedig már a *Nyugat* se jelent meg, mivel a lapkiadási engedély Babits nevére szólt, a költő halála után azonban nem adták ki újra. Szerb Antal a „Babits és az angol költészet" című esszéjének végén emlékezett meg Babitsról: „Hadd valljam be, hogy ő volt az egyetlen nagy ember, akivel életemben találkoztam, és az, hogy ismertem egy nagy embert, olyan nagy tény az életemben, nem is igen mondhatni hozzá foghatót." Én nem ismerek ennél megkapóbb és meghatóbb nekrológot.

Palló 1942. december 2-án tartotta interpelláló beszédét a „magyar szellemi kultúrközösség" nevében, nagyjából lekövetve Túrmezei Lászlóné „Értékrombolás (Észrevételek Szerb Antal irodalomtörténetéhez)" című tanulmányát. A bekiabálásokkal együtt idézem Palló felszólalását: „Megteszem ezt azért, mert a kezemben lévő könyv a magyar szellem, a magyar irodalom nagyságai ellen, az örök magyar

szellemi értékeken rombolást követ el és ez ellen az értékrombolás ellen minden pedagógusnak, minden magyar embernek tiltakoznia kell, mert ez a könyv, ez az irodalomtörténet egészen gyanús törekvések melegágya és megérett arra, hogy a politikai testületben is megbélyegezzék. (Piukovich József, mezőgazda szakpolitikus: Máglyára tegyük!) E könyv címe: Magyar irodalomtörténet! (Baky László, későbbi zsidódeportáló belügyi államtitkár: Égessük el a könyvet!)" De a legépületesebb beröfögés az volt, hogy: „Szerb is, meg zsidó is!"

Palló például a következőben látta az „értékrombolást": „Petőfi szerelmi költészetéről, amely a magyar szerelmi költői irodalom legszebb kivirágzása, azt mondja, hogy Petőfi szerelmi költészete különösen biedermeier jellegű. (Rajniss Ferenc, a Szálasi-kormány későbbi kultuszminisztere: Biedermeier?) Csak beteglelkületű és beteg fizikumú emberek írhatnak így olyan tiszta szerelmi költészetről, mint amilyen Petőfié volt."

A szónok hadonászott még egy sort a *Magyar irodalomtörténet*tel, majd megkérdezte: „hajlandó-e a miniszter úr a magyar irodalom és tudomány értékromboló műveit és művelőit a magyar szellemi kultúrközösségből kiközösíteni és ezeket a műveket, amelyeket, mint ahogy hallottam, iskolai könyvtárak számára megvettek, onnan kivonni és máglyán elégetni?"

Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter még csak annyira se állt ellen, mint a második magyar hadsereg ugyanekkor Voronyezsben, úgyhogy 1943 januárjában intézkedett a *Magyar irodalomtörténet* betiltásáról. Nemsokára nemcsak művét, hanem Szerb Antalt is kivonták a forgalomból. Kora legfinomabb esszéistája 1943-ban még összeállíthatta a legkedvesebb költeményeit tartalmazó *Száz vers* című világirodalmi antológiáját a legjobb magyar műfordításokkal, majd munkaszolgálatosként Fertőrákosra hurcolták követ fejteni.

Feleségéhez, Bálint Klárához írt 1944. augusztus 6-i levelében, melyben elküldte utolsó művét, az „Orpheus az Alvilágban" című szerelmes szonettet, Szerb még azt írta: „A bajtársak igazán meghatóak, hogy mennyire vigyáznak, hogy ne dolgozzam. Egyébként is hihetet-

lenül népszerű vagyok. (És ez, bevallom, jól esik.)" Majd a munkaszolgálatos gyötrelmek leírása után hozzátette: „De azt hiszem, ki kell bírni, mégis, és talán mégis hamarosan vége lesz." Hiszen maga fejezte be úgy az *Utas és holdvilág*ot: „Életben kell maradni. Élni fog ő is, mint a patkányok a romok közt. De mégis élni. És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami."

De nem sokáig bírta. Miután Balfra vitték, utolsó levelében már azt írta: „Balf, átkozott egy hely." 1945. január 27-én itt verték halálra az addigra már legyengült és eltetvesedett írót. Így végezte Magyarországon a legjobb magyar irodalomtörténet szerzője.

(Megjelent a *Népszava* 2020. január 25-i számának Szép Szó-mellékletében.)

Trianon és az öncsonkító Magyarország

Az Illyés Gyulának tulajdonított mondás szerint magyar az, akinek fáj Trianon, de ha valóban ezt tennénk meg a legfőbb magyarságkritériumnak, akkor elég sok olimpikonunkról és válogatottunkról kéne lemondanunk, hiszen nehezen hihető, hogy Carlos Pérez vagy akár Janics Natasa az iskolai tóriatlaszában igazságosabb térképeket rajzolgatott Magyarországnak. Ám az biztos, hogy a „Trianon-trauma" valóban nemzetegyesítő volt: az 1921-es *Vérző Magyarország* című kötetben együtt szerepelt Karinthy Frigyes és Tormay Cécile is, miképp írt róla nemcsak a MIÉP-korszak legveszettebbül zsidózó közírója, Franka Tibor, de foglalkozott a témával a Nap-keltés Forró Tamás is.

A „Vannak-e nálatok nagy hegyek? / Itt is volt régen rengeteg" sorok szerzőjeként is Wass Albertet tippelnék a legtöbben, noha Lovasi András írta azokat. József Attilát is a *Nem, nem, soha!* című versére ihlette a nemzeti tragédia, amelyben a fiatal költő valósággal kivetkőzött magából a gondolatra, hogy a „kincses Kolozsvár" eztán „Oláhország éke" lesz, és hogy a Bánát majd „a rácnak terem kenyeret" – a Kádár-korban ki is hagyták a József Attila-összesből ezt a verset, amikor tabusították a Trianon-problémát.

A trianoni békeszerződésnek, amelyet 1945 előtt az internacionalista kommunisták is elítéltek „imperialista rablóbékeként", sajnos nem csak annyi lett a legsúlyosabb következménye, hogy a magyar szakácskönyvekből eltűntek a zergeételek, de ekkora tragédiára nem volt felkészülve a magyar közvélemény. Maga Apponyi Albert 1916-ban a Szabolcs vármegyei Turáni Körben tartott előadásában a háború végéről beszélve kifejtette, hogy „status quo ante-állapotokról szó sem lehet", vagyis hogy Magyarország nem köt olyan békét, amellyel a határai változatlanok maradnak.

Nem mondhatjuk, hogy a párizsi békekonferencián nem hallgatták meg a kérését: a Nagy-Trianon-palotában 1920. június 4-én szignált békeszerződéssel hazánk területe 282 ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakosságszáma pedig 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. Horvátországot nem számolva, amely jogilag sose volt Magyarország része, hazánkkal csak perszonálunióban állt, tehát ezzel az erővel a horvátok is panaszkodhatnának, hogy elvesztették Magyarországot, és a kocsijukra ragasztgathatnák a sakktáblás Nagy-Horvátország-matricákat Pozsonnyal és Budapesttel mint horvát városokkal.

Talán ha Apponyi Albert Párizsban elénekli a Kormorán *Ez a föld az enyém* című dalát, megrettennek a döntnökök, és minden másképp alakul. Például a Semjén Zsolt védnökségével bemutatott Trianon-rockopera sem készült volna el 2018-ban, ami annyira ciki lett, hogy megérteném, ha amiatt minden magyar letagadná a származását, és inkább felvételét kérné a francia idegenlégióba.

A Trianon-rockopera nemcsak arra jó példa, hogy Trianonra hivatkozással mindent el lehet adni – hadd utaljak a szép emlékű *Barackfa*-dalra, ami után Klebelsberg Kuno újragondolta volna a „magyar kultúrfölénnyel" kapcsolatos nézeteit –, de arra is, hogy mennyire nem akarunk szembenézni Trianon valódi okaival. Hogy mást ne mondjak, az a jelenet valamiért nem szerepelt a darabban, amikor Apponyi Albert „Végre!" felkiáltással üdvözölte a parlamentben a szerbeknek küldött hadüzenetet.

Amikor Trianon előzményeiről tartanak előadást a „nemzeti oldal" történészei – elsősorban Raffay Ernő –, sokat beszélnek a szabadkőművesek ármányaitól a belülről bomlasztó baloldalon át a hajózhatónak hazudott folyókig és a román kémnőkig szinte mindenről, csak éppen az első világháborús vereség nem kerül szóba soha. Hiszen a világháborúba éppenséggel nem Károlyi Mihály és Jászi Oszkár sodorták bele az Osztrák–Magyar Monarchiát, és ahogy azt a legkiválóbb magyar diplomáciatörténészek, L. Nagy Zsuzsa, Ormos Mária és Peter Pastor bemutatták, az 1918–1919-es magyarországi forradalmak

a Burgenland-kérdést kivéve nem befolyásolták a trianoni határok meghúzását.[1]

Miképp arról is előszeretettel feledkeznek meg a mai iskolai megemlékezéseken, hogy az 1913-as népszámlálás szerint Magyarország lakosságának csak 54,5 százaléka volt magyar, és a nem magyarok jó része már előttünk is itt lakott, hiszen ennyire tolakodóak, ugyebár.

Nem relativizálni szeretném az óriási terület- és lakosságveszteséget, amelynek fantomfájdalmát még száz évvel az amputáció után is nyögi a magyar nép, hanem csak rávilágítani arra, mennyire jó lett volna, ha nem összeesküvés-elméletekbe menekülünk. Így elkerülhettük volna, hogy miután magyarok millióit elcsatolták, a bűnbakkeresésbe belebolondulva ne kezdjünk saját magunk további levagdosásába, egy „belső Trianonba" azzal, hogy zsidótörvényeket hozunk, kezdve a numerus claususszal, és magunk kergetjük külföldre a legokosabb magyarokat, hogy aztán még az életét is elvegyük sok százezer honfitársunknak, hogy magyarok verjék agyon a legjobb magyar irodalomtörténet szerzőjét, Szerb Antalt.

Mert ahogy a trianoni határok meghúzását nem lehet megvédeni, még kevésbé lehet a Horthy-kori nemzeti öncsonkítást. Mert itt nincs kire mutogatni.

(Megjelent a *HVG* 2020/2. számában.)

1 Lásd a Peter Pastorral készített interjúmat, amely „Szibériában dőlt el Magyarország sorsa – Peter Pastor történész Trianonról" címmel a *Népszava* 2020. június 6-i számában jelent meg.

Csupa hajdani eszelős

Időről időre előáll egy sötét, uszító és kapzsi Kapanyányimonyók, hogy rendet rakjon az irodalmunkban, minek köszönhetően volt már itt nemzet-, vallás- és magyargyalázó Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, Szerb Antal és Esterházy Péter is. Ezúttal Takaró Mihály hirdette meg a Horger Antal Programot, a Nemzeti Alaptanterv „hazafiasításával" megbízott notórius zsidózó, aki a gondolataival már nemcsak Magyarországon, de a határon túl is mérgez, mintegy az új morbus hungaricusként. Magyarország jó úton jár afelé, hogy Közép-Európa segge legyen, hála a Takaró-féle alakoknak, akik a miniszterelnök híresen jó személyzeti politikájának köszönhetően minden támogatást megkapnak.

Érdemes is egy pillantást vetni a „kultúrharc" materiális alapjaira: Faludy György – az irodalomoktatásból már szintén kikövetelt magyarellenes gonosztevő – *Pokolbeli víg napjaim* című önéletrajzi regényében meséli el, hogy mikor 1945 után hazatért, hogy megnézze, hogyan épül a demokrácia demokraták nélkül, találkozott régi barátjával, Goda Gáborral, aki a kocka fordultával Budapest kultúrtanácsnoka lett, és azzal kapacitálta a költőt a kommunista párthoz csatlakozásra: „Miénk a guba. Az egész guba." Ennyi a nagy „kultúrharc" alapja, a „guba". Rengeteg értelmetlen cikket, felesleges vitát és listázást lehetne megspórolni, ha egyszerűen csak kijelentenék, hogy X-nek kell ez a múzeum, Y-nak meg az. De ettől még érdekes a felépítmény, vagy legalábbis az, hogy mit nem sikerült fölépíteni a 2010 óta tartó „konzervatív kulturális korszakban". Mert csak a romokat látjuk, a nagy felújítások ellenére is.

Ahogy a rendszerváltás után előbújtak a Horthy-vitézek, a fülkeforradalom után is nagy hangon kezdtek kulturális őrségváltást követelni azok, akikről állítólag csak azért nem hallhattunk az átkos emlékű „elmúlt nyolc évben", mert elnyomták őket a „balliberálisok". Ám megint bebizonyosodott a *48 óra* című film egyik nagy igazsága, hogy drága öltönyt vehetsz, de kultúrát nem. A tudatos „konzervatívoknak" sikerült addig a kultúrában elképzelhetetlen összegeket, milliárdokat szétszórni úgy, hogy közben műveikkel nemhogy a csillagokat, de a kéményeket sem érték el. A Semjén Zsolt védnökségével bemutatott Trianon-rockopera olyanra sikeredett, mintha a román titkosszolgálat gyártotta volna le Magyarország lejáratására. És ha az elkötelezett „kultúrharcosok" filmet rendeztek, akkor abból az *Elment az Öszöd* lett (az Oscar-díjas *Saul fia* a NER drukkernacionalista kultúrájával szemben jött létre, támadták is Andy Vajnát). Ha dokumentumfilmet készítettek, bármilyen történelmi eseményről, „világ-SZDSZ"-ezésbe fulladt. Ha meg szobrot emeltek, akkor abból a német megszállási emlékmű lett, ami nemcsak a történelemhamisító üzenete miatt problémás, hanem mert Szkopjéban is azt mondták volna rá, hogy inkább még dolgozzon rajta a mester.

Történészfejedelemnek pedig azt a Raffay Ernőt sikerült visszahozni az eke szarva mellől, aki olyan félelmetes összefüggésekre mutat rá Trianon-előadásaiban, mint hogy mi köze van egymáshoz a szabadkőműveseknek, Gyurcsány Ferencnek és a balatoni angolnapusztulásnak. „Csupa hajdani eszelősök" – ahogy Ady írta *Az eltévedt lovas* című versében. És arról ne is essék szó, mennyire korszerű a 2010-es években országimázst építeni arra, hogy a magyar egy „lovas nemzet". Annyira, mint falusi sírásóversenyeket mutogatni az MTV kulturális híreiben. Mi ez, ha nem a klebelsbergi neonacionalizmus 2.0-ás kipörgetése?

A kudarc várható volt, mivel a magyar történelemben még sose – a Rákosi-korban se, hiszen hogy mást ne mondjunk, Szakács Árpád szerepét Lukács György játszotta 1945 után – zajlott le kulturális térfoglalás ennyi képességhiányos figurával, mint most. A kevés tehetségesnek meg az lett a végzete, hogy hiába próbálják, nem lehet egy seggel megülni Ronald Reagant és Horthy Miklóst, továbbá, hogy teli

gyomorral nem lehet írni. Annyira hiteles a kormánypárti lázadás, mint egy NKA-támogatás elvesztésétől rettegő rockzenekar.

Ha nem is tudnak eredményt felmutatni az orbánista „kultúrharcosok", legalább azoknak az emlékét és munkásságát igyekszenek eltörölni, akikhez képest nagyon kevesek. Ez a frusztráltság van a mögött, hogy olyan indulattal nyúlnak a fejszéhez, mint a regényírásra képtelen Jack Torrance, hogy Takaró Mihály Esterházy Péter sóval behintését követeli, Raffay Ernő pedig minden polgári szalonban előadja sértetten, hogy azért nem őt választották akadémikussá (most majd talán az lesz), mert „az akadémikusokat egy sajátos etnikai szál köti össze". Nem kell a Magyarságkutató Intézet kutatójának lenni, hogy értsük az utalást.

Ha gyerekeik iskolájába Raffayt vagy Takarót hívják meg sztárvendégnek, hogy a *Nyugat* íróit gyalázzák, nyugodtan tiltakozzanak, mert ha a kiskorúaknak nem engedjük a pornófogyasztást, akkor az ő vad elméleteiktől is meg kell óvnunk őket. És nemcsak gyerekeink védelmében, hanem mert ahogy Szerb Antal – akinek *Magyar irodalomtörténet*ét betiltották 1943-ban a kor Takarói – megfogalmazta: „Amíg kultúránkhoz hűek maradunk, önmagunkhoz vagyunk hűek."

(Megjelent a *HVG* 2019/30. számában.)

Ingyentej és kútméreg

Ha valaki a magyar politikai közbeszédet figyeli, úgy érezheti magát, mintha egy Dan Brown-regényben lenne: vezető magyar politikusok összeesküvés-elméletekkel értelmezik a világ történéseit. Tavaly Kásler Miklós miniszter jelölte meg a magyar népességfogyás egyik okaként az „illuminátusok" mesterkedéseit, újabban pedig a szabadkőművesek ellen indult kampány a kormánymédiában, őket téve felelőssé Trianonért, töltött káposztaként felmelegítve ezzel egy régi legendát, amelyet mindig fel lehet szolgálni a közalkalmazottak béremelése helyett, hátha jól laknak azzal is a szavazók.

Az összeesküvés-elméleteket a rendszerváltás utáni Magyarországon a szélsőjobboldali réteglapok terjesztették, de mostanra újra a nagypolitikába emelkedtek: 2017 óta a magyarországi kormánypropaganda legfőbb célpontja Soros György, akit a James Bond-filmek főgonoszaihoz hasonlítanak. De nemcsak a magyar politikát és médiát szállták meg az összeesküvés-elméletek és „fake news"-ok, hanem ez világtrend, amelynek nagy lökést adott Donald Trump kampánya 2015–2016-ban, újabban pedig a koronavírus-járvány. A Soros-ellenes propagandának köszönhetően a nemzetközi rangsorokban legelőrébb álló magyar egyetemnek, a CEU-nak Bécsbe kellett költöznie. Tragikus öncsonkítása volt ez Magyarországnak, és nem példa nélküli a gyűlöletkampány.

A 20. század eleji szabadoktató intézmények – mint a szélsőjobboldalon démonizált, de valójában igen hasznos és színvonalas tevékenységet folytató Galilei Kör – és a CEU elleni mai támadásokat egyaránt az jellemezte, hogy magukat „nemzetinek" tartó erők korlátozni akarták a tanszabadságot a diákok „hazafias lelkületének" megóvására hivatkozva, és célba vettek Nyugaton divatos, de Magyarországon „idegenként" megbélyegzett tudományos irányzatokat, a századelőn a

történelmi materializmust, ma a gender studiest (a gender studies oktatását 2018-ban be is tiltotta a Fidesz–KDNP-kormány, bár ezzel nem szűntek meg azok a problémák, amelyeket ez a tudományterület vizsgált). És persze erősen eltorzították ezeket az elméleteket. Ha valaki a kormánymédiából szeretné megtudni, hogy mivel foglalkozik a gender studies, azt hihetné, hogy neves professzoroknak egyetlen célja, hogy ráerőszakolják a texasiakra és a magyarokra a nemsemleges vécéket. Az „idegenség" vádja pedig Magyarországon kacagtató: nemzeti ételünk, a paprikás krumpli összetevőit Amerikából importálták ide a gasztronómia sorosistái, a „magyar akácot" is a Habsburgok rendeletére telepítették be hozzánk.

A CEU-t és a „Soros-szervezeteket" támadó cikkekben és nyilatkozatokban a szabadoktatást és a szabadkőművességet támadó vádak ismétlődnek meg. Miklóssy István képviselő 1912-ben a belügyminisztert interpellálta „a magyarországi szabadkőművesség állam- és társadalomfelforgató törekvései ügyében". Miklóssy leszögezte, hogy a szabadkőművesek jótékonysága (pl. hajléktalan-menhelyek létrehozása, „ingyen kenyér, ingyen tej"-egyesületek, könyvtárak és árvaházak alapítása) csak fedőtevékenység, mert valójában a katolikus egyház és az államok megsemmisítésére törekednek. Ezért a páholyokkal szemben önvédelemre szólított fel, és követelte, hogy listázzák a szabadkőműves tanárokat, akik megrontják a magyar ifjúságot. Ismerős?

A 20. század eleje óta összeesküvés-elméletek tartják fogva a magyar politikai közbeszédet, és gátolják az érdemi vitákat, pedig nem kellene mindenhol ellenségeket keresni. Ahogy Ady Endre írta a rettegett szabadkőművesekről: „amit a profán világ sárkányvérnek lát, az csak ingyentej". A szabadkőműves szervezetek – vagy éppen a budapesti iskolatej-programot 1991-ben elindító Soros Alapítvány (nem is a Margaret Thatcher Alapítványnak köszönhettük) – nem azért kezdtek ingyentejet osztogatni, hogy negatív hangulatot keltsenek, hanem mert sok volt a rászoruló kisgyerek. Nem azok mérgezték Magyarországot, akik ingyentejet adtak, hanem az összeesküvés-elméleteket terjesztők. És mindenki tegye fel a kérdést, hogy például a

magyar egészségügy problémáiért egy amerikai milliárdos felelős-e vagy egy tíz éve kétharmados többséggel, teljhatalommal kormányzó miniszterelnök.

(Megjelent a *Pesti Hírlap* 2020. október 9-i számában.)

Hajdu Tibor 90. születésnapjára

Összeesküvés-hívő eszelősök fehérzajától hangos mostanság a magyar nyilvánosság történeti kérdésekben, ahelyett, hogy arról szólnának a hírek: 90 éves lett Hajdu Tibor, az 1918–1919-es forradalmak legelismertebb kutatója, a Tanácsköztársaság történetét bemutató, mindmáig egyetlen nagymonográfia és a korszakról szóló számos munka szerzője, források közreadója, Károlyi Mihály biográfusa. Mivel Karl Popper szerint úgy juthatunk legközelebb az objektivitáshoz, ha tudatosítjuk és felvállaljuk a nézőpontunk, el kell mondanom: amikor szerzőtársa lehettem a *Kérdések és válaszok 1918–1919-ről* című 2018-as kiadványban, úgy éreztem magam, mint egy fiatal rajongó, aki bekerült gitárosként a kedvenc zenekarába (ahogy az John Frusciantéval és a Red Hot Chili Peppersszel megtörtént).

Hajdu Tibor művei megkerülhetetlenek a „forradalmak korának" történetében, és amikor valaki azt hiszi, hogy már mindent elolvasott a korszakról, vele beszélgetve még akkor is rengeteget lehet tanulni, hiszen ő még ismerte azokat a sztálini terrort túlélt 1919-es szereplőket, akik a magánbeszélgetéseikben sokszor teljesen mást meséltek, mint ami a hivatalos visszaemlékezéseikben megjelent. „Ezt írta?" – szokta kérdezni, amikor valamiről faggatom, aztán derűsen közli, hogy épp az ellenkezője igaz. Amikor azt hittem, hogy elég sokat tudok a Párttörténeti Intézet történetéről, mert elolvastam egykori igazgatójának, Vass Henriknek a 2003-as, *Egy életút a XX. században* című memoárját, Hajdu csak úgy kommentálta a könyvet, hogy annyi igaz belőle, hogy Vass Henrik Pápán született. Aztán elmesélte például, hogy mi is valójában Borsányi György 1979-es Kun Béla-életrajza betiltásának „nem hivatalos" története.

Életút-interjúkötetért kiált Hajdu Tibor 70 éves kutatói pályája, amelyet a Magyar Munkásmozgalmi (1956-tól Párttörténeti) Intézet levéltárosaként kezdett, végül az MTA Történettudományi Intézetéből vonult nyugdíjba. Első írása 1951-ben jelent meg, egy recenzió Erényi Tibor párizsi kommünről szóló munkájáról, ma már komikus hatást keltő mondatokkal, amelyekben „a tőkések és földbirtokosok államának tudománypolitikáját" ütötte, amely „igyekezett meghamisítani és eltitkolni népünk előtt harcos forradalmi múltját". Ellentétben azon történészekkel, akik életükben csak egyszer váltottak, amikor írásaikban a „marxizmus" szót mindenhol lecserélték a „keresztyénségre", egyébként pedig ugyanúgy folytatták tovább 1990-ben a nyugati kozmopolitizmus és nihilizmus ostorozását, mintha mi se történt volna, Hajdu Tibor a historiográfiai áttekintéseiben a saját műveit is kritizálja, a rá jellemző stílusban: „Bevallom, ha ma olvasom az 1980-ban Nemes Dezső szerkesztésében megjelent »Magyarország története 1918–1919« című egyetemi tankönyv bizonyos általam írt mondatait, csak a fejemet tudom csóválni. Dehát aki hivatalos tankönyvet ír..." – írta a „Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben" című 1994-es tanulmányában. A *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben* című, 1958-ban megjelent első könyvének értékelését pedig azzal indította nekem: „hogy ne tagadjam le a dolgok sötét oldalát, amikor írni kezdtem, még élt Sztálin". Hajdu Tibor történetírói nagyságát jelzi, hogy még azok a fiatalkori írásai is használhatók – a bennük feldolgozott hatalmas forrásmennyiség miatt –, amelyek akkor születtek, amikor a személyi kultusz miatt Rákosi Mátyást állították be a Tanácsköztársaság legjelentősebb vezetőjének Kun Béla helyett.

Bár Hajdu Tibornál többet senki se tud az 1918–1919-es forradalmakról, véletlenül lett a téma kutatója.[2] Az 1919 utáni időszakkal a rendszerváltásig nem foglalkozott, mert tudta, hogy a kommunista párt Horthy-kori történetéről nem lehet megírni az igazságot. Az *A magyar*

2 Akit érdekel Hajdu Tibor pályakezdésének története, hadd irányítsam a vele készített interjúmhoz, amely „Nem hittem, hogy Kun Béla életrajzát rendesen meg lehet írni – Hajdu Tibor történész a Tanácsköztársaság kutatásáról" címmel a *Népszava* 2020. május 23-i számában jelent meg.

munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai című sorozat sem véletlenül fejeződött be 1919-cel (a Tanácsköztársaság dokumentumait kiadó utolsó kötetek informális főszerkesztője maga Hajdu volt).

A különös, hogy az 1969-es Tanácsköztársaság-nagymonográfiáját nem akarta megírni. Hajdu éppen az *1918-as magyarországi polgári forradalom története* című, 1968-ban megjelenő mesterművén dolgozott, amikor Nemes Dezsőtől érkezett a felszólítással felérő felkérés, hogy hagyja félbe az őszirózsás forradalom történetének megírását, mert a kommün 50. évfordulójára meg kell jelentetni az annyira hiányzó Tanácsköztársaság-történetet. Hajdu csak úgy vállalta, ha előbb befejezheti a Károlyi-rendszerről szóló könyvet, illetve ha a kommüntörténetben szót ejthet a „közszájon forgó" kényes kérdésekről is: a terrorról, az egyházellenességről és a népbiztosok zsidó származásáról. A vaskos Tanácsköztársaság-könyvet végül alig tíz hónap alatt írta meg, ijesztő tempóban: még az utolsó fejezeten dolgozott, amikor az első fejezet már nyomdában volt. Teljesítményét máig nem múlták felül a Tanácsköztársaság-kutatók, pedig Hajdu könyve akkor jelent meg, amikor a Rolling Stones *Let it Bleed* albuma.

Az nem Hajdu Tibort, hanem a csuklóztatott és meghasonlott magyar történettudomány jelenlegi állapotát minősíti, hogy a Tanácsköztársaság centenáriumán rendezett 2019-es konferenciadömping előadói között alig találkozhattunk a nevével, pedig aki csak két kommündokumentumot látott életében, már az is szakértőként szerepelt ezeken a rendezvényeken. A félelem és az óvatosság az oka-e ennek a mellőzésnek (ugyanis Hajdu Tibor az Orbán-rendszer emlékezetpolitikájának kemény kritikusa), a hiúság (hiszen ha Hajdu Tibort meghívják előadni, nyilván nem süllyeszthetik el csak úgy az egyik panelben, főelőadóként viszont más elől venné el a helyet), vagy csak a hanyagság (ezen se lepődnék meg), nem tudom. Abban biztos vagyok, hogy nem a még mindig félelmetesen termékeny, fél évre előre dolgozó Hajdu Tibor utasította vissza a felkéréseket.

(Megjelent az *Élet és Irodalom* 2020/35. számában.)

KÖNYVEK MARGÓJÁRA

TE CSODÁS

JOHN LUKACS: *BUDAPEST, 1900. A VÁROS ÉS KULTÚRÁJA*. FORD.: MÉSZÁROS KLÁRA, BUDAPEST, EURÓPA, 2014. 305 P.

Hazánkban szinte egyedülálló rajongói tábort tudhat magának az idén kilencvenedik életévébe lépő amerikai magyar történész, John Lukacs. Tavaly ünnepi számmal tisztelgett előtte a *Kommentár*, életműve túlnyomó hányadát publikáló kiadója pedig a *Budapest, 1900* sokadik újrakiadásával hajol meg szerzője előtt. A *Budapest, 1900* első, 1991-es hazai megjelenése óta az elmúlt két évtizedben igazi történettudományos bestsellerré vált, és talán nem túl merész kijelentés, hogy eme sokadik kiadást is elkapkodják a magyar olvasók, akik előbb a posztszocialista szürkeség (?), majd a tarka rothadás (?) [nem tudom] Budapestjéből akartak-akarnak visszamenekülni a „polgári" Magyarország világába. Talán nem érdektelen, ha újraolvassuk és újragondoljuk Lukacs itthon legnépszerűbb munkáját, már csak azért is, mert Lukacs könyvei érzékletes stílusuk miatt minden évszakban is újat mondanak, nemhogy öt-tíz-húsz esztendő elteltével. Annál is inkább, mert az elmúlt húsz évben a „kulturális fordulat" jelentős perspektívaváltást hozott a történettudományban. De az előzmények a nyolcvanas évek elejéig nyúlnak vissza.

A kultúrtörténet Karajanja, Carl Emil Schorske óta divat lett a modernitást Bécs felől megfejteni. Mondhatni, hogy ő sütötte meg a Monarchia kultúrtörténetének madeleine-kekszét. Kevés történettudományi munka futott be akkora karriert az Egyesült Államokban és a nyugat-európai kultúrtörténetben, mint Schorske – Szívós Erika

szavaival – „alig titkoltan freudizáló" *Bécsi századvége*.[1] Az 1980-as évek végén Lukacs Budapestje Schorske Bécsére, az „apagyilkos" osztrák nemzedék kulturális teljesítményeit szintetizáló amerikai történész bestsellerére volt válasz. Tegyük hozzá: a legkevésbé sem utánzó, hanem sajátosan lukácsos válasz. Melynek megszületésében erős szerepet játszott a budapesti születésű szerzőben munkáló „hazafias büszkeség", amely arra indította, hogy a fényt ráirányítsa a bécsi „kert" ligetének árnyában talán kissé sötétben maradó, századforduló Budapest értékeire.

John Lukacs 1946 óta él az Egyesült Államokban, történészi karrierje az Újvilágban indult és teljesedett ki. Az osztrák monarchista gondolkodót, Erik von Kuehnelt-Leddihnt követte a pennsylvaniai Chestnut Hill College professzori székében. Részese volt az ötvenes-hatvanas évek Russell Kirk *The Conservative Mind* című munkájával induló amerikai konzervatív erjedésének. Egy másik magyar emigránssal, Thomas Molnarral együtt a magát „reakciósnak" valló – mivel két évszázad „haladása" két világháborúhoz vezetett – Lukacs a chestertoni esszéírás hagyományának jeles folytatója lett, amellett, hogy előbb a hidegháború, majd a második világháború kutatásában is jelentős eredményeket mutatott fel. Sűrűn adatolt, levéltári kutatásokon alapuló művei is erősen esszéisztikusak, nemegyszer líraiak, megformáltságuk történészhez képest szokatlanul igényes, bekezdéseik egymásból következnek. Lukacs jelenléte erős a szövegeiben, stílusa személyes, megjegyzései szórakoztatóak. (Például: Lukács Györgyről: „Nem rokonom." Szinte látjuk a tartózkodó konzervatív urat.) Ugyanakkor Lukacs finoman szólva nem az irodalomjegyzéke frissítéséről híres. Budapest-története megírása során is Szekfű Gyula (politika), Concha Győző (társadalom) és Szerb Antal (kultúra) voltak elsődleges tájékozódási pontjai, amely azért implikálja, hogy ne Lukacstól várjuk a századelő Budapestjének radikális dekonstrukcióját.

1 Magyarul: Carl E. Schorske: *Bécsi századvég. Politika és kultúra.* Ford. Györffy Miklós. Budapest, Helikon, 1998.

Lukacs munkája inkább szinkron, mintsem diakrón jellegű – hasonló az életműben az *Öt nap Londonban* „sűrű leírása"[2] –, ezért hangsúlyozza is a szerző, hogy műve inkább egy adott pillanatot megörökítő portré, mintsem történet. Lukacsnál ez a „pillanat" az 1900-as esztendő, amely „egyszerre volt csúcspont és egyben fordulópont Budapest történetében" (7.) – noha később kiderül, hogy ezt a fordulópontot Lukacs is inkább 1906-ra teszi, a nemzeti ellenzék kormányra kerülésének, az *Új versek* megjelenésének, a Társadalomtudományi Társaság kettészakadásának évére. Ám a *Budapest, 1900* valójában – mivel a dualizmus kori Budapest nyilvánvalóan a polgárosodó Magyarország szinekdochéja – az 1867 és 1914 közötti évek – Hegedűs Lórántot idézve „egy kis nemzet páratlanul szerencsés korszakának" – történetét és értékelését adja. Lukacs kiindulópontja kifejezetten problémaközpontú: felidézi Theodor Roosevelt budapesti látogatásának történetét, amikor is az amerikai elnököt kalauzoló Apponyi Albert azt mondta a fölöttébb exkluzív vendégnek, hogy amennyiben Magyarországra kíváncsi, ne Budapestet szemrevételezze, mert az nem magyar, hanem az Alföldre vesse tekintetét, mert az a magyar. Lukacs tézise szerint ez a történet nem eshetett volna meg fordítva, vagyis egy amerikai politikusnak sose jutott volna eszébe, hogy a vendégként az USA-ba látogató magyar miniszterelnököt New York helyett a prérire irányítsa, merthogy az az amerikai. Robert Darnton szerint – noha Lukacs rá nem hivatkozik – ott nyitható történeti rés, ott lehet behatolni a múltba – miként a kórboncnok teszi a torakotómiánál –, ha értetlenül állunk egy múltbeli megnyilvánulás előtt. Lukacs fő kérdése, hogy miért alakult ki az a toposz, hogy Budapest nem magyar?

Lukacs a maga Budapestjét nem is a magyar vidékkel, hanem inkább Béccsel állítja oppozícióba. A dinamikus, erőtől duzzadó

2 Eme munkájában Lukacs öt alaposan dokumentált 1940. májusi nap eseménysorát elemezve bontja ki nemcsak Hitler és Churchill „párviadalát", de tulajdonképpen az egész második világháború történetét: John Lukacs: *Öt nap Londonban. 1940. május.* Budapest, Európa, 2000.

Budapestet – amely 1900-ban Európa „legfiatalabb nagyvárosa" volt – rendre szembehelyezi a fáradt, ernyedt Béccsel.[3] Például Lukacs szerint Budapesten a „nemi élet is kevésbé volt neurotikus, mint Bécsben". (38.) Ezzel magyarázza, hogy a pszichoanalízis nem hatott Magyarországon, amely kijelentést azért nem túlságosan nehéz falszifikálni. Talán elég, ha csak annyit mondok, hogy még a pszichoanalízist nem túl sokra becsülő fiatal Rákosi Mátyás is – vélhetően, bár ez inkább intimpistáskodás – egy Galilei Kör-beli Freud-előadás után vesztette el a szüzességét. Nyilván nem kell bemutatni az olvasónak Babitstól *A gólyakalifát* vagy Kosztolányi *Édes Annáját* (vagy az unokatestvér Csáthot), nem beszélve Freud egyik legközelebbi munkatársáról, Ferenczi Sándorról (akiről egyébként Kosztolányi írt nekrológot). Szóval Lukacs könyve bővelkedik a jól hangzó, de lebegő állításokban.[4] Persze nyilván ezért is lett bestseller.

Lukacs *in medias res* egy „nagy ember" halálával, Munkácsy Mihály 1900. május eleji, hideg, szeles napi korszakzáró temetésének expresszszív képével kezdi a *Budapest, 1900*-at.[5] Úgy vélem, ebben a szerzői el-

3 Hanák is ekként teszi az ő szövegeit szervező „Kert" és a „Műhely" stratégiai metaforákkal: Hanák Péter: *A Kert és Műhely*. Budapest, Gondolat, 1988. Ám Lukacs Hanákra sem hivatkozik, eltekintve a tízkötetes Magyarország-történet Hanák szerkesztette hetedik kötetének (1890–1918) említésétől bibliográfiája bevezetőjében. A *Budapest, 1900* témája szempontjából releváns 1945 utáni történetírói teljesítmények közül szinte csak Vörös Károlyt és virilistörténeti munkáját emeli ki. Paradox módon – egy hiba folytán – Vörös munkája 1940-es évszámmal szerepel a bibliográfiában. A hibát húsz év alatt sem korrigálta a kiadó.

4 Még egy példa szintén a férfi-nő kapcsolatok köréből: „A nemi élet legrosszabb változatában durva volt, hiszen a férfiak uralkodtak akkor. Legjobb változata inkább egykori arisztokratikus, mintsem újabb polgári volt, abban az értelemben, hogy inkább adni kívánták a szerelmet, mint kapni. Az idegenek talán ezért találták a magyar férfiakat még vonzóbbnak, mint az akkoriban is messze földön híres-szép magyar nőket. Sok bécsi nő kötött például házasságot magyar férfival 1900-ban, míg a hasonló kapcsolatok fordítottja már jóval ritkább volt." (38.) Az impresszionisztikus sorok tagadhatatlanul hatnak, ám az állítások társadalomtörténeti alátámasztása elmarad.

5 És már itt meg lehet fogalmazni egy – a későbbiekben bőven kifejtendő – kultúrtörténeti kritikát: Lukacs könyvéből kiderül, hogy a „nagy ember" Munkácsyt miként temették, hogy tömjén- és mirhaillatban miként húzta halottas kocsi-

járásban Szekfű Gyula hatása inspirálta, aki XIV. Lajos haldoklásának ecsetelésével indítja *A száműzött Rákóczit* (Szekfűt leírásában pedig a „milieu-festészet" mestere, Hippolyte Taine inspirálta). A Lukacs könyvét indító *Színek, szavak, hangok* fejezet hangulatát alapvetően Krúdy prózája hatja át, aki Lukacsnál „a színek, az illatok és a hangok írója" (30.), és kedvenceként igyekszik is – sikerrel – utánozni stílusát. Lukacs szerint tavasszal Pest adja meg Budapest tónusát a pesti korzó hölgyeinek „ibolyaszagával", ősszel Buda a bástyasétányra lehulló vadgesztenyék kopogásával. És mindez 1900-ban még érezhető volt – hangsúlyozza a „reakciós" szerző –, mert még nem dübörögtek az autók és nem volt tele a levegő kipufogógázzal. Pest és Buda között pedig ott hömpölygött a Duna, amely „Budapestnél gyorsabb folyású, a vízállása is magasabb, mint Bécsnél" (18.), hogy itt se maradjon el az összevetés a császárvárossal. A tavasz és az ősz közti budapesti nyár „forró volt, forróbb, mint Bécsben" (19.) Azt is megtudjuk, hogy 1900-ban a tél korábban köszöntött be, noha a századforduló éve ama kivétel volt, amikor a Duna éppen nem fagyott be, így a vállalkozó kedvű emberek nem kelhettek át gyalog a jégbarázdákon Pestről Budára.

ját hat fekete ezüstszerszámos ló, de vajon a proletárok, kispolgárok, alsó- és felső-középosztálybeliek miként temetkeztek, milyen különbségek voltak a társadalmi rétegek halálában és halálélményében? Erről nem esik szó a *Budapest, 1900*-ban. Mert – hiába írta ezt Kosztolányi – a halál nem feltétlenül tesz egyenlővé mindnyájunkat, legalábbis a reprezentáció szintjén semmiképp. Talán hadd utaljak Hanák Péter „A halál Budapesten és Bécsben" című klasszikus tanulmányára. (Hanák Péter: A halál Budapesten és Bécsben. In: Uő: *A Kert és Műhely*, i. m., 63–87.) De hogy illusztrációként idézzem a *Budapest, 1900* egyik állatorvosi lovának tekinthető bekezdését: „A város elcsöndesedett. A Duna pesti oldalán megálltak a villamoskocsik. Fekete lobogók lengtek. A menet nyugati irányba, a széles Andrássy útra kanyarodott. Ott elhalkult a lovak patáinak hangos csattogása; az Andrássy utat keményfa kockák borították." (10.) Lukacs írása minden érzékszervünket megszólítja – fekete lobogók, szeles idő, tömjén- és mirhaillat, csattogás és kopogás –, csak éppen a történeti érzékünk tiltakozik: a könyv elején a ravatal helyszíneként említett Hősök terét akkor még nem Hősök terének hívták, miként arra Gerő András számos más hiba mellett rámutatott (lásd a 14. lábjegyzetet). Ahogy az Oktogon is a temetés idején még Nyolcszög tér volt, ahol egy harsonás megállította a menetet.

„A tél a véget nem érő vacsorák évadja volt, a sültekkel, kolbásszal, sonkával, szárnyassal, vaddal roskadásig megrakott asztaloké." (23.) Létezhet olyan olvasó, aki még ettől sem jött hangulatba?

A színes, szagos bevezető után Lukacs a delelőjén lévő Budapestet három író szavaival érzékelteti tovább, „tehetségük emelkedő sorrendjében", akik a századforduló Budapestjéről írtak: Kóbor Tamás *(Budapest)*, Körmendi Ferenc *(A boldog emberöltő)*, Krúdy Gyula *(Budapest vőlegénye, Pesti album, Pest-budai séták)*. És mint ahogy ezekben a regényekben is, úgy „Budapest lármás nyüzsgése mögött ott volt egy töprengő, szomorkás, dallam is". (31.) Lukacs állítása, hogy noha Budapestet és magyarjait még 1900-ban is sok bécsi lenézte – Freud is „egy félbarbár ország egyik településének" látta" –, a századelőre, akkorra, amikor a város gazdaságilag is delelőre jutott, kitermelte a maga sajátos kulturális értékeit. Színekben, szavakban, hangokban kifejezve: Ferenczy, Hollósy, Rippl-Rónai és Csontváry; Krúdy, Kosztolányi, Ady és Babits; Bartók és Kodály, akik Lukacs olvasatában mind *mások*, sajátosan magyarok voltak a kortárs osztrák művészekkel összevetve.

A válogatás azonban túlságosan is önkényes. Lukacs az elképzeléshez választ illusztratív névsort, és nem a századelő kultúrájának reprezentatív neveiből alkotja meg koncepcióját. Mert tudjuk, hogy Adyt „nem olvasták, ha olvasták, nem értették", Bartók és Kodály keserűen értekezett a zenéjüket nem értékelő „magyar marhákról"[6]. A nagy művészek ugyanis legtöbbször nem gyakoroltak hatást korukra, vagyis az 1900-as Budapestet sem feltétlenül felőlük lehet megérteni. A mai szemmel negyedrangúnak tekinthető szerzők többnyire

6 Bartók a következő levelet írta 1911-ben édesanyjának, miután az Operaház megtagadta a Balázs Béla misztériumára írt *A kékszakállú herceg vára* bemutatását, majd pedig Kodállyal hiába kértek anyagi támogatást népdalgyűjtő munkájuk folytatásához: „Magyar marhákkal – illetve közönséggel nem fogok többet vesződni. Helyesen mondja Kodály: szamárnak nem való a fácánpecsenye, ha bele is tömjük, megárt neki. Hagyjuk a szamarakat szamaraknak lenni, és menjünk minden komoly szellemi produkcióval külföldre. Fúljanak meg az itteniek a jánosvitézbe, meg a vígözvegybe, semmi közöm hozzá." Idézi: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris, 2001, 96.

sokkal népszerűbbek voltak a századelőn. Ám Lukacsot jobban érdeklik az alkotók, mint közönségük. Márpedig ez lényeges különbség a hagyományos kultúrtörténet – amelyet Lukacs ír – és az új kultúrtörténet perspektívája között. Kik és hányan fogyasztották egykor a mára kanonizált kulturális produktumot? Az amerikai szerző nem mindig teszi föl ezt a kérdést. Bizony, Lukacs könyve a nagy emberek nagy alkotásairól szól, a legendás városrészek sokszor felidézett tereiről, a nagy politikusok nagy tetteiről. A hangulatba hozó, esszenciális első fejezetet követően Lukacs lényegében a „struktúra – konjunktúra – eseménytörténet" hármas szintnek megfelelően simítja egymásra az 1900-as Budapestet keresztmetszetben bemutató fejezeteket.

A második fejezetben, *A város*ban Lukacs külföldi utazók méltatásainak idézéseivel kezdi a századfordulós, növekedésében „amerikai tempójú", pesti épületei monumentalitásában pedig egyre inkább Berlinhez hasonlított Budapest bemutatását. Köztük van a hírhedt antiszemita Jérôme Tharaud, aki azonban Lukacsnál „különös és sziporkázó elme" (nyilván az is volt). Budapest legfőbb erényének a fekvését tudja be Lukacs, hogy míg Bécs vagy Belgrád öthatod része a Duna déli partján terül el, a magyar fővárost kettészeli a „méltóságteljesen hömpölygő folyó": „az arányok kitűnőek", legyen szó a bal parton emelkedő házsorokról, vagy a jobb parton magasodó hegyekről. (44.) Az 1900-ra már kiépült rakpart bejárását követően Lukacs sorra járja a kerületeket: a budai hármat és a pesti hetet (Lukacs a kutatást és az elbeszélést lezárja az 1873-as egyesítéssel létrejött Budapest akkori közigazgatási határainál. Így nem tér ki a fővároshoz később csatolt Újpestre, Rákospalotára, Cinkotára – pedig itt gyilkolt a hírhedt Kiss! – vagy Pesterzsébetre). A Várheggyel kezdi, Kőbányán végzi körútját, de nem mondhatni, hogy egyenletes érdeklődéssel. Lukacs mintha kultúr- és társadalomtörténeti érdekességeket felvonultató útikönyvet írna amerikai turistáknak, mintsem várostörténeti monográfiát. Míg az első kerületben öt oldalt korzózik, a nemsokára megszülető József Attila külvárosában (lásd: *Külvárosi éj*) csak egy féloldalnyit időzik. Talán fél, hogy kirabolják? Pedig a Halászbástya nem feltétle-

nül izgalmasabb, mint Európa egyik legnagyobb sertéstelepe, vagy a villanegyed a bérkaszárnyák alvilágánál, ahol „minden nedves, minden nehéz, a nyomor országairól térképet rajzol a penész". Persze ez más, mint a Krúdy Gyula-i esztétika. Emblematikus, hogy a „szépelgő" Lukacsnál a Tabán „igen romantikus hely volt", hogy emellett fertőzési góc, kívül esik a horizontján.

A harmadik fejezet az emberekkel foglalkozik, a társadalmi mozgásokkal. 1890 és 1900 között Budapest lakossága ötven százalékkal gyarapodott, 733 ezer lakosával 1900-ra Budapest Európa nyolcadik legnagyobb városa lett, de amit inkább hangsúlyoz az amerikai történész, hogy Bécs és Szentpétervár között a legnagyobb volt a századfordulón. A közel nyolcszázezer lakosból különösen a budai német, katolikus-konzervatív polgárság, a pesti zsidó polgárság, az arisztokraták és a „dzsentrik" világa kerül fókuszba. Lukacs beül az 1869-ben megnyitott Gundel-étterembe, mustrálgatja az étlapot, méltatja a fogast, de a „prolik" rekreációs helyét, a sörszagú vurstlit nem érinti, noha nem sokat kellett volna arrébb sétálni. Lukacs fő szépirodalmi kalauza – noha példának okáért a bordélyházak világát ebben a fejezetben is Krúdy felől közelíti – ezúttal Mikszáth (szaktudományosan pedig a magyar dzsentrikérdésről több mint száz éve író Concha). Fontos része a fejezetnek, amely – ha csak címszavakban is – de kitér arra, miként lett a „dzsentriből" előbb „úri középosztály", majd a korszak végére „keresztény középosztály". Utóbbiban a keresztény jelző már tagadó: annyit jelent, nem zsidó. Lukacs szerint ez „vészterhes változás" – amelyben a nemzettudat eltorzulását pillantja meg. Ez egyben a Budapest emelkedését lehetővé tevő liberális korszak végét jelezte, noha a dualizmus korának nem minden tendenciájával ért egyet Lukacs: „1900-ra megváltozott a város hangulata: a régi patríciusok helyét mind több és több felkapaszkodott újgazdag foglalta el. Ez volt talán a legzavaróbb az átalakuló társadalmi légkörben." (139.)

A reformkorban még német nyelvű város a 19. század utolsó harmadában ugyanis félelmetesen gyorsan nőtt a meglévő, a magyar nemzettudatot magáévá tevő német patrícius polgárságból, a zsidó

kereskedő polgárságból, a rakpartot kikövező és az épületeket felhúzó szlovák építőmunkásokból és a beáramló vidéki magyar népességből magyar nyelvű európai nagyvárossá. Lukacs önmagán túlmutató jelentőségűnek tartja, hogy a Budapest egyesítéséről szóló törvényt az első zsidó parlamenti képviselő, a „hazafias érzelmű" Wahrmann Mór nyújtotta be. „Budapest páratlanul gyors felemelkedése szorosan összefüggött a tizenkilencedik században páratlan erejű magyar nemzeti érzéssel." (93.) Lukacs gondolatvilágában kardinális a „patrióta" (hazafi) és a „nacionalista" közti különbségtétel: talán nincs is olyan műve, amelyben ne idézné Hitlert, aki kijelentette: „Én nacionalista vagyok, de nem patrióta."[7] Budapest – és tulajdonképpen az egész „polgári Magyarország" tágabban 1825, szűkebben 1867 és 1900 közti emelkedését („Terjeszkedni nem feladata Magyarországnak, de emelkedni igen" – írta Jókai Mór 1896-ban az általa előszóval ellátott millenniumi kiadványba), majd az azt követő süllyedést Lukacs annak tudja be, hogy a magyar nemzettudat a befogadóból az 1900-as évek elején átváltott kirekesztőbe. „Magyarország és Budapest életében 1900 fordulópont volt. (...) Akkor senki sem tudta, mit hoznak az elkövetkező esztendők. Nem sejthették, hogy 1914-ben, az első világháború kitörésével, Magyarország és Budapest számára véget ér egy korszak, amely nagyjából 1867-ben, a kiegyezéssel kezdődött. Akkor kezdődött a város dicsősége, felemelkedése és virágzása. Újabb adalék lehet ez ahhoz az igazsághoz, miszerint az anyagi fellendülés a lelki, társadalmi és politikai légkör következménye, nem pedig megfordítva." (84.)

Emiatt kulcsfejezete Lukacs könyvének a negyedik, ez a politika világába vezet bennünket, amely 1900-ban „az Országházban összpontosult". (141.) A mai Bródy Sándor utcai Képviselőházból 1902-ben költözött át a parlament az új, monumentális Országházba, amely mai szemmel – Trianon üvegén át visszatekintve – a 19. század végi magyar

7 A kérdéskör legteljesebb elemzését Lukacs a Hitler-recepciót elemző historiográfiai munkájában, *A történelmi Hitler* megfelelő fejezetében adja: John Lukacs: *A történelmi Hitler*. Budapest, Európa, 1998, 123–137.

„illuzionizmus"[8] és aránytévesztés szimbóluma, hiszen a magyar politikai elit Európa legnagyobb parlamentjét építtette föl a Duna partjára (egészen addig volt a legnagyobb, amíg Ceauşescu nem húzatta föl az 1980-as évek elején a bukaresti Köztársaság Házát). Lukacs a magyar Parlamentet a Temze-parti Westminsterhez hasonlítja, mintha annak reprodukciója lenne, Lukacs szerint azért, mert „Magyarországon igen sokan rajongtak a liberális Angliáért". (160.) Ám valójában Steindl Imre Országháza nem a Westminsterre, hanem a magyar historizmus csúcsaként magára a magyar múltra referál: a megrendelők azért döntöttek a neogótikus külső mellett, mert a magyar történelem legdicsőbb korszaka – Nagy Lajos uralma – a gótika idejére esett,[9] továbbá azért, mert a középkorra datálták a magyar rendi alkotmány keletkezését. (Amelyet – tudniillik az Aranybullát – viszont csakugyan gyakran hasonlították a Magna Chartához.) Az Országház külsejének tehát nincs köze Tisza Kálmán vélelmezett „angolbarátságának",[10] akit Lukacs a dualizmus kora legkiemelkedőbb politikusaként fest le, 1890-es lemondásának körülményeit pedig „jellemző kortünet"-nek tartja. (153.)

Lukacs politikatörténeti elbeszélésében Szekfű bemutatást nem igénylő *Három nemzedék*ének diagnózisát mondja fel. A Szekfűnél felsorolt magyar jellemhibák mellé Lukacs még hozzáteszi Szerb Antal szellemtörténeti ihletettségű *Magyar irodalomtörténet*éből a „monologizálásra" való hajlamot, mint amely hosszabb távon a kiegyezés

8 A dualizmus kori magyar illuzionizmushoz lásd: Gerő András: *Magyar illuzionizmus.* Budapest, Új Mandátum, 2006, 36–61.

9 A historizmus jelentéshordozó szerepéről lásd Carl E. Schorske: A Ringstrasse, bírálói és a modern város születése. In: Uő: *Bécsi századvég,* i. m., 33–111.

10 Itt érdemes utalni arra, hogy a Lukacs-életműben az „angolbarát" szinte kivétel – és historizálás – nélkül az elképzelhető egyik legpozitívabb jelzőként jelenik meg, amikor Lukacs a 19–20. századi magyar politikai szereplőket címkézi. Talán nem függetlenül attól, hogy – mint az Lukacs intellektuális önéletrajzából kiderül – az amerikai történész maga is egy anglomán családban nőtt fel az 1920–1940-es években, két német szövetségben elveszített világháború árnyékában. Lásd: John Lukacs: *Egy eredendő bűnös vallomásai.* Budapest, Európa, 2001.

dualista rendszerének ellehetetlenüléséhez vezetett. A magyar alkat hibáin két kivételes formátumú, képességeikben Bismarckhoz hasonlított politikus, a két Tisza emelkedett felül, noha Tisza István vezetése alatt már a válság jelei mutatkoztak, amellyel szemben végül ő is tehetetlennek bizonyult: Tisza István a cselekményesítésben egy régi, értéktelítettebb világ tragikus hőseként esik el 1918 őszén. Lukacs értelmezésében a Budapest virágzását lehetővé tevő 19. századi liberalizmust három – egymást szinergikusan erősítő – 20. századi eszme falta föl: az új típusú, kirekesztő nacionalizmus, az antiszemitizmus és a szocializmus (Lukacs szerint ezek közül a nacionalizmus volt a legerősebb).

Az 1905–1906-ra tett „vég kezdetének" indikátorát Lukacs abban pillantja meg, hogy a Szabadelvű Párt addigi leghűbb támogatója, a zsidó polgárság is elfordult a stabilitást megteremtő és azt biztosító liberális kormánypárttól, amikor 1905-ben a terézvárosiak a polgári demokrata zsidó ügyvédet, Vázsonyi Vilmost segítették képviselői mandátumhoz a szabadelvű jelölt helyett. „A zsidó bankárok, ügyvédek fiai és olykor még leányai is, szakítani kezdtek szüleik lojális királypárti és régebbi szabadelvű hagyományaival. Bal felé tartottak." (176.) Lukacs koncepciójával csak egy probléma van: Vázsonyi Vilmos már 1901-ben képviselői választást nyert (1905-ben csak ismételt), amint arról terézvárosi emléktáblája is tanúskodik.

Lukacs műve ötödik és hatodik fejezetében az 1900-as nemzedék teljesítményével és az eme nemzedéket kettészakító zsidó-keresztény ellentéttel foglalkozik. Az 1900-as nemzedék alatt azon tudósokat, művészeket érti Lukacs, akik – a magyar történelemben egyedülállóan nagy tömegben – a századelőn tűntek fel. Lukacs műve e helyén kivételesen számba veszi más kortárs történészek kutatásait és utal a „második reformnemzedék" történetét az 1956 utáni ideológiai útkeresés jegyében feldolgozó Horváth Zoltán, valamint két amerikai kolléga, William McCagg és Mary Gluck munkáira. A „nemzedék" fogalmát mellesleg éppen egy „1900-as", az egykori galileista és utóbb német-

országi, majd angliai karriert befutó „kettős kivándorló",[11] Mannheim Károly vezette be operatív szociológiai fogalomként.

Lukacs felsorol vagy két tucat világhírűvé váló „1900-ast" Bartók Bélától Polányi Mihályig – részletesebben bemutatva Molnár Ferencet, Arthur Koestlert és Lukács Györgyöt (tőle elhatárolódik), és felteszi a kérdést, hogy miként termelődhetett ki ennyi világszintű tehetség 1900 Budapestjén? Lukacs két tényezővel magyarázza ezt: az egyik a színvonalas oktatás, a másik a többek között közel 600 kávéházban és 2000 kiadott sajtótermékben – Lukacs kiemeli a *Budapesti Szemlét*, az *Új időket*, *A Hetet* és a *Nyugatot* – manifesztálódó kulturális pezsgés. E kétségtelenül fontos tényezők mellett – nem megfeledkezve a tehetségről – azonban felvethető, hogy az 1919-es kommünbeli szerepvállalásnak legalább ekkora szerepet tulajdoníthatunk a „világhírűvé" válásban. Ugyanis a „világhír" sok esetben egy kényszerpálya, az 1919-es kényszeremigráció eredménye volt. Ha 1871-ben Magyarországon is kommün van, amelyben megégetik magukat generációjuk legtehetségesebbjei, hogy aztán emigrálniuk kelljen, lehetséges, hogy ma az „1870-es" világhírű magyar nemzedékről beszélnénk.

A magyar zene, festészet, próza és költészet fejlődését 1906-ra (az *Új versek* megjelenése és a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre – MIÉNK bemutatkozó kiállítása) forradalmasító nemzedék budapesti történetét Lukacs az urbánusságot és népiséget még egyesítő Ady 1919. januári halálának sötét, expresszív képével zárja le, a nagy, vándorló fájdalmakkal küszködő vátesz halálába belesűrítve a történelmi Magyarország széthullását és sötét jövőjét is. „A betegség iszonyú pusztítást végzett: beszélni már nem tudott, elsötétített szobában feküdt, sötét lakásban. Sötét volt akkoriban a ház is, és sötétek Budapest utcái." (212.) Csak mint arra Litván György rámutatott,[12] Ady

11 A megjelölést Frank Tibortól kölcsönöztem: Frank Tibor: *Kettős kivándorlás. Budapest – Berlin – New York, 1919–1945*. Budapest, Gondolat, 2012.

12 Litván György: Naprakész századforduló. *BUKSZ*, 1991. tavasz, 52–55. Gerő András egy kisebb hibajegyzéket közölt még 1989-es – az amerikai megjelenés után

egy alapvetően napfényes, Városligetre néző szanatóriumi szobában hunyt el.

A *Budapest, 1900* egy lecsengető kódával zárul, amely az 1944-es ostrommal pusztított, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc idején páncélosokkal újra megtaposott, az államszocialista években polgári jellegét elvesztő – a kávéházakból presszók lettek –, egyre szürkébbé váló város történetét vezeti el az 1980-as évek végéig. Érezve a közelgő felszabadulást, az egyre több nyugati turistát és Budapest polgári múltjának felfedezését, Lukacs könyvének utolsó bekezdése egy optimista felütés: „Akárhogyan is, annyi bizonyos, hogy kilencven esztendővel a nagy virágzás és negyven esztendővel a nagy pusztulás után, Budapest történetében megint új fejezet kezdődött." (286.) De egészen biztos vagyok abban, Lukacs ezalatt nem azt értette, hogy 1988-ban a Régiposta utcában megnyílt az első magyarországi McDonald's.

„Három nemzedék és csaknem kilencven esztendő távlatából 1900 Budapestjét szebbnek látjuk, mint amilyen a valóságban volt" (34.) – írta a szerző, de e látásmód alól Lukacs könyve sem kivétel. A *Budapest, 1900* is a szépre, a nagy teljesítményekre fókuszál. Pedig Szerb Antal is megírta: ahhoz, hogy kitermelődjön egy nagy költő, kell tízezer rossz költő. De róluk nem ír Lukacs, miként az úrhölgyek mellett az utcalányokról, a villalakók mellett a hajléktalanokról, a polgárok mellett a munkásokról se nagyon. Az amerikai történész ugyanis kritikai társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálat helyett egy végtelenül olvasmányos, szépiás könyvbe – gazdag képanyaggal – zárta a századelő Budapestjét, őrzőnek a „megszépítő messzeséggel".

Lukacs hangsúlyozza, hogy műve nem várostörténet, hanem „történelmi arckép". És valóban. A *Budapest, 1900* arckép a városról. Egy

írt – recenziójában: Gerő András: Budapest Amerikában. *Világosság*, 1989/8–9., 690–695.

jó ízlésű, szakavatott fotós beállította fekete-fehér portré, amely jól fésültséget és decens polgári kinézetet sugároz, és amelyen a smink és a retus eltüntette a ráncokat, a sebhelyeket és a pállást a száj sarkában.

(Megjelent a *Kommentár* 2014/4. számában.)

ACHTUNG, HABSBURG!

ROMSICS GERGELY: *NÉP, NEMZET, BIRODALOM. A HABSBURG BIRODALOM EMLÉKEZETE A NÉMET, OSZTRÁK ÉS MAGYAR TÖRTÉNETPOLITIKAI GONDOLKODÁSBAN, 1918–1941.* BUDAPEST, ÚJ MANDÁTUM, 2010. 465 P.

Szándékosan figyelemfelhívó a recenzió címe, a *Nép, nemzet, birodalom* ugyanis talán az utóbbi évek egyik legfontosabb hazai történettudományos könyve, amely a Habsburgokat a középpontba téve rendezi és beszéli el Németország, Ausztria és Magyarország 1918 és 1941 közti komparatív ideológiatörténetét.

Romsics Gergely mostanra átdolgozott és kiadott 2007-es PhD-disszertációjában a két világháború közötti német, és különösen az osztrák és a magyar múltértelmezések epicentrumában álló Habsburg Birodalom történeti emlékezetét és történettudományi recepcióját vizsgálja. Romsics gazdag forrásbázison alapuló munkájában arra kérdez rá, hogy az egyes szerzők miként beszélték el a Habsburg Birodalom történetét, milyen magyarázatot alakítottak ki a felbomlás okairól, és hogy mindezek mögött milyen értékséma áll: az írók, történészek milyen ideológia vagy utópia nevében cselekményesítették az elmúlt ötszáz év közép-európai történetét, mentették fel vagy éppen ítélték el a Habsburgok dunai politikáját?

Vagyis munkájában Romsics mindenekelőtt a történetírás ideologikus vagy épp utópikus szerepére közelít rá. A Karl Mannheim distinkcióját továbbgondoló Paul Ricœur koncepciójában előbbi egy fennálló vagy egykor létező rendet legitimál, utóbbi azzal szemben igazolna egy eljövendő, ideális berendezkedést. Ha ezt lefordítjuk a két világháború közötti magyar eszmetörténetre, akkor Szekfű Gyula ideológus, míg Németh László utópikus gondolkodó, előbbi pozitívan, utóbbi negatívan minősítette a magyarországi Habsburg-

szerepvállalást. Elmondható, hogy a korabeli történetpolitikai gondolkodás a Habsburgok vonatkozásában szinte minden esetben felvetette Közép-Európa ideális megszervezésének kérdését, amely szorosan összefonódott a német, osztrák és magyar kulturális-közéleti elitek 1918 utáni fősodorbeli identitáspolitikai diskurzusaival, mint például az Anschluss projektumával, hogy mitől osztrák az osztrák, vagy éppen Trianon sokkjával és a magyar birodalmi gondolat revideálásának szükségességével.

Mivel Romsics célja az volt, hogy megmutassa az ideológia és az utópikus gondolkodás szövegszervező erejét, elsősorban a Habsburgok szerepét kifejezetten értelmező történet- és identitáspolitikai kiadványokra koncentrált, és mellőzte „a szigorúan történeti és absztrakt filozófiai munkákat" (19). Gyakorlati okokból az első világháborúra reflektáló irodalmat is elhagyta,[13] ennek mennyisége ugyanis már-már kezelhetetlenné duzzasztotta volna az összehasonlító analízisre váró szövegmennyiséget.

Romsics az így körbehatárolt forrásokat narratológiailag elemezte. Ez a technika feltételezi annak elfogadását, hogy a diszperzív múlt csak azáltal ölt formát, hogy a történész cselekményesíti, vagyis történelemmé stilizálja azáltal, hogy ismerős és befogadható toposzokkal-történetekkel értelmezi és elbeszéli azt. Ezek a narratívák pedig egy meghatározott mag, a stratégiai metafora körül konfigurálódnak, amelynek felderítése és bemutatása a vizsgálat explicit célja. A stratégiai metafora (például a határvédő, a földet megművelő tiroli paraszt alakja) sűrítve tartalmazza egy elbeszélés tanulságát. Ezt a tanulságot fabulának hívjuk (például: a Habsburgok hatszáz éve a népi érdek ellenében léteznek), és ennek alkotórészeiként mutathatók ki a szöveg-

13 Romsics Gergely első könyvében kifejezetten az első világháború és a Habsburg Birodalom felbomlásának recepcióját vizsgálta az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában. Lásd: Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* Budapest, L'Harmattan, 2004.

ben az ismétlődő témák, a jellegzetes epizódok, a szerző által használt formalista kifejezéssel: *szüzsék* (például a Habsburgok a népi adók kezelését *újra és újra* zsidó bankárokra bízzák). Ez az ismétlődés a történeti mellett meglévő mitikus gondolkodás hatása az elbeszélésekben, amelyeket a szerzők mindig egy adott csoportra jellemző nyelven, nyelvrendszerben fogalmaznak meg: ezt nevezzük nyelvjátéknak. Ha mindezeket meghatároztuk, akkor a szerzőket a metaforák, a fabulák, a szüzsék és a nyelvjáték alapján lehet a megfelelő halmazba elhelyezni a legitimistától a nemzetiszocialistáig. Romsics magabiztosan érvényesíti könyvében ezt a tudásszociológiai elméleteken, például Peter Berger és Thomas Luckmann nyelvhipotézisén vagy M. A. K. Halliday ellennyelv-vizsgálatain alapuló csoportosítást. Előbbi a befogadható, értelmezhető, vagyis elbeszélhető társadalmi valóság nyelvi meghatározottságát mondja ki, míg utóbbi szerint egy társadalmi csoportban elsajátított és birtokolt szókincs megszabja minden történet elmondhatóságát, és formálja az elbeszélő identitását.

Romsics Gergely eredményeit kommunikálva nyelvileg a német eszmetörténeti irodalom fogalmi készletével dolgozik, ezt terjeszti ki az osztrák és – ami szempontunkból igazán lényeges – a magyar szövegekre is, azokat németországi perspektívából újraolvasva és interpretálva. Ezzel pedig olyan kimerített szövegeket tölt fel új jelentéssel, mint például a *Kisebbségben* Németh Lászlótól vagy Mályusz Elemérnek a karizmatikus királyságról szóló tanulmánya: mindkettőt a völkisch paradigma logikáján belül újraértelmezve.

A *Nép, nemzet, birodalom* disszertációs munkacíme a *Völkisch kihívás, konzervatív válasz* volt, és valóban ez a hatás-ellenhatás adja Romsics könyvének dinamikáját. Mindennek kiindulópontja, a szerző felütése a völkisch (népi nagynémet) látásmód és az újkonzervatív (autoriter, birodalmi és közösségi utópiákat konstruáló gondolkodás) térnyerésének azonosítása a vilmosi Németországban, amely újabb lendületet kapott a második császárság végével. 1920 után a völkisch, a népi politika kiszorította a közbeszédből az addig domináló poro-

szos kisnémet-diskurzust. Mindenekelőtt le kell szögezni azonban, hogy a völkisch nem azonos a nemzetiszocialistával.

A magyar történeti irodalom – a magyar újkonzervativizmust kutató Szabó Miklóst, illetve a két világháború közti nemzetkarakterológiai vitákról vaskos monográfiát író Trencsényi Balázst kivéve[14] – általában kevésbé reflektált erre a jelenségre, mi több, az 1980–1990-es évekig a marxizáló történetírás egyfelől a szélsőjobboldali spektrum összemosásában (ahol minden fasizmus lett), másfelől a vilmosi és a hitleri Németország közti kontinuitás hangsúlyozásában volt érdekelt, amely szintén elnyomta a kisnémet historizmus és a nagynémet völkisch közti paradigmaváltást.

Romsics munkájának előnye, hogy kategorikusan körberajzolja a völkisch és a nemzetiszocialista halmazokat. Ezek legegyszerűbben a bogár–rovar-relációban fogadhatók be: minden náci völkisch, de nem minden völkisch náci. Mivel az utóbbi posztulátum kevéssé ismert, ezért először mellbevágó lehet, ha a völkisch Németh Lászlóról olvasunk. Pedig, hogy egy lényeges különbséget említsünk, a völkisch alapesetben nem állítja hierarchiába a népeket. A nemzetiszocializmus igen, és a faj fogalmáról értekezik.

Ám a nép egyéniségét középpontba helyező völkisch lényege a 19–20. század fordulójának irányadó történelemfelfogásával, a historizmussal ütköztetve mutatkozik meg. Ez az új megközelítési mód a történettudomány kérdésfeltevéseit is megváltoztatta: „A nagy német iskolával, a historizmussal szemben többé nem az államok politikai akaratának kutatása határozta meg az érdeklődést, hanem a népek önmegvalósítása, a népi államban szilárd formákat nyerő népi közösség (Volksgemeinschaft) küzdelme a Másikkal, azaz a történelem erőivel és az ezeket megjelenítő más népekkel." (17.)

14 Lásd: Szabó Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története, 1867–1918.* Budapest, Új Mandátum, 2003. Illetve Trencsényi Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában.* Budapest, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.

Ezt a megközelítést a szerző Richard Rorty esszencializmus-fogalmával írja le, miszerint egy (nép)lényeg létezését tételezve közelít a történelemhez. A völkisch szerző az elbeszélését a történelem ellenében önmegvalósításért küzdő népek motívuma köré szervezi. Az ilyen szöveg belső logikájából pedig egyfajta *mindenki mindenki ellen* kép következik, hiszen tagadja a népek békés együttélésének lehetőségét (emiatt például Németh László Kelet-Európa-utópiája apória a diskurzusban). Ezzel szemben a historizmus múltfelfogása pragmatikus, vagyis antiesszencialista. A historista elbeszélések főszereplői a történeti államok, amelyekben a historista szerzők lehetségesnek tartják a népek közti birodalmi együttélést, ahogyan azt például a Monarchia történetének szekfűi olvasata vagy éppen Ottlik László Új Hungária-koncepciója mutatja. Míg a historizmusnál a tér formálta a népet, addig például a völkisch Erich Keyser a nép történelemformáló erejéről értekezett: egy nép erejét éppen az mutatja meg, mennyire tudja legyőzni a teret, amelynek alávetésében a német teoretikusok a népi teljesítmény legmagasabb rendű jelét látták, gondoljunk a kelet-európai német kolonizációs elképzelésekre.

A pragmatizmus-esszencializmus mellett a munka további központi fogalompárjai a konzervativizmus-újkonzervativizmus, a historizmus-népiségtörténet és magától értetődően a már említett *kihívás-válasz*. Mert Romsics annak térbeli transzfertörténetét írta meg, ahogy a németországi völkisch múltolvasatok, identitáselméletek, jellemző metaforák, fabulák és szüzsék elindultak Németországból délkeleti irányba, Közép-Európába, az országhatárokon átcsapva mikor és hogyan jelentek meg Ausztriában, majd Magyarországon, és végül, hogy erre a *népi gondolat*ra milyen válaszokat adtak a konzervatív elitek, és hogyan küzdöttek ellene több fronton. A történettudomány dimenziójában ez a bourdieu-i tudományos mezőért vívott harcot jelentette, amely Magyarországon kifejezetten élesen jelentkezett, gondoljunk csak a szellemtörténet és a népiségtörténet Szekfű és Mályusz vitájában koncentrálódó összeütközésére.

Romsics bemutatja a történetírás és a történetpolitikai gondolkodás (aktuál)politikát legitimáló funkcióit, de hangsúlyozza, hogy ettől nem tekinthetők ezek a politika függelékének. Ugyanis, „az ideológiákat a politika gyakran készen kapja, és inkább koopotálja, s újraértelmezi őket, céljaira vonatkoztatja, semmint megteremtené őket", „ezzel magyarázható, hogy az ideológiatörténet kronológiájában a korszakhatárok máshova esnek, mint a politikatörténetben" (23.), érvel Romsics, aki emiatt művében nem érvényesíti 1933 határpontként való felfogását.

Az időbeli helyett inkább a térbeli tagolást helyezi előtérbe, a népi gondolat vándorlását követve a könyv fejezeteiben: „A németországi Ausztria-kép"; „A Habsburg-múlt értelmezései"; „Habsburgok emlékezete Ausztriában", „A Habsburgok és Ausztria a magyar múltelbeszélésekben".

Romsics Gergely a transzferfolyamat kiindulópontját jelentő birodalmi német korpusz értő olvasásával és interpretálásával mutatja be az 1920–1930-as évek új német történetírását, amely völkisch premisszákból fogalmazta újra Ausztria és a Habsburgok elmúlt ötszáz éves történetét. Előbb intézményi áttekintésében ismerteti a népiségkutató történeti intézetek (például a lipcsei Stiftung für Volks- und Kulturbodenforschung [Nép- és Kultúrtalajkutató Alapítvány]) és völkisch műhelyek *szaporodását*, majd poétikai elemzéssel mutatja ki az azokban kimunkált panelek átvételét az egyes történeti munkákban.

A kanonizálódás lényeges elemeként a népi irányzat segédfogalmainak kibontakozását és egyre általánosabb operatív használatukat jelöli meg Romsics. Ilyen segédfogalmak a *tér*, a *birodalom*, a *kolonizáció* és a *Mitteleuropa*. A völkisch nemzetiszocialista halmazában ehhez kapcsolódott még a *vezér* és a *vezérelv*. E fogalmak megjelenése egy-egy történetíró szövegében indikátorként jelzi annak völkisch hatás alá kerülését, a népi gondolat reflektálatlan beszivárgását vagy tudatos érvényesítését.

A völkisch történetírás gyorsan monopolizálta a korábbi historizmussal szemben a Habsburg-diskurzust. Ennek oka, hogy a kisnémet

egység teleológiáját író német historizmus számára legkésőbb 1866-tól érdektelenek voltak a Habsburgok: az államcentrikus historizmus Ausztria történetét *külső történet*ként olvasta, és ennek megfelelő jelentőséget tulajdonított neki. A porosz történészek az osztrákság fogalmát nem problematizálták, hiszen a kisnémet perspektívából ez horizonton kívülre került.

Ezzel szemben a völkisch történészek aprólékosan felépített, a népi azonosságon alapuló osztrákságfogalomra támaszkodhattak. Mint ahogy a szerző írja: „1920 és 1940 között ez a konstrukció meglepő stabilitásról tanúskodott" (63.), nyíltan egyik elemét se vitatták. Az ausztriaiság völkisch diskurzusának vezérfonalát a *törzs – Grenz – Grenzkampf* fogalmi hármas mentén feszíthetjük ki. Ennek lényege, hogy az osztrákokat a németség egyik törzseként fogták fel, akiknek specifikus történeti küldetése (vagyis: *önmegvalósítandó néplényege*) egyfelől a német határok védelme, másfelől ennek délkelet felé történő kiterjesztése, vagyis a kolonizációs misszió: hiszen a németség a Duna-medence hivatott organizátora.

E feladatokat azonban a dinasztikus önérdeküket követő Habsburgok elárulták, népellenes politikát folytattak: ennek metaforája a határvédő tiroli paraszt alakja, aki maga védi az általa művelt földet, mert a völkisch olvasatban negatív szinekdochéként értelmezendő Habsburgok cserbenhagyták. A tiroli paraszt ellenpontja a diskurzusban a zsidó Bécs: a századvégi Bécs könnyed, frivol vicckultúrája szöges ellentétben állt a német népnek tulajdonított nemzetkarakterrel. A toposz, hogy a birodalom központjában átvették az irányítást a zsidók, a császári kormányzatban pedig erősödött a szláv hatás (lásd Ferenc Ferdinánd és a Belvedere-kör trialista törekvéseit), egyértelmű jele volt, hogy a Habsburgok letértek a népi politika útjáról: mind a Habsburg Birodalom, mind az annak roncsaként létrejött Ausztria a német népi érdekkel szemben létezik. Vagyis az osztrák-németeket csak Németország képviselheti, és az osztrák-németek is csak egy idealizált nagynémet nép államában teljesíthetik be és ki önmagukat: ez pedig az Anschluss igazolása. Jellemző az Österreich és az Ostmark

jelölők időben változó megoszlása a német történeti szövegekben. Romsics a formalista Uszpenszkij nyomán vizsgálja a megnevezések eloszlását, és mutatja ki, hogy az Ostmark végül hegemóniára tett szert, amely nevével elvitatja Ausztria önálló létét és határtartománnyá redukálja.

Ismert tétel, hogy minden ideológiai transzfer felgyorsul, ha a céltársadalomban meggyengülnek a korábbi intézmények: Ausztria valósággal kínálta magát az 1918–1919-es kataklizmasorozat után a behatolásra. Az államban, „amit senki nem akart",[15] identitásvákuum volt. Ennek tudható be, hogy míg Németországban „marginális folyamat volt a historizmus képviselőinek »átállása« a völkisch historiográfia üzemébe" (417.), addig ez Ausztriában tendencia lett. Eme trendet Heinrich von Srbik, Viktor Bibl és Bruno Brehm paradigmatikus életműveiben prezentálja Romsics. Jellemző, hogy az osztrák történészek hamar elfogadták a nagynémet eszmét, a völkisch írásmódot, a módszertant és a kérdésfelvetéseket azonban lassabban appercipiálták.

Idővel népivé vált az egész osztrák nagynémet-diskurzus, mivel a völkisch kínálta a legmegfelelőbb nyelvjátékot ehhez, hiszen a népi gondolat a történelem identitásformáló erejét tagadva vitatta el az ötszáz évi külön államiság jelentését a történelmen kívüli német néplényeggel szemben.

Az 1930-as évekre a völkischsel feltöltődött, minden eddiginél erősebb nagynémet értelmiségi beszéddel szemben az osztrák rendszer, a kiépülő hivatásrendi diktatúra aktorai kiegyeztek a perifériára szorult legitimizmus képviselőivel. A céljuk az volt, a völkischsel szemben Ausztria legitimálására *elképzelt közösség*ként konstruáljanak egy annak megfelelő (Habsburg-)történeti hagyományokból építkező osztráksági tudatot. Ezen identitáspolitikai törekvés eredménye volt a Habsburg-múlt legitimista olvasatának bekerülése az osztrák állami propagandába, és önképként az idealizált közép-európai, katolikus hídállam

15 Utalás Hellmut Andics aforizmává vált könyvcímére: Hellmut Andics: *Der Staat, den keiner wollte. Österreich 1918–1938.* Wien, Herder Verlag, 1962.

szerepének hangsúlyozása. Vagyis a protestáns németekkel szemben a vallási elhatárolódásra is építettek a hivatásrendi ágensek. Az identitáspolitikában a Habsburgok centrális helyet kaptak: „A Habsburgok megkülönböztetett helyüket annak köszönhették, hogy dinasztikus politikájuk jól reprezentálta a nem-népi államépítés lehetőségét, és az önálló osztrák politikai hagyomány egészét felölelte." (419.)

Az erőt sugárzó Németországgal szemben nem volt sikeres ez a kísérlet, nem jött létre homogén beszédmód a völkisch ellenében, azonban hívei megteremtették az osztrákság-diskurzus bármikor elővehető paneljeit, amelyhez vissza is nyúltak 1945 után, amikor „a náci kollaboráció korszakát felejteni igyekvő második köztársaság markánsan nem-népi önértelmezésre törekvő csoportjai" (419.) nekiláttak felépíteni az új, erősen kulturális jellegű osztrák nemzetképet, amelyet jól ismerhetünk az élcből, miszerint Beethoven osztrák volt, de Hitler német.

Ahogyan Németországban és Ausztriában, úgy Magyarországon is a helyi hagyományok és beszédmódok jelölték ki a népi gondolat értelmiségi fogadtatását és hatását. A játékteret kijelölve tudatosítani kell, hogy Trianon alapvető változást hozott a magyar történetpolitikai beszédben: a dualizmus korát meghatározó és általános értékmérőként szolgáló kuruc–labanc tengelyekből álló sematikus történetpolitikai-közjogi koordinátarendszer az önálló csonka-Magyarország létrejöttével érvényét vesztette. Persze a két világháború közötti magyar történetíráson és az új történetírói nemzedéken belül képletesen továbbra is diagnosztizálhatunk egy úgynevezett kuruc és egy labanc irányt, amennyiben előbbi alatt egy köznemesi-protestáns, utóbbi alatt pedig egy arisztokratikus-katolikus beállítottságot értünk, és nem a dualizmus korának éles dichotómiáját, amely például *A száműzött Rákóczi* botrányához is vezetett.[16]

16 Lásd: Csunderlik Péter: A „kicsapó és a megfeneklő hullám" – A száműzött Rákóczi poétikája. *Kommentár*, 2011/2., 24–39.

A korábbi kuruc és labanc beszédmódok 1920 utáni konvergenciáját meggyőzően bizonyítja Romsics Gergely, rámutatva a konszenzusos pontok és megítélések (például: Deák Ferenc, Andrássy Gyula) rohamos kikristályosodására, a Habsburg-múlt közös felértékeléseire. E diszkurzív átalakulás oka nagyon egyszerű volt: a csonka-Magyarország értékhiányos jelenével szemben a Monarchia egyértelműen értéktelítettebbnek látszott, hiszen akkor egy nagyhatalom részeként létezett a kvázi birodalmi szentistváni Magyarország. Vagyis Trianon üvegén át a Monarchia legitim államszövetségként mutatta magát, amelynek szétesése katasztrófához vezetett. Emiatt a múltbeli Habsburg-struktúrák megítélése pozitívabb irányba mozdult el a korábbiakhoz képest mintegy nosztalgikusan, ugyanakkor nem lépett fel az ausztriaihoz hasonló identitásvákuum, mivel a szentistváni Nagy-Magyarország, a magyar birodalmiság képzete töltötte ki a nemzeti identitás terét.

Ezzel a húszas évektől birodalmi és tradicionalista alapon egységesülő és dominánssá váló *mérsékelt 67-es* múltmegítéléssel szemben először a peremre szorult függetlenségi történetírás fabuláit (például *osztrák gyarmatosítás*) völkisch nyelvjátékkal újrafogalmazó népiek, előbb Szabó Dezső, utóbb Németh László intéztek kihívást. Szabó Dezső az 1867-ben „világra abortált Monarchiáról"[17] értekezett mint *igazi Trianon*ról (amelynek az 1920-as csak egyenes következménye volt). A Szabó Dezső koncepcióját továbbfejlesztő Németh László jellemző történelemértelmezésében pedig Mohács egy „tégla" volt, amely a magyar nép „fejére esett".[18] Ettől megrendült, és nem tudott kellően ellenállni az igazi veszélynek, a német behatolásnak, a törököket kiűző Habsburgoknak, akik gyarmatosították a parasztsággal azonosított magyar népet egy hozzájuk hű magyar rendi elit segítségével.

17 Szabó Dezső: Magyarország helye Európában: Keleteurópa. In: Uő: *Az egész látóhatár*. I. kötet. Budapest, Magyar Élet, 1939, 213.

18 Németh László: Magyarság és Európa. In: Uő: *Sorskérdések*. Budapest, Magvető, 1989, 290–291.

A magyar népet ezzel száműzték saját életteréből, és az a történelmi feladata, hogy azt visszahódítsa magának.

A Romsics Gergely által kimerítően elemzett két paradigmatikus író olvasatai alapján kijelenthetjük, hogy míg a németországi völkisch múltfelfogásban a Habsburgok a német nép ellenében léteztek, addig Magyarországon a 48-as függetlenségi gondolat töltődött föl a völkischsel, és a Habsburgokkal azonosította a német nép ágenseit, akik összeütköztek a magyar néppel.

Hasonlót állíthatunk a népi gondolattal fúzióba került magyar történészek, így az első völkisch szemléletű Magyarország-történetet író Asztalos Miklós, az emancipatórikus szociálforradalmár Málnási Ödön és a német tértudomány fogalomkészletét meghonosító Baráth Tibor elbeszéléseiről. Baráth például a német kolonizációs Mitteleuropa-elméletekkel szemben – ahol a németek magukat tételezték a Dunatérség megszervezőinek – magyar Kárpát-medencében és egy Alföld-törzsű magyar birodalomban, mint geopolitikai szükségszerűségben, gondolkodott.

Messze a legnagyobb formátumú történész, akire a völkisch hatott, Mályusz Elemér volt, aki a német szupremácia történeti legitimációs diskurzusaként is működő német Volksgeschichtével szemben a magyar népiségtörténeti kutatásokat akarta szembeszegezni. Ennek korai programadása az 1931-es *A magyar történetírás új útjai* szellemtörténeti módszertani kötetben megjelent „Népiségtörténet"című tanulmánya. Az, hogy nevezett kötetben csupán a szellemtörténet egyik aldiszciplínájaként szerepelt a népiségtörténet, jelezte, hogy a korban Szekfű Gyula és holdudvara még mindig nem azonosította a historizmus és a völkisch paradigmája közti különbséget, amely a német tudományosságot addigra már megosztotta. A völkisch megközelítés fenyegetésként való felfogásának első jele Szekfű 1934-es Asztalos-bírálata volt, a korabeli történetírói establishment és a népiségtörténet összeütközése pedig Szekfű és Mályusz ismert konfliktusában eszkalálódott. A völkischsel szemben a magyar konzervatív válasz

legkiérleltebb formájában Ottlik László Új Hungária-koncepciójában fogalmazódott meg, amellyel Romsics Gergely panorámáját zárja.

A magyar példa paradigmatikusan mutatja, hogy „az átvétel során érkező ideológiai tartalmak gyakran átalakultak, új kontextusban új alkalmazást nyertek, és ellenreakciókat is kiváltottak. Előbbire példa egyebek mellett a magyar népi mozgalom németellenessége, amelynek nyelve ugyanakkor a völkisch gondolat hatásáról tanúskodik." (24.) Romsics Gergely a két világháború közti magyarországi történetírás fogalomkészletét és narratív stratégiáit elemezve tagadja a magyar eszmetörténet eredetiségét, kimutatva egyben a Németországból kiinduló és Magyarországra megérkező völkisch hatásokat, és ezzel nemzetközi színtéren helyezi el a magyar népi mozgalmat: hazai perspektívából ezt tekinthetjük a *Nép, nemzet, birodalom* legnagyobb jelentőségének.

Romsics Gergely ezzel az átfogó, újszerű könyvével imponálóan érvényesítette az összehasonlító eszmetörténetben rejlő lehetőségeket, és úgy tűnik, a maga részéről egyelőre elmondott mindent, amit a két világháború közti ideológiatörténetről szeretett volna, mert azóta a nemzetközi kapcsolatok elméletében keres kihívást. Ám reméljük, visszatér még a magyar eszmetörténethez, mert *friss vért hoz a megfáradt vénákba*, hogy egy völkisch képpel zárjak.

(Megjelent a *Korall* 49. számában, 2012-ben.)

LEGYEN VÖRÖS

HAJDU TIBOR: *KI VOLT KÁROLYI MIHÁLY?* BUDAPEST, NAPVILÁG KIADÓ, 2012. 300 P.

„Megbotránkoztatás – ez az én kedvtelésem" – szokta mondogatni híveinek Károlyi Mihály, úgyhogy akár nem is lehetne ellenére, hogy egy évtizede úgy öntötték le minden évben Kossuth téren álló sétapálcás, a Kádár-kori esztétikát maximálisan reprezentáló szobrát, miként tél jön az őszre. Hiszen Károlyi a „vörös gróf" gúnynevet is büszkén vállalta, a szoborgyalázásokkal pedig halála után hatvan-hatvanöt évvel is mindig fix helye volt a Híradóban, akár arisztokratáknak a parlamenti felsőházban. Annyi festékkel már vörösre lehetett volna mázolni az egész Szabadság hidat, amennyit az évek alatt vitatott szobrára borítottak.

2012-ben azonban a Károlyi-szobrot elvitték a Parlament mellől (posztumusz száműzés), hiszen nem maradhatott helye, ha a Kossuth teret visszarendezik az 1944. március 19. előtti állapotára, így Tisza István szobra kerül vissza a helyére. A Károlyi-szobor darus eltávolítása egyben metaforikus is: a Kossuth tér mint a nemzeti emlékezet helyének átépítése a kivágott fákkal szépen adja vissza az aktuális kultúrpolitika kánonátrendezési lendületét. Mint tudjuk, a régi-új panteonban nincs helye az első magyar köztársasági elnöknek, nemhogy reprezentatív szoborként, de még köztéri elnevezésként sem (lásd a Károlyi Mihályból lett Károlyi utcát az V. kerületben).

Tudatosan aktualizálok, recenzensként próbálom felkészíteni az olvasót, mire készüljön, ha kezébe veszi Hajdu Tibor vörös Károlyi-könyvét, a Napvilág Kiadó gondozásában megjelent, a jelennek szó-

ló odamondogatásokban[19] meglehetősen bővelkedő *Ki volt Károlyi Mihály?*-t. Hajdu Tibor egy interjúban azt mondta, ő tudja, mi Károlyival kapcsolatban „az igazság"[20]. A hasonló kijelentéseket a magamfajta relativista mindig szkepszissel fogadja, de tagadhatatlan, hogy Károlyival Hajdu foglalkozott a legtöbbet: 1978-ban jelent meg nagy, hatszáz oldalas Károlyi-életrajza,[21] a Károlyi-levelezés kiadását pedig mostanra abszolválta hat kötetben.[22] Maradjunk annyiban, hogy Hajdu többet tud Károlyiról, mint azok, akik a „Hazaáruló" táblát akasztották a szobor nyakába.

Hajdu Tibor kényelmesen kézbe vehető kismonográfiája[23] szándéka szerint „Károlyi életútjának vitatott fordulatait, politikai pályájának, egyéniségének motívumait" ismerteti röviden, „részrehajlás és elhallgatás nélkül"[24] (7.). Az *objektív* és *faktografikus* pozicionálás után

19 Például ama nevezetes esemény elbeszélésekor, amikor a házelnök Tisza 1912. június 4-én rendőrökkel vezettette ki a véderőtörvény házszabályellenes megszavaztatása után lármázó ellenzéki képviselőket: „Ámde Tisza csak intett, és bevonult a terembe 150 rendőr, parancsnokuk, Pavlik kapitány a Tiszától jó előre kapott lista alapján megkezdte a rendbontók erőszakos kivezetését. Ma talán ezért tekintik bizonyos politikusok példaképüknek Tisza Istvánt, ezért kell szobrának éppen a Parlament előtt állni." (43.) Mindez persze nem előzmények nélküli: Hajdu már Kövér László ismert kijelentése után közzétett egy polemikus írást *Károlyi Mihály és akiknek nem kell* címmel (a címválasztás természetesen Lukács György 1918-as Balázs Béla-könyvére utal): Hajdu Tibor: Károlyi Mihály és akiknek nem kell. *Mozgó Világ*, 2010/7., 16–18.

20 Hajdu Tibor 2012. december 19-én volt az ATV Start Plusz vendége a *Ki volt Károlyi Mihály?* című könyve megjelenése kapcsán.

21 Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz.* Budapest, Kossuth, 1978.

22 Az első, még 1978-as kötetet Litván György jegyezte szerkesztőként (aztán a „magyar munkásmozgalom történetét" – hogy így nevezzük – kompromittáló levelek miatt hosszabb szünet következett a forráskiadásban), az 1990 óta megjelenő köteteket pedig Hajdu Tibor.

23 Amely értékes képanyaggal jelent meg a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár fotógyűjteményéből válogatva. Egész újszerű élmény lehet borostásan látni Károlyit egy bukovinai lövészárokban, vagy akár nagy szakállal a függetlenségi és negyvennyolcas dress code-ban.

24 A „harag és részrehajlás nélkül", amely Tacitus ismert kijelentése, úgy nőtt hozzá a történészekhez, mint Rodolfóhoz a „Vigyázat, csalok!". Hajdu ezt parafrazeálja az *elhallgatás nélkül* bevételével, amely azért szórakoztató, mert a Tacitus éppen *hallgatag*ot jelent.

azonban annyi oldalvágás van a könyvben, hogy az két Tisza–Károlyi vívópárbajra is elég lenne. Például Hajdu Tibor már könyve elején egy retorikai megelőző csapásméréssel leszögezi, hogy azok, akik Károlyit hazaárulónak tartják, vagy csak minden 1918–1920-as baj okozójának, azok szintjén állnak, akik „a sumer vagy a hun rokonságban hisznek" (8.). Míg azok a történészek, akik tájékozottak, „a tényeket ismerik", mégis *bűnbakolnak* (a kifejezés a Károlyi-kérdéssel szintén foglalkozó Pók Attilától ragadt rám[25]), ők „lényegében véve az éppen aktuális kurzus propagandistái, elfogultságból vagy haszonlesésből (a kettő jól megfér együtt)."[26] (Uo.) Talán egy Károlyi-életrajzban mindenképp érdemes lenne „túllépni e mai kocsmán", ahogy József Attila írta (az ő szobra is arrébb kerül).

Próbáljunk hát továbblépni az „értelemig és tovább": *ki Károlyi Mihály?* Erre a kérdésre évtizedenként más válaszokat adtak Magyarországon. Ahogy maga Károlyi Mihály – akinek volt annyi korszaka, mint David Bowie-nak – is öt-tíz évenként más válaszokat adhatott erre,[27] ha önvizsgálólag reggel tükörbe nézett, miközben bekötötték

25 Pók Attila: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők.* Budapest, Akadémiai, 2010.

26 Már az ókori retorikai irodalom úgy tartotta, hogy a szónoknak legfőbb bizonyító ereje a jelleme, ezért ha valakivel vitatkozunk, a legcélszerűbb jellemét (történészeknél beszéljünk inkább hitelességről) kikezdenünk: ma ezt hívják karaktergyilkosságnak. Hajdu hitelességét jellemzően azzal szokták kikezdeni, hogy „marxista". Mintha a „marxista történészek" nem a legmagasabb színvonalon álltak volna a magyar történetírás 20. századi történetében. A retorikai hasonlat tudatos, hiszen a történészi szöveg szónoki beszédként is olvasható, melynek célja, hogy a történész szónokként meggyőzze a hallgatóságot, mondhatni a bíróságot arról, hogy például egy esemény megtörtént-e vagy sem. A tanúk szerepét a hivatkozások töltik be. A *Ki volt Károlyi Mihály?*-ban a könyv népszerűsítő, ismeretterjesztő jellegéből adódóan csak a legszükségesebb esetben szerepelnek hivatkozások „a könnyebb olvashatóság kedvéért", mint Hajdu Tibor írja. Alapvetően az 1978-as nagy Károlyi-monográfiájára épít. A történészi szövegek szónoki beszédként lehetséges elemzési szempontjairól különösen ajánlottak Baráth Katalin tanulmányai.

27 Ezért írhatta Károlyiról Hajdu Tibor, hogy „a fordulatok embere" – a *Rubicon* Hitlernek, Sztálinnak, Károlyinak és Drakulának szentelt számában. Hajdu Tibor: A fordulatok embere. *Rubicon*, 2010/10., 45–50.

cipőfűzőjét.[28] Károlyi Mihály magyarországi megítélésének mélypontja a húszas évek elején volt, miután távollétében hazaárulásért elítélték a Károlyi-perben, és a legnagyobb felelősséget rendelték hozzá a Trianonhoz vezető úton (a diskurzuson belül pedig Károlyi szándékainak megítélésétől függően lehetett tehetségtelen hülye vagy a Tiszát meggyilkoltató gonosztevő). A topon pedig a Kádár-rendszerben, a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején volt, amikor Varga Imre Károlyi-szobrának 1975-ös avatása után itthon is megjelent (megcsonkítva[29]) Károlyi memoárja, a *Hit, illúziók nélkül,*[30] majd jött Kovács András filmje, a Károlyi Mihályné Andrássy Katinka visszaemlékezéseiből forgatott 1985-ös *A vörös grófnő*, amely idealizálta a Bács Ferenc alakította Károlyit. Hajdu Tibor és Litván György voltak a történészi szakértői ennek a filmnek.

Vegyük szemügyre akkor, ha nem is „az igazságot", de Hajdu Tibor Károlyi Mihályát. Hajdu Tibor álláspontjának ismertetését hat fő Károlyi-kérdés köré csoportosítva ismertetem (ezek nagyjából megfeleltethetők az életrajz fejezeteinek): Károlyi Mihály politikába kerülése, jellemének, szellemi képességeinek megítélése; a Károlyi-Tisza ellentét kérdése, külön kitérve Károlyi esetleges szerepére a Tisza-gyilkosságban. Eztán Károlyi és az őszirózsás forradalom következne, mindenekelőtt a züllesztés vádja, aztán a Károlyi-kultusz fő-fő csöpje, a kápolnai földosztás története és utóélete, majd az 1919. március 21-i „hatalomátadás" kérdése és végül emigráns tevékenysége, Károlyi kommunista korszaka.

28 Hajdu könyve előszavában meséli el az érdekes anekdotát: párizsi emigránsként az utcán sétált Károlyi Bölöni Györggyel, mikor Bölöni a kikötődött cipőfűzőjére figyelmeztette Károlyit. Mire Károlyi azt válaszolta: „Nem szoktam hozzá, hogy magam kössem meg." (10.)

29 Erről: Péter László: A nemzeti múlt legendái és tilalomfái. In: Uő: *Az Elbától keletre*. Budapest, Osiris, 1998, 110.

30 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, Magvető, 1977. Az eredeti angol kiadáshoz Károlyi jó ismerőse, a brit sztártörténész, A. J. P. Taylor írt előszót. A magyar kiadás ezt elhagyta.

Károlyi Mihály harmincnégy éves koráig alig foglalkozott politikával, jellemző, hogy első komolyabb szerepvállalása a Magyar Automobil Club választmányi tagsága volt. Egy igazi „dekadens" arisztokrata életet élt: a legdrágább, Londonban és Párizsban vett – Krúdy szavaival – „világosszürke zakóban, krémszínű nadrágban és fehér, nagy karimájú, művészkedő kalapjában" utazgatott, nőzött, pezsgőt ivott, autót vezetett, karambolozott és kártyázott. Akik ismerik Károlyi eme előéletét és kevésbé szimpatizálnak alakjával, előszeretettel interpretálják Károlyi miniszterelnökségét és elnökségét úgy, hogy miután a történelmi körülmények az ország élére helyezték, úgy játszotta el Magyarországot, ahogy fiatal korában egyetlen este elkártyázott egymillió négyszázezer koronát, amelyről Ady dühösen írta, hogy „ezzel a pénzzel öt éhező vármegyét úrrá lehetne tenni". (28.) Hogy Károlyi „hazárdőr" és „sportsman", aki igazából az eszmékkel is csak szórakozott: demokrata fordulata inkább csak pozőrség volt, miképp a kommunistasága is. Mindemellett a kalandorság és a kiszámíthatatlanság nem társultak kiemelkedő szellemi képességekkel. Hajdu nagyjából és egészében minderre válaszolva közli, hogy nem találkozott olyan 1918 előtt kelt írással vagy ismerősi megnyilatkozással, „amelyek Károlyit gyenge képességűnek, kalandornak stb. jellemezték volna. Ezek a vádak a forradalmak utáni kurzusirodalom termékei." (33.) Ellenben Hajdu idézi a Károlyit nem különösebben kedvelő Windischgrätz Lajost, aki szinte csodálattal írja, hogy a valóban könnyelmű és dandyskedő fiatalkor után Károlyi „vasakarattal" komoly tanulásba fogott, testét és beszédkészségét is edzeni kezdte, és „harmincéves fejjel újraszülte magát". (29.)

Szellem és jellem kérdésében Hajdu Tibor amellett érvel, hogy Károlyi se nem volt tájékozatlan és naiv, se nem tisztességtelen és gátlástalan. A tájékozatlanság elvitatásakor Hajdu hozzáteszi, hogy Károlyi tájékozottsága kora arisztokráciájának tájékozottsága volt, mint amilyen a békekonferencián mondott beszédével utóbb a „re-

mény nélküli küzdelem" magyarság-érzet megszemélyesítővé váló[31] Apponyi Alberté. Egy olyan családban, ahol reggelente azt vitatták meg az asztalnál, hogy ki lesz a miniszter, nem lehet tájékozatlanságról beszélni, hangsúlyozza Hajdu. Az is a tájékozatlanság ellen hat, hogy Károlyinak kamaszkorától volt úgymond „politikai nevelője", mégpedig az agrárius kvázi-nevelőapa Károlyi Sándor: neki köszönhető, hogy Károlyi 1905-től a Hangya igazgatósági tagja lett, és ezzel „31 évesen elkezdett dolgozni" (34.), aztán 1909-ben az OMGE elnökévé választották, és ezzel „Magyarország világi hercegprímása lett" (37.), ahogy Kóbor Tamás írta róla. 1913-tól az Egyesült Negyvennyolcas és Függetlenségi Párt ügyvezető elnöke volt, a delegáció tagjaként pedig jól ismerte a közös ügyeket. Nemzetközi tájékozottságát az segítette, hogy Károlyi több nyelven beszélt, és műveltségét még ellenfelei sem vitatták el, mindenki szellemes csevegőnek, *causeur*nek tartotta. De mivel a politizálást szinte a legmagasabb szinten kezdte, rangja miatt a miniszteri posztnál alább nem is nagyon vihette, a hivatalok és intézmények működéséről nem sok tudomása lehetett. Károlyi abban nőtt föl, hogy mindent titkárok intéznek helyette, akikben feltétlenül megbízott: ennek végzetes következményeként hozhatjuk föl az 1919. március 21-i „hatalomátadást" a kommunistáknak, amikor saját legbelsőbb emberei ejtették át.

Károlyi tehát arisztokrata jellegű tájékozottsága miatt ki volt szolgáltatva bizalmasainak, akiket – ez az életrajzból is kitűnik – nem mindig a leghelyesebben ítélt meg. Ennek ellenére Hajdu Tibor tartja, hogy Károlyi tisztességét vagy ítélőképességét csak „a Horthy-kurzus pártos írói" vonták kétségbe, mint az írófejedelem Herczeg Ferenc vagy Tormay Cécile. Ellenben ha „a magyar irodalom maradandó értékeit

31 Ez a jellemző kora újkortól meglévő magyarságérzet („két pogány közt, farkas torkában" és hasonlók) az 1918–1919 utáni Károlyi Mihály önképe is volt, aki pályáját szintén a „remény nélküli küzdelem" toposza köré kerekítve mesélte el önéletrajzaiban, elég csak címeikre gondolni: Károlyi Mihály: *Egy egész világ ellen*. Budapest, Gondolat, 1965. Illetve Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, Magvető, 1977.

vesszük figyelembe" (egy újabb oldalvágás a kormányzat kánon-újrarendezési törekvéseinek), mint Adyt, Móriczot, Móra Ferencet, Illyés Gyulát vagy Bánffy Miklóst, pozitív jellemrajzot kapunk a „vörös grófról". Aki ugyan 1918 után hatványozottan távolodott el „osztályától", de „sok tekintetben hasonló maradt a kiegyezés korának nagyhatalmú, tehát hatalom- és karriervágytól nem vezérelt, jól informált, idegen nyelvekben és országokban járatos, de hazáját és népét felületesen ismerő, profivá nem váló" (9.) politikusaihoz.

Arisztokrata-politikus kortársai közül szinte kizárólag Tisza Istvánnal szokták párba és mindenekelőtt szembeállítani Károlyi Mihályt.[32] A Károlyi-ellenes irodalom itt sosem mulasztja el megemlíteni, hogy a „degenerált" Károlyi Mihály nyúlszájjal és farkastorokkal született, szemben az erőtől duzzadó, mintegy Magyarország életerejét hordozó és mutató, kemény Tiszával. Tisza meg ugyan rövidlátó volt, korán elhunyt gyermekei pedig „vérfertőző" házasságból születtek, de hát erről a Károlyi-ellenes irodalom mindig jótékonyan megfeledkezik, és az *ami kívül, az belül* antik elképzelésének megfelelően hangsúlyozza Károlyi csúfságát és testi gyöngeségét.

A potens Tisza impotens Károlyival szembeni döntő fölényét bizonyítaná, hogy a kettejük nevezetes 1913. januári párbajában, melyre azért került sor, mert Károlyi nem fogadta Tisza köszönését, Tisza úgymond „tönkreverte Károlyit", „csúnya vereséget mért rá". Ezzel szemben Hajdu egy kisebb logikai ugrással azt állítja: „Az ilyen poli-

32 A párba állítások közül paradigmatikus: Herczeg Ferenc: *Két arckép. Tisza István – Károlyi Mihály*. Budapest, Singer és Wolfner, 1920. – E „párhuzamos életrajzaiban" Herczeg Ferenc, a *Magyar Figyelő* korábbi szerkesztője, a Tisza-rendszer vezető kurzusértelmiségije Károlyi Mihályt és tanácsadóit, a radikális elméleti elgondolásaik megvalósításának következményeivel nem számoló baloldali radikális értelmiséget hibáztatta a Magyarországot ért „kiszámíthatatlan károkért". Íróként aztán az *Északi fény* című 1930-as regényében fogalmazta meg ezt a nézetét. Csak míg az *Északi fény* egy középszerű tézisregény, addig a *Két arckép* egyenesen az 1918 novemberében még Károlyi Mihályhoz törleszkedő Herczeg Ferenc életművének mélypontja. Elemzését lásd: Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól" a „vörös tatárjárásig". A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, Napvilág, 2019, 71–73.

tikai párbajokban az ellenfelek többnyire nem törekedtek arra, hogy komolyabb kárt tegyenek ellenfelükben. Ezért sem igaz, amit Tisza egyes mai hívei terjesztenek, hogy Tisza fölényben volt vagy tönkreverte volna Károlyit. A két látáshibás ellenfél párbajában Tisza védekezett, a lázas beteg Károlyi támadott." (49.) Végül Tisza megvágta Károlyi könyökét, ekkor a segédek kimondták a „végkimerülést". (49.)

Károlyi veresége tehát nem volt olyan megalázó, mint ahogyan azok vélik, akik Károlyinak a könyökével együtt megsértett hiúságával magyarázzák Tisza elleni engesztelhetetlen gyűlöletét (Tormay Cécile szerint ezért gyilkoltatta meg Tiszát), amelyet szintén utólag, 1918–1919 után tulajdonítottak visszamenőlegesen Károlyi Mihálynak. A nevezetes párbaj maga pedig egyáltalán nem volt olyan jelentős, mint amennyire a kulturális emlékezetben meglévő kiemelt helye mutatja: Károlyi és Tisza párbaja, amely az 1910-es évek jó és rossz közti politikai küzdelmét szimbolizálná,[33] valójában egy volt a sok közül. Tisza már másnap párbajozott Károlyi párttársával, a kihíváskor a Károlyival beszélgető Széchenyi Aladárral is, aki úgymond csak azért köszönt vissza Tiszának, mert „a félhomályban nem látta, hogy kit üdvözöl". (50.)

Hajdu meggyőzően érvel a Károlyi-ellenes irodalom cselekményesítésének tarthatatlansága mellett, amely szerint 1912-től 1918-ig a magyar politika egy jó Tisza – rossz Károlyi párviadal színhelye lett volna. „Károlyi viszont nem tiltakozott szerepének felnagyítása, sőt diabolizálása ellen, és memoárjában, amelynek már címe is elég szerénytelen *(Egy egész világ ellen. Harcom a békéért)*, maga is felnagyítja szerepét, sőt bizonyos fokig előrevetíti[34] későbbi baloldaliságát és demokrata, szocialista nézeteit." (45.) A párbaj túlhangsúlyozása és

33 Tiszáról és Károlyiról mint az emblematikus sűrítés példáiról: Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* Budapest, L'Harmattan, 2004, 82–90.

34 Mivel minden önéletrajzi elbeszélés egyben az identitás visszamenőleges újraalkotása is, talán helyesebb inkább *visszavetítés*ről beszélni ez esetben.

a későbbi demokrata „vörös gróf" önképének visszavetítése annyira működött, hogy a történelmi emlékezetben azt is sikerült feledtetni, az 1910-es évek elején Károlyi az OMGE elnökeként még kifejezetten Tisza mellett foglalt állást a választójog bővítése ellen.

Hajdu Tibor állítja: az 1910-es évek politikai küzdelmeiben Tisza fő ellenfele ifjabb Andrássy Gyula volt. Károlyi pedig, különösen az évtized elején még az OMGE elnökeként, közvetítő volt kettőjük között. Bármennyire is növekedett az ellenzéki Károlyi népszerűsége a világháború alatt, a nagypolitikában „csak másodhegedűs" maradt apósa,[35] ifjabb Andrássy Gyula mögött. Károlyi Mihály első világháborús béketapogatózásai sem mutattak túl Andrássy Gyula vagy Apponyi Albert hasonló próbálkozásain. Károlyi kezdetektől meglévő „antantbarátsága" és „pacifizmusa" is leginkább egy utólagos visszavetítés.

Tisza István 1917. október 31-i megölése vonatkozásában Hajdu Tibor csak annyit ír: „A tettesek személyét sem a forradalom, sem az ellenforradalom nem igyekezett kideríteni, azonban annyi biztos, hogy az akciót a Katonatanács tagjai szervezték – Károlyi tudta nélkül." (99.) Ettől sokkal több kell – szokta mondani egy sportújságíró barátom. Tisza feleségét ezzel biztos nem győzte volna meg, aki kidobatta Károlyi koszorúját.

Ha Károlyi Mihály szóba kerül, megkerülhetetlen a „nem akarok többé katonát látni" mentalitás, a gyengekezűség és az *ellen nem állás* mítosza, vagyis Károlyi Mihály 1918–1919-es felelőssége a Trianonhoz vezető úton. Hajdu hangsúlyozza, hogy a hadsereg szántszándékos züllesztésére akkor se lett volna szükség, ha valamilyen összeesküvés keretében ez lett volna a szándék: a front magától bomlott fel 1918 őszén.[36] A hazaözönlő katonák közül kerültek ki elvileg éppen azok a dühödt fegyveresek, akik meggyilkolták Tisza Istvánt. Őket le

35 Kis színes, hogy Károlyi Mihályt és Andrássy Katinkát Prohászka Ottokár eskette 1914 októberében.

36 „A hazafelé áramló front (...) volt Birnam erdeje". Lásd: Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás.* Budapest, Magyar Hírlap, 1989, 43.

kellett szerelni: a nevezetes kijelentés ebben a kontextusban értelmezendő. A potenciális veszélyforrást jelentő katonák lefegyverzése kemény, erélyes rendcsinálásokkal történt, közel ezer halálos áldozattal. Ennek a kevésbé ismert szempontnak a nyomatékosítása Hajdu Tibor könyvének egyik fő érdeme.[37] Hogy a kulturális emlékezetben a „véres november" miért nem rögzült (ellentétben a kommün terrorjával és a Lenin-fiúk tevékenységével), a válasz az lehet, hogy a Horthy-korszakban kialakított „gyengekezű, erélytelen Károlyi" képe összeegyeztethetetlen volt a géppuskás rendfenntartással.

A kormányzás kézben tartását szolgálta, hogy az ideggyenge hadügyminiszter Linder Bélát – aki valószínűleg a második név, aki Károlyi után az őszirózsás forradalomról eszébe jut az úgynevezett „történelem iránt érdeklődőknek" – egy hét után leváltotta Károlyi. Igaz, azt Hajdu nem említi, hogy tárca nélkül a kormányban maradt, és a november 13-i belgrádi fegyverszüneti konvenciót Linder írta alá a Károlyi-kormány nevében. Hajdu Tibor sikerként könyveli el a belgrádi egyezményt: „azért volt előnyös, mert a független magyar kormány első elismerése volt a győztes hatalmak és egyik szomszédja, az új délszláv állam által. Előnyös volt annyiban is, hogy megállapította a déli demarkációs vonal határát, amely legalább stabilnak bizonyult, mert a délszláv hadsereg a forradalmak idején nem lépte át, és másképp sem kellemetlenkedett". (104.)

Hajdu Tibor az oly sokszor bírált katonapolitika helyett a Károlyi-kormányzat mulasztását abban látja, hogy kezdeti támogatottságát nem stabilizálta a választások megtartásával. Károlyit ettől az tartotta vissza, hogy választást csak a meg nem szállt, csonka ország területén tudtak volna tartani, és úgy vélte, egy ilyen választással de facto

37 „Pontos adattal nem rendelkezünk, de a novemberi rendcsinálás halálos áldozatainak száma legalábbis megközelítette az ezret. (...) November végére nagyjából befejeződött a rendcsinálás, az erre hajlandó nemzetőröket átvették az új hadseregbe." (103–104.) Persze kérdés, hogy a *rendcsinálás* áldozatai közé számítanak-e a Tisza Istvánhoz hasonló véget ért áldozatok is, ez azonban nem derül ki Hajdu könyvéből.

elismernék a Csonka-Magyarország-létet. A másik nagy hiba, hogy a földosztásra nem került sor azonnal, holott ez szintén stabilizálhatta volna a helyzetet, és hozzájárulhatott volna a Károlyi-kormány bázisának fenntartásához. Ha a választásokat és a földosztást Károlyi időben meglépi, [38] valószínű elejét vehette volna a kommunisták megerősödésének. Hozzá kell tenni, hogy Károlyi 1918/1919-es tevékenysége egy permanens balratolódásként is leírható, bár Kun Bélát lecsukatta. Újabb példáját adva a megszokott Károlyi-képtől idegen, „rendteremtő" szerepének. Hajdu konklúziója: Károlyi lehetett volna jobb miniszterelnök, de ez a trianoni magyar határokon alapvetően nem változtatott volna.

A Tiszáéval vagy Horthyéval összevetve manapság gyenge és defenzívába szorult Károlyi-kultusz alapja a kápolnai földosztás. 1919. február 23-án, „egy nyirkos vasárnap", Károlyi Mihály köztársasági elnökként és az ország egyik leggazdagabb arisztokratájaként fogott hozzá, hogy megkésve bár, de felossza saját birtokát. A kápolnai földosztásról lelkes riportregényt írt Krúdy Gyula, egyébként Károlyi lapjának, a *Magyarország*nak publicistája: „A második magyar honfoglalás dombja Heves megyében emelkedik" – zárja könyvét Krúdy. Károlyi Mihály ekkor lett igazán „vörös gróf", és Hajdu Tibor olvasatában a nevezetes tett „végleg Károlyi ellen fordította a nagybirtokos arisztokráciát". (117.) Károlyiról később azt terjesztették, hogy „őt és földosztását diszkreditálják", mindegy volt neki, mert el volt adósodva: „devasztáltak" voltak birtokai, mások szerint „adósságai értéke meghaladta birtokaiét". (25.) Hajdu Tibor kutatásai szerint „mindebből egy szó sem igaz", ugyanis Károlyi 1915-ben rendezte adósságai jelentős részét, majd anyagi helyzetén tovább javított a háborús konjunktúra. (64.) Érdekes, hogy mi lett a Károlyi-birtokkal 1919 után: a Károlyi-perben 1923-ban a Károlyi-hitbizományt elkobozták az emigráns Károlyi

38 Az életrajzból már korábban megtudhatjuk (amikor vagy egy évtizeden át meglévő szeretője, Apponyi Franciska elhagyása először szóba kerül Andrássy Katinka megjelenése miatt), hogy Károlyi „mindig habozott". (60.)

Mihálytól. 60 százalékát a magyar állam sajátította ki, 40 százalékát megkapták a rokonok. A pesti Károlyi-palotát és Károlyi-kertet pedig utóbb megkapta Budapest ötmillió pengőért cserébe. A Kápolnán kiosztott földek a parasztok tulajdonában maradhattak, amennyiben kis kártalanítást fizettek az egykori Károlyi-birtokként a földekre igényt tartó magyar államnak.

Ismert vád Károlyi Mihály ellen, hogy 1919. március 21-én átadta a hatalmat Kun Bélának. Hajdu elég pontosan tudja rekonstruálni a magyar történelem legzavarosabb napjainak egyikét: a Vix-jegyzék okozta általános pánikban Károlyi úgy döntött (miután pl. Bethlen István sem tudott felmutatni alternatívát, akinek véleményét szintén kikérte Károlyi), hogy maga köztársasági elnök marad, de egy tisztán szociáldemokratákból álló kormányt nevez ki bizalmasa, Kunfi Zsigmond miniszterelnökletével, „akiről nem tételezte fel, hogy a proletárdiktatúra híve lesz". (120.) Esetleg egy kommunista minisztert vegyen be a kormányba, hogy ezzel biztosítsa az MSZDP-nek a KMP támogatását. Károlyi háta mögött azonban az MSZDP vezetői megegyeztek a börtönben ülő Kun Bélával a két párt egyesüléséről és a Tanácsköztársaság kikiáltásáról. Károlyi titkára, Kéri Pál pedig megfogalmazta a köztársasági elnök lemondó kiáltványát, Károlyi aláírását is ráhamisította: legalábbis Károlyi azt állította utóbb memoárjában, hogy nem írta alá, és a háta mögött hirdették ki. „Mindezzel nem akarom azt állítani, hogy Károlyinak ne lett volna felelőssége a Tanácsköztársaság kikiáltásában és történetében. Felelőssége abban áll, hogy utólag nem tiltakozott, bizonyos barátságos gesztusokat is tett az új hatalom felé" – írja Hajdu.

Károlyi Mihály 1919 júliusától emigránsként élte életét. Figyelemre méltó gesztus tőle, hogy a trianoni béke után vigyázott rá, soha ne lépjen Magyarországtól elcsatolt területre, nehogy bármivel is de facto legitimálja a békét. Már kevésbé volt figyelmes, amikor 1925 és 1934 között igen szoros kapcsolatba került a kommunista mozgalommal, többször is járt a Szovjetunióban, nemzetközi útjain pedig az erőteljes kommunista agitációtól sem tartózkodott. 1930-as amerikai előadókörútja után többé már nem kapott vízumot az USA-ba. Jászi és októbrista hívei is ekkor szakítottak az „október jelképévé" megtett Károlyival, amiért eszméjüket a sztálinista liaisonnal kompromittálta. Kérdés, hogy Károlyi ruhája véres, vagy csak vörös pezsgő-e, ami annak látszik. Hajdu érvelésében „Károlyi soha nem volt marxista vagy kommunista, igazából nem tartozott az útitárs, a »fellow traveller« kategóriájába sem, ahogy azt a kremlinológiai irodalom jellemzi, tehát nem volt a kommunisták, kritikátlan támogatója. Levelezése, elsősorban az 1934-es moszkvai látogatásából írottak, jól mutatják, mennyire kritikusan ítélte meg a sztálinizmussá fajult leninizmus bizonyos vonásait." (160.) Károlyi kommunista korszakát két nézet jellemezte. A Szovjetunió fontos ellensúlyt képez az „imperializmussal", később pedig a „fasizmussal" szemben: a spanyol polgárháború alatt ezért tartózkodott Károlyi a Szovjetunió bírálatától, mert úgy vélte, hogy a köztársaságiak érdemleges segítséget csak onnan kaphatnak. A másik, hogy Jászival és az októbristák többségével szemben Károlyi „sohasem volt a kommunistákkal együttműködés elvi ellensége" (160.). Károlyi kommunista korszakának egyetlen komolyabb eredménye, hogy Sallai és Fürst 1931-es kivégzése után egy Shaw-ig, Romain Rolland-ig, az angol és a francia kormányig érő európai kampánnyal sikerült megmentenie a magyarországi haláltól a letartóztatott Karikás Frigyest. Aki így a Szovjetunióba távozhatott, hogy aztán ott végezzék ki a sztálini tisztogatások idején 1938-ban. Károlyi úgymond véglegesen éppen az 1936–1938-as moszkvai perek, majd a Molotov–Ribbentrop-paktum után szakított a kommunista mozgalommal. Az 1946-ban nagy ünnepségsorozat keretében hazatérő Károlyi mégis elfogadta Rákositól 1947 augusztusában a párizsi követi posztot. A Mindszenty-per idején sikertelenül próbált közvetíteni a magyar kormány és a Vatikán között, tisztségéről Rajk letartóztatásakor mondott le.

Hajdu Tibor könyve epilógusát egy valóságos kirohanással zárja: „Mi bajuk van Károlyival? Felmelegítik a régi vádakat, hogy Károlyi okozta Trianont, mintha ő vesztette volna el az első világháborút, és nem a háborús kormányok és tábornokok. (...) Ma már mégsem ez a

fő bűne Károlyinak, hanem egész életén át következetes antifasiszta küzdelme Hitler, Horthy és kiszolgálóik ellen. Nem tudom, de talán már az is baj, hogy az első magyar köztársaság elnöke volt, hogy földet osztott, hogy a gazdagok világától a szegények, a megalázottak és megszomorítottak felé fordult. Ma már, mióta negyed- és félfasiszta pártok és szervezetek befolyásolják a közvéleményt, lehet, hogy megpróbálják kiirtani a köztudatból Károlyi szobrát, utcáját, nevét, írásait, emlékét. Nem fog sikerülni. Másoknak sem sikerült." (280–281.)

Szimpatikus ez a szenvedély, ez az elkötelezettség, de nem hiszem, hogy ezzel az indulattal és a hasonló kevésbé árnyalt megfogalmazásokkal használna az Ügynek, mert ezek a *Ki volt Károlyi Mihály?* higgadt történelmi érveléseinek hitelességét is gyöngíthetik. Személy szerint fölvetném, hogy a 21. században kultúrpolitikai szinten jók-e ezek a „vagy-vagy"-ok (így Lukács György gondolkodott: vagy Thomas Mann vagy Kafka), hogy Károlyit eltakarítja a kormányzat, visszahozza Tiszát, újabb lendületet adva a kultúrharcnak, amely már a 20. század eleje, Károlyi Mihály politikába kerülése óta mérgezi a közéletet, és látjuk, mennyit vitt előre. Nem lenne-e a jobb egy olyan paradigmát kezdeni, ahol szélesre tárjuk a nemzeti panteont? Mert a „csúcspolitikus" olyan, akit Jászi, Károlyi, Tiszából gyúrnánk össze. Mindháromnak más, felmutatandó értékei vannak.

Egy történet: 1912 júniusában Károlyi Mihály még felkereste a parlamenti obstrukció letörésében eltökélt Tisza Istvánt, közölve, hogy elválnak útjaik. Az *Egy egész világ ellen* című könyvében Károlyi elmeséli a történetet. Ha nem is feltétlenül hiteles, de érvényes párbeszéd:

„– Akármi történjék, mi, ugyebár egymás jóhiszeműségét nem vonjuk kétségbe? – kérdezte Tisza.

– Úgy van – nyugtáztam." (43.)

A hasonlókért mindenképp érdemes elolvasni Hajdu Tibor Károlyi Mihály-könyvét.

(Megjelent a *Kommentár* 2013/3. számában.)

SZÉDÜLET

HATOS PÁL: *AZ ELÁTKOZOTT KÖZTÁRSASÁG. AZ 1918-AS ÖSSZEOMLÁS ÉS FORRADALOM TÖRTÉNETE.* BUDAPEST, JAFFA, 2018. 486 P.

Napjainkban kevés annyira negatív megítélésű eseménye van a magyar történelemnek, mint az őszirózsás forradalom, melynek vezetőit ma leginkább hazaárulóknak, Trianon legfőbb okozóinak tartják. Mivel 2010 óta ismét a hivatalos emlékezetpolitikai szintre emelődött az 1918–1919-es forradalmak Horthy-kori, ellenforradalmi nagyelbeszélése,[39] indokolt volt, hogy Hatos Pál *Az elátkozott köztársaság* címmel írja meg az őszirózsás forradalom „tövises" történetét, amelyről mindenekelőtt leszögezem, hogy jó, bátor könyv.[40] Merészsége – és egyben emlékezetpolitikai jelentősége is – abban áll, hogy egy vállaltan konzervatív történész megy szembe az őszirózsás forradalom hagyományos, „jobboldali" értelmezésével, ironikusan kritizálja azt, miközben nem kíván tetszeni a baloldali olvasóközönségének: gúnyos megjegyzésekkel illeti az „októbrista", valamint a „marxista történetírás" szemléletét és megállapításait. (284., 416.) Így megvolt az esélye, hogy Károlyi Mihályhoz hasonlóan Hatos is „két szék közt a pad alá esik",[41] ám ehelyett éppen hogy széles körű kritikai elismerés övezi a munkát.

39 Az 1918-1919-es forradalmakat értelmező bal-, illetve jobboldali nagyelbeszélések legfőbb jellemzőinek bemutatását lásd Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában.* Budapest, L'Harmattan, 2004, 61–97.

40 Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Budapest, Jaffa, 2018.

41 Lásd Károlyi Mihály megállapítását arról, hogy a Rajk-per miatti tiltakozásul 1949-ben lemondott a párizsi követi posztjáról: „szándékosan és tudatosan két szék közt a pad alá esem: ez maradt számomra az egyetlen hely, amelyet tisztes-

Hatos könyve méltó az elődeihez, Hajdu Tibor, Mérei Gyula, Siklós András, Borsányi György és Varga Lajos munkáihoz, amelyeknek nyilván sokat köszönhet, még ha nem is emlékezik meg róluk az őszirózsás forradalom emlékezettörténetét tárgyalva. *Az elátkozott köztársaság* előképének Borsányi György *Októbertől márciusig* című, 1988-ban megjelent, új szemléletű (például Borsányi egy egész fejezetet szentelt a spanyolnáthajárványnak), igen olvasmányosan megírt összefoglalását[42] tekinthetjük. És bár Garami Ernőt az „elfelejtett magyar október legelfelejtettebb politikusának" nevezi Hatos (403.), természetesen nem az: Varga Lajos 1996-ban publikálta a vaskos Garami Ernő-életrajzát[43] (és Varga Lajos írt utószót Garami memoárjához is, amely szintén nem elfeledett könyv, hiszen 1989-ben újra – helyesebben Magyarországon először – kiadták[44]). A „vidék forradalma" – amelyet Hatos találóan nevez „őrült őszi farsangnak" – pedig nem „jórészt ismeretlen" (178.), hanem éppenséggel az őszirózsás forradalom történetének legjobban feldolgozott epizódjai közé tartozik. A valóban elfelejtett Kató István már 1956-ban publikált róla egy úttörő tanulmányt,[45] és Hajdu Tibor is hosszasan ír a „falu forradalmáról" *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom* című, 1968-ban kiadott, magisztrális könyvében.[46] 1989-ben pedig közép-európai összefüggéseibe helyezte azt.[47] Még ha az olvasóközönségnek valóban újdonságként is hathat, hogy a Károlyi-rendszer vidéki „rendcsinálásainak" többen estek áldozatul,

séggel elfoglalhatók". Lásd Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül.* Budapest, Európa, 1982, 396.

42 Lásd Borsányi György: *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918.* Budapest, Kossuth, 1988.

43 Varga Lajos: *Garami Ernő. Politikai életrajz.* Budapest, Napvilág, 1996.

44 Garami Ernő: *Forrongó Magyarország. Emlékezések és tanulságok.* [Budapest], Primusz, 1989.

45 Kató István: Az 1918-as novemberi parasztmozgalmak. *Századok*, 1956/3., 394–415.

46 Hajdu Tibor: *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom.* Budapest, Kossuth, 1968, 92–103.

47 Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma, 1917–1921.* Budapest, Gondolat, 1989, 100–107.

mint a Tanácsköztársaság terrorjának, hiszen az 1918–1919-es forradalmak emlékezete úgy konstruálódott meg az események után, hogy a proletárdiktatúrához rendelték az erőszakosságot, míg a Károlyi-rendszerhez a tehetetlenséget, és ebbe a sémába nem fért bele a lázongók legéppuskázása a forradalom „konszolidálása" jegyében.

Ha Hayden White rendszerében[48] helyezem el Hatos szatirikus cselekményesítésű könyvét, akkor ideológiája konzervatív, érvelésmódja kontextualista, a stílusa pedig kifejezetten ironikus: különösen, ha világnézetüket váltogató értelmiségiekről, vagy csak a saját anyagi boldogulásukkal törődő „hazafiakról" kell írnia. Hatos a „nemzeti emlékezet kánonjaival" szemben határozza meg szerzői pozícióját: „A nemzeti emlékezet kánonjai 1918 őszének eseményeit óhatatlanul Trianon keserű csalódásának szemüvegén át láttatják (...) Míg a jobboldali történeti köztudat biztos abban, hogy ha nincs Károlyi és az őszirózsás forradalom, akkor nincs Trianon sem, a baloldali biztosan tudja, hogy Károlyi és forradalma nélkül is bekövetkezett volna az ország feldarabolása. Mindkét verzió fikcióra alapoz" (10.) – írja.

Ám itt szerintem fontos különbséget kellene tenni: míg az első értelmezés alapját az 1919 ellenében született pamflet- és memoárirodalom jelenti (ma pedig főleg politikusok beszédeiben és propagandacikkekben található meg), addig az utóbbi verziót nemcsak a forradalmak egykori résztvevőinek önmentegető visszaemlékezései képviselik, hanem a modern történettudomány is (ezek közül itt széles nemzetközi horizontjuk és diplomáciatörténeti megközelítésük miatt Ormos Mária és Peter Pastor munkáit emelném ki[49]). Eszerint

48 Hayden White 1973-ban megjelent alapművének újabb kiadása: Hayden White: *Metahistory. The Historical Imagination in 19th-Century Europe.* Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2014. – White elméletét és rendszerét összefoglalja: Gyáni Gábor: Történelem: tény vagy fikció? In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése.* Budapest, Napvilág, 2000, 48–70.

49 Ormos Mária: *Padovától Trianonig. 1918–1920.* Budapest, Kossuth, 1984.; Peter Pastor: *Hungary between Wilson and Lenin. The Hungarian Revolution of 1918–1919 and the Big Three.* Boulder, East European Quarterly, 1976.

a vesztes világháború után *nem lehetett fenntartani a magyar területi integritást,* hiába ragaszkodott hozzá a Károlyi-kormány is a ma már az irredenta szélsőjobboldalnak tulajdonított „Nem! Nem! Soha!" jelszó kimondásával.[50] Hatos munkájának is az az egyik fő üzenete, hogy Nagy-Magyarország eltűnését nem az őszirózsás forradalom és a Károlyi-rendszer okozta, hanem az a világháborús vereségnek és a Monarchia – a magyarországi eseményektől független – szétesésének következménye volt: „a független Magyarország küszöbéről a történelmi Magyarország sírgödrébe lehet csak lépni". (84.) Ezt Tisza István jól tudta, aki éppen ezért – az Orbán Viktor miniszterelnök 2018. október 31-i emlékbeszédében foglalt állítással ellentétben – nem a magyar szuverenitásért küzdő, hanem kiegyezéspárti politikát képviselt egész pályája során.[51]

Hatos sok anekdotikus történetet idéz fel a könyvében, így a realitásokkal szembenézni nem akaró Tisza Istvánról is közöl egy jellemző történetet: „Amikor október 18-án a Parlament folyosóján bizalmasan megmutatták neki az 1916-os bukaresti titkos szerződést, amelyben az antant a hadba lépésért cserébe megígérte Romániának, hogy megkapja Erdélyt és a Partiumot, nem tulajdonított neki nagyobb jelentőséget, abszurdumnak tartotta. Csak azt nézte meg, hogy geszti birtokai Magyarországon maradnak-e." (110.) Pedig ekkor már Tisza – amúgy Károlyi Mihálynak igazat adva, csak kijelentése elejét nem szokták idézni – már a háború elvesztését is elismerte. A Jancsó

50 Ahogy Hatos Pál írja: „Károlyi és kormánya minden pacifizmusa ellenére sem tagadta meg a korábbi magyar politika sarokkövét, a magyar területi integritást." (259.) És bár egy helyen azt írja, hogy Károlyi „kizárólagos kormánypolitikává emelte a naivitást" (269.), maga cáfolja a Károlyi-kormány naivitásának és tétlenségének toposzát, amikor rámutat: „Az elveszett vármegyék gondja (...) már akkor tettekre sarkallta Károlyiékat, amikor a szomszédok még csak a csapataikat gyűjtötték. A területvédő propagandát már az első napokban elindította a kormány." (288.)

51 Lásd Vermes Gábor: *Tisza István.* Budapest, Osiris, 2001.

Benedek visszaemlékezésén alapuló történet tovább színezi Jászi elhíresült portréját a „dualista rend Don Quijotéjáról".[52]

Természetesen Hatos sem kerüli meg, hogy összevesse a dualizmus végnapjainak jobboldali, illetve baloldali „hőseit", Tisza Istvánt és Károlyi Mihályt: „Egy évszázad múltán, amikor már az események története elfelejtődött, és meggyökeresedett emlékezetmítoszok állítják szembe egymással a »hazaáruló« Károlyit és a »reakciós« Tiszát, nehéz elképzelni, hogy 1918 forró őszén Károlyi számított magyar hazafinak Pesten és veszélyes magyar nacionalistának Bécsben, sőt Londonban és Párizsban is." (117.) A Hatos könyvében is szereplő, oly sokszor idézett Károlyi-ellenes Freud-megjegyzést éppen az magyarázza, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia mellett elkötelezett pszichológus fenyegetést látott Károlyi „ultranacionalista" irányában.

Bár újra és újra fölvetődik a „mi lett volna, ha" kérdés, hogy Tisza István vajon meg tudta-e volna menteni Magyarországot, ha 1918 őszén nem Károlyi Mihály kerül az ország élére, hanem ő kapja vissza a hatalmat, a feltevésre maga Tisza István adta meg a nemleges választ. 1918. október 29-én Tisza ugyanis azt válaszolta József főhercegnek a lehetséges miniszterelnöki kinevezésére, hogy „ma már égő gyújtó volnék a puskaporos hordóban", és maga helyett Károlyit javasolta. Hovatovább még a konzervatív *Budapesti Hírlap* is azt írta 1918. október 31-én, hogy „Hát jöjjön Károlyi". (127., 137.) Tehát Tisza István már a meggyilkolása előtt politikai hulla lett, pártját is ezért oszlatta fel. A széles körben izzó Tisza-gyűlöletet legjobban talán az mutatja, hogy a merénylet után sikk volt felvállalni a Tisza-gyilkosságot. (220.)

52 „Nehéz most Tiszáról kemény ítéletet mondani, amikor nagyszabású egyéniségének komor emlékei oly impozánsan emelkednek ki a betyárok és panamistáknak mai magyar közéletéből: mégis meg kell mondani, hogy mily teljesen nélkülözte ez a kemény férfi úgy a szűk osztályérdeken való felülemelkedést, mint a távolabbi jövőbelátást." Lásd Jászi Oszkár: *Magyar kálvária – magyar föltámadás. Két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai.* Szerk.: Veres András. Budapest, Magyar Hírlap, 1989, 19–20.

Tisza István az 1918 utáni katasztrofális helyzetben elszabaduló irracionális bűnbakkeresésnek lett az áldozata, a bűnbakká tett Károlyi csak őt követte (mivel 1919-ben emigrált, csak távollétében ítélték el), miképp Tisza testi hibáinak felemlegetése is megelőzte a Károlyi Mihály „nyomorékságát" részletező invektívákat. Ahogy Hatos rámutat: „A magyar jobboldali hagyományba Tormay Cécile híres-hírhedt könyve nyomán beleégett a »nyomorék« Károlyi Mihályról szóló mítosz, azt azonban kevesen tudják, hogy Krúdy Gyula (aki ma inkább a jobboldal egyik irodalmi ikonja) Tisza Istvánt nevezte testi hibásnak, aki »a nyomorékok konokságával« halt hősi halált »szennyes pártja« helyett." (12.)

Az elátkozott köztársaság érzékletesen adja vissza az 1918. novemberi hangulatot, amely Károlyit egy rövid időre a „magyar messiás" szerepébe emelte. Károlyit minimum „félistennek" tartották akkor, de még 1919 őszén is akadtak, akik a „megváltó" helyi értékén a helyébe lépő Horthy Miklósról úgy beszéltek, mint az „új", illetve a „jobbra húzó" Károlyiról. (161.) Komoly felelősségérzetre vall a felelőtlennek tartott Károlyi Mihálytól, hogy annak ellenére is vállalta a miniszterelnökséget, hogy tudta: „az az ember, aki ma vállalkozik a kibontakozásra, holnap a legnépszerűtlenebb ember lesz Magyarországon, és csak rossz békét tud szerezni". (162.) Ez volt az a feladat, amelyet öt hónappal később Bethlen István elhárított magától, amikor a Vix-jegyzék átadása után az immár köztársasági elnök Károlyi felajánlotta neki a miniszterelnökséget.

Hatos könyvének nagy erénye, hogy a szereplők egykori nézőpontját és „várakozási horizontját" rekonstruálja, ihletett miliőfestéssel kísérve, közemberek fennmaradt naplójegyzeteit és levélrészleteit legalább annyira használva illusztrációs anyagként, mint a politikusok utólagos visszaemlékezéseit. Az 1918–1919-es forradalmak résztvevőinek tetteit és kijelentéseit ugyanis csak úgy lehet megérteni, ha visszahelyezkedünk a világháborút követő hónapokba. Amikor széles körben gondolták úgy, hogy az első világháború katasztrófája bebizonyította a kapitalista rendszer csődjét, a jövő társadalmi berendezkedése pedig a szocializmus lesz. 1918 végén nemcsak lelkes galileisták érveltek emellett a *Szabadgondolat* bolsevizmusvitájában, hanem maga Apponyi Albert is azt írta Károlyi Mihálynak: „a régi rendszerhez való visszafordulásról szó sem lehet. Benne vagyunk a nagy szociális világforradalomban, ami nálunk történik, csak ennek a világprocesszusnak egy helyi részlete".[53] Hatos nyomatékosítja, hogy „egy dolog akkor szinte biztosnak tetszett mindenki előtt: mégpedig az, hogy előbb-utóbb átcsap a Kárpátokon a Lenin vezette bolsevik világforradalom". (16.) Ez a korhangulat teszi érthetővé Lukács György 1918–1919 telén végrehajtott fordulatát, vagy azt, hogy Szabó Dezső „a kommunizmus prófétájaként" írogatott, vagy hogy a fiatal Márai Sándor miért nyilvánította „kész költővé" a fiatal Révai Józsefet, a generációs lázadást hirdető bankhivatalnokot (akit Hatos úgy mutat be, mint „a későbbi sztálinista kultúrdiktátort", míg én inkább azt hangsúlyoznám, hogy ő *még nem* a későbbi kultúrpolitikus volt), vagy persze azt, hogy a „Vörös Isten" miért igézhette meg az addig inkább csak az álmos körúti hajnalokról író Tóth Árpádot.

Hatos a „forradalom nagyon is *konkrét* szituációját" kívánta megérteni (e tekintetben Lenint követve, aki „egy konkrét helyzet konkrét megítélését" ajánlotta a dogmatikus megközelítések helyett[54]). Megközelítésmódját remekül összegzi az általa kiválasztott példa: „Mindenki ismeri Linder Béla végzetes mondatát, amely úgy hangzott: »Soha többé katonát nem akarok látni«. A Károlyi-kormány hadügyminiszterének 1918. november 2-án elmondott nyilatkozata ma is összeesküvés-elméletek kedvelt gumicsontja, de keveseknek jut eszé-

53 *Károlyi Mihály levelezése. I. kötet. 1905–1920.* Szerk.: Litván György. Budapest, Akadémiai, 1978, 357.

54 Lásd Lukács György 1924-ben publikált Lenin-könyvét, amelynek legfőbb állításait összefoglalom: 'The Specific Adjudication of a Given World Condition': the Theoretical Significance of Lenin's Practice in the Works of Georg Lukács. In: *The Centenary of the 1917 Russian Revolution(s): it's Significance in World History. materials of the International Conference at the Centre for Russian Studies in Budapest May 15-16, 2017.* Chief Editor: Tamás Krausz. Budapest, Russica Pannonicana, 2018, 167–173.

be megkérdezni, miért is éljenezte meg a frontharcos Linder Bélát akkor és ott katonákból és tisztekből álló több száz fős közönsége" (10–11.), hiszen a katonák legtöbbjét a leszerelési illeték izgatta, és nem a haza sorsa. (174.) Hatos még arra is emlékeztet, hogy Linder Bélát még hadügyminiszter-elődje, Szurmay Sándor is becsülte (mielőtt kiderült volna, hogy a Károlyi-kormányba amolyan pártonkívüli szakemberként bekerülő katonatisztet a háború idegroncsá és alkoholistává tette). (150.)

Az efféle, historizálást nélkülöző történeti megállapítások tekinthetők a könyv legjobb pillanatainak, ugyanakkor érthetetlen, hogy Hatos miért nevezi (többször is) „végzetesnek" Linder kijelentését, ha éppen maga mutat rá arra, hogy nem volt annak jelentősége, mivel a hadsereg nagy része már a Károlyi-kormány hatalomra kerülése előtt bomlásnak indult. (188.) Továbbá miért minősíti szintén „végzetesnek", valamint „katasztrofálisnak" Linder leszerelési rendeletét is, ha az szerinte „nem elindította, legfeljebb felgyorsította az elkerülhetetlent". (190.) Ráadásul a szerencsétlen hadügyminiszter nem is nagyon tehetett mást, mivel „parancsa az akkori úri és polgári közvéleményt fejezte ki". (197.)[55] A civilek 1918 novemberében nem akartak katonákat látni, hiszen a hazatérő katonák voltak azok, akik feltörték a borospincéket, leitták magukat, aztán dühükben állami tisztviselőkre vadásztak.

Az elátkozott köztársaság az őszirózsás forradalom vezetőinek cselekedeteit előszeretettel magyarázza a történelem „szédületével", amit inspirálónak tartok, hiszen a legfontosabb döntéseinket gyakran hirtelen hozzuk, irracionális megfontolásokból, és legfeljebb csak utólag próbáljuk meg racionalizálni azokat. Hatos szerint a Népköztársaság

55 Linder beszédének és rendelkezésének valódi jelentőségéhez hasonlóan nem teljesen egyértelmű Hatos könyvében a belgrádi konvenció megkötésének értékelése (277.), amelyet egyébként magyar sikerként értékeltek a kisantantállamok vezetői, és egykori magyarországi értékelése sem volt annyira negatív, mint amennyire sötét lett az emlékezete.

1918. november 16-i kikiáltását is „a történelem szédülete diktálta" (227.), a „köztársasági eszme váratlan felbukkanásáról", „semmiből feltörő jelszaváról" ír. (223.) Hangsúlyozza, hogy a dualizmus kori ellenzéki pártprogramok, de még a Nemzeti Tanács programja se tartalmazta a köztársaság követelését. (114.) Mítosznak tartja az 1918–1919-es közép-kelet-európai forradalmak „demokratikus köztársaság eszményét", amelynek szerinte már egykorúan se volt támogatottsága.

Azzal egyetértek, hogy Jászi és a polgári radikálisok 1918 előtt valóban másodrangúnak tekintették az államforma kérdését. Példának hozhatjuk az ő hatásuk alatt álló – és Nagy György köztársasági mozgalmát bíráló – Székely Artúr megállapítását 1912-ből, amely szerint semmit se érne egy olyan köztársaság, „melynek Apponyi Albert vagy Károlyi Mihály volna az elnöke és az államformán kívül minden más maradna a régiben".[56] Azonban az MSZDP 1903-as pártprogramjának „mindennemű öröklött és rang eltörlését" követelő pontját nehezen tudom másként értelmezni, mint a köztársasági államforma óvatosan megfogalmazott, burkolt követelését.[57] A „népköztársasági" államforma kikiáltását pedig egy nagyon is tudatos, külpolitikai célú taktikai húzásként lehet értelmezni, miként a nemzetközi színtéren otthonosan mozgó feminista, Bédy-Schwimmer Róza követté választása is logikus, megfontolt választás volt.[58] A Károlyi-kormány azt hangsúlyozhatta ezekkel a döntéseivel, hogy az „Új Magyarország" radikálisan más, mint a „Régi", mert attól remélték a legjobb békefeltételeket, ha sikerül elhitetni, hogy a független Magyarország már nem a nemzetiségeket elnyomó „feudális" uraké. Ráadásul miután Németország, Ausztria és Csehszlovákia is köztársasággá kiáltotta ki magát, már Magyarország sem tehetett nagyon mást annak érdekében, hogy a há-

56 Lásd Csunderlik Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei Kör (1908–1919) története.* Budapest, Napvilág, 2017, 309.

57 A Magyarországi Szociáldemokrata Párt programja és szervezeti szabályzata, 1903. április 14. In: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény.* Szerk.: Pajkossy Gábor. Budapest, Osiris, 2006, 756.

58 Lásd Peter Pastor: *Hungary between Wilson and Lenin*, i. m., 53–55.

ború után a békét se veszítse el. Még a legitimista Pallavicini György is úgy gondolta 1918 novemberében, hogy „a köztársaság a nemzet érdeke". (237.) Azt hiszem, ezt jól látta Pallavicini – de ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy Károlyi Mihály mit gondolt erről vagy arról, akkor azért Pallavicini levelei helyett inkább a Károlyi-levelezéshez forduljunk.

Bármennyire is jó könyvnek tartom *Az elátkozott köztársaság*ot, azért vannak módszertani fenntartásaim. Úgy érzem, hogy Hatos sokszor a saját sodró erejű elbeszélésének hatása alá került, és maga is „megszédült". Ilyenkor nem mérlegelte forrásai megbízhatóságát, és ha illeszkedett a koncepciójába, akkor az 1919 utáni baloldali emigránsok kölcsönös mocskolódásaiból is kivette a használható elemeket, anélkül, hogy alapos kritika tárgyává tette volna azokat. Például amikor a hadicenzorok egészségére – állítólag – pohárköszöntőt mondó Pogány Józsefet mutatja be, arra a Göndör Ferencre hivatkozik, aki nemhogy nem volt elfogulatlan Pogánnyal szemben, de egyenesen gyűlölte őt. (52.) És a Kommunisták Magyarországi Pártjából kiugró Nánássy György 1919-ben megjelentetett „leleplezései"[59] sem tűnnek túl hitelesnek azzal kapcsolatban, hogy Kun Béláék Moszkvában miképp vertek el nagy összegeket pezsgőre és konzumhölgyekre. (388.) Én a magam részéről nem hiszek Nánássynak, és e tekintetben Borsányi Györgynek és az 1979-ben betiltott – tehát hagiografikusnak nem nevezhető – Kun Béla-életrajzának adok igazat: „A pezsgős vacsorákon térdeire táncosnőket ültető forradalmár vezetőről szóló legenda oly régi, mint maga a forradalom; bizonyos, hogy ha Spartacus idejében ismerték volna a pezsgőt, róla is ezt terjesztették volna."[60]

59 Nánássy György: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista-pártból? A magyar kommunista-vezérek üzelmei.* Budapest, 1919. – Nánássy Károlyi Mihályról is írt egy rágalmazó füzetet: Nánássy György: *Károlyi Mihály bűnei.* Pozsony, Wigand K. F. Grafikai Műintézete, 1919.

60 Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz.* Budapest, Kossuth, 1979, 62. – A politikai riválisok (például a Catilina-féle összeesküvés résztvevői) vagy a társadalmi rendet fenyegető csoportok (például az őskeresztények) orgiavádakkal történő diszkreditálása már az ókorban is létezett. Lásd Klaniczay Gábor: Az orgiavádak nyomában. In: Uő: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok.* Budapest, Magvető, 1990, 194–208.

Hasonlóképp a Horthy-kori politikai perekben adott tanúvallomásoknak se adnék sok hitelt, hiszen tudjuk, hogy a Tisza-, a Károlyi- és a népbiztosper során nemegyszer miként állították elő ezeket a „tanúkat": valószínűsíthető, hogy Kovács László vizsgálóbíró nem véletlenül lett öngyilkos a Tisza-per folyamán.[61] A vádlottak vallomásaira pedig aztán végképp csak gyanakvással tudok tekinteni. Vajon az „igazságot" tartalmazzák-e a kegyelemért esdeklők beadványai, a súlyos büntetéssel fenyegetettek vallomásai, vagy az egykori kollégáikra valló kiváló jellemek tanúságtételei? (Például: 18., 354., 392.) Berinkey Dénes sem feltétlenül úgy került a Károlyi-kormányba, „mint Pilátus a krédóba" – hiába is állította ezt 1920-ban, a népbiztosper tanújaként, amikor is magától értetődően igyekezhetett kisebbíteni a saját forradalmi szerepvállalását. (69., 150.) Hiszen tudjuk, hogy Berinkey kapcsolata akkor már két évtizedes múltra tekintett vissza Jászi Oszkár körével, mivel a *Huszadik Század* című folyóirat alapítói, majd első szerkesztőbizottsági tagjai közé tartozott.[62] De akár azt is elképzelhetőnek tartom, hogy a híresen becsületes Berinkey nem magát, hanem másokat kívánt menteni, amikor például azt állította, hogy Károlyi Mihály aláírta az 1919. március 21-i lemondási nyilatkozatot, és nem csak aláhamisították az aláírását – bár a legtöbb forrás és a modern történettudomány is ennek ellenkezőjét állítja, vagyis hogy a „hatalomátadás" nem történt meg.[63]

Az 1919 utáni politikai küzdelmek során keletkezett önigazoló vagy rágalmazó tanúvallomásokhoz és memoárokhoz hasonlóan a Párttörténeti Intézetben 1950–1960-as években rögzített visszaemlé-

61 Pölöskei Ferenc: *A rejtélyes Tisza-gyilkosság.* Budapest, Helikon, 1988, 110.

62 Pók Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszadik Század" társadalomszemlélete.* Budapest, Akadémiai, 1990, 33–34.

63 Újabban lásd Hajdu Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Budapest, Napvilág, 2012, 120–121.

kezéseket sem nevezném a legmegbízhatóbb forrásnak, különösen nem a szociáldemokrata politikusok 1918–1919-es tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis ekkoriban a szociáldemokraták a pofozógép szerepét töltötték be a hazai párttörténetírásban, így a munkásmozgalmi veteránok alaposan gondozott visszaemlékezéseiben is. Emiatt én gyanakvással kezelném Pogány Józsefné Czóbel Irén állítását arról, hogy Garami Ernő „megtagadta a harctérről megszökött katonák támogatását". (62.) Kelen Jolán pedig nemcsak nagyszájú, de legendásan nagyotmondó hölgy is volt, úgyhogy az ő visszaemlékezéseivel – az 1918. októberi Tisza-merényletkísérlettel kapcsolatban is – aztán végképp óvatosan kell bánni. (99.) (Egyébként a Tiszát lelőni akaró Lékai János pisztolya nem „csütörtököt mondott", hanem Lékai nem tudta kezelni a Browningot, ezért a már kibiztosított pisztolyt maga hatástalanította lövés előtt[64] – csak a bénázó galileistát nehezen lehetett megtenni a munkásmozgalom-történet hősének, így a merénylet baloldali emlékezetében a pisztolyra fogták a merényletkísérlet kudarcát.)

Vigyáznunk kell, hogy ne fogadjuk el „ténynek" az elfogult szereplők visszaemlékezésének állításait vagy a kortársak benyomásait. Hiszen az álhírek még a spanyolnáthánál is jobban terjedtek 1918–1919 telén, ezért csak hosszas megfontolás és meggondolás után lehet hitelt adni a korabeli mendemondáknak. Lehetséges, hogy Hatos forrásai mind valósat állítanak, de tudjuk, hogy „egy tanú nem tanú" (még ha annyira becsületes is, mint Berinkey Dénes), ezért ilyen esetekben hangsúlyozni kell a történelmi elbeszélések feltételességét és törékenységét. Még ha ezek a történészi aggályok fekvőrendőrként akadályozzák is a lendületes sztorimesélést – ami miatt annyira élvezetes olvasni *Az elátkozott köztársaság*ot.

Szerb Antal szerint a legrosszabb költők szórakoztatóak, de szerencsére ez nem áll a történészekre. Hatos Pál könyve példája a szóra-

64 Amennyiben hihetünk Lengyel József beszámolójának: Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, Szépirodalmi, 1962, 72–73.

koztató, olvasmányos, esszéista történetírásnak,[65] és nem nélkülöz bizonyos historiográfiai jelentőséget sem a kortárs magyar történetírásban, ugyanis a történelmi eseményeket magyarázó tényezők közé újra beemelte a szereplők jellemét. Az antikkal ellentétben a modern történetírás ugyanis nem magyaráz a jellemmel,[66] mivel a „gyávaság", a „bátorság" tudományosan megfoghatatlan kategóriák, holott mindannyian tudjuk, hogy ezek a személyes tulajdonságok igenis magyarázzák a politikusok és értelmiségiek egyes cselekedeteit.

A jellemzés igen életszerűvé teszi a történelmi szereplőket, ám fennáll a veszély, hogy a történész pikkelni kezd a saját karaktereire, vagy éppen hogy túlságosan elnéző lesz velük, akár azok az általános iskolai tanárok, akik már az első évben besorolják a diákjaikat a „jó tanulók" vagy a „rossz tanulók" közé. Mivel Hatos egyértelműen az MSZDP szakszervezeti vonalával szimpatizál, és nem a világmegváltást célzó értelmiségi politikusaival, ezért Garami Ernő és Vincze Sándor bármit írhatnak a memoárjaikban, csak igazuk lehet, míg Pogány Józseffel és Kunfi Zsigmonddal kapcsolatban mindig a legrosszabbat tételezi fel. Ráadásul elmossa a Pogány és a Kunfi közti különbséget azzal, hogy mindkettőjük eposzi jelzőjének a „cinikust" teszi meg.

Holott – ahogy én látom – egészen eltérő karakterek voltak: Pogány egy hatalomvágyó kalandor volt, aki végül a sztálini tisztogatások áldozata lett, míg Kunfi egy tépelődő idealista, aki magát ölte meg, ám ez a jellembeli differencia nem rajzolódik ki a könyvben. Ugyanúgy „Kunfi kevéssé dokumentált, de a forrásokból világosan kirajzolódó anarchikus messianizmusa" (322.) magyarázza a tragikus sorsú szo-

65 Üdítőek Hatosnak az egykori szereplők helyét a kortárs analógiákkal kijelölő effektjei, például amikor Hock Jánost úgy mutatja be, hogy „nem csupán meggyőződéses pacifista, hanem az akkori idők legnépszerűbb egyházi szónoka volt, akinek a *Tolnai Világlapja* – a korszak legkedveltebb képes újsága – ugyanúgy reklámozta imakönyveit, mint manapság Pál Feri atya vagy Csaba testvér írásait saját kiadóik". (94.)

66 Amolyan állatorvosi lóként a vulgármarxista történetírást hozhatjuk példának, amely az egyes politikusok tevékenységében csak osztályuk érdekeinek megtestesülését látta.

ciáldemokrata politikus 1918–1919-es tetteit (szerintem tévesen: Kunfi állandó aggályoskodásai a Forradalmi Kormányzótanács ülésein, például a mérsékelt antiklerikális politika melletti kiállása nem „messianizmusra" vallanak), miképp Pogány fellépését is azzal értelmezi Hatos, hogy „cselekedeteiből és szavaiból már a bolsevizmus anarchista messianizmusának paranoiája lüktetett" (324–325.) (valójában inkább egy tehetséges kalandorpolitikus hiúsága és hatalomvágya, aki jó opportunistaként ragadta meg az éppen adódó lehetőségeket, sőt, sokszor maga teremtette azokat).

Hatos cáfolni kívánja Kunfi „centrizmusának" legendáját, de be kell látni, hogy nem ok nélkül ragadt rá ez a jelző. Hiszen a Budapesti Munkástanács 1919. január 7-i, másnap reggelig elhúzódó ülésén is ő volt az, aki Garami Ernő és Garbai Sándor javaslatai között a középutas politikát képviselte, a Tanácsköztársaság idején is azok közé tartozott, akik vissza akarták fogni a radikálisokat. A Hatos által idézett 1919. március 21-i, állítólagos kijelentése („Elkövettük a halálugrást az ismeretlenbe.") sem a vélt messianizmusára vagy cinizmusára vall, hanem inkább a mélyen átélt aggodalomra. Az 1950-es években visszaemlékező egykori ifjúmunkás is a „szociáldemokraták ingadozására" hozta példaként Kunfi borulátását, ugyanis a hivatkozott forrásban hozzátette: „Kunfi kijelentése jellemző arra, milyen meggyőződéssel léptek a szociáldemokrata vezetők a proletárforradalom útjára."[67] (Mondanom se kell, hogy kritikával kell kezelni a forrást, hiszen ez is akkor keletkezett, amikor a Tanácsköztársaságban szerepet vállaló szociáldemokrata politikusokat kötelező volt bírálni „megalkuvásuk", „ingadozásuk", „ellenforradalmi" szerepük miatt.)

Összességében indokoltnak tartom az MSZDP vezetőségének kritikáját, mely szerint az 1918 őszén magukat túlnyerő szociáldemokrata politikusok megijedtek attól, hogy a tavaszi választások eredményeként majd jelentősen csökken a politikai befolyásuk, és ezért kiáltották ki inkább a proletárdiktatúrát a kommunistákkal összefogva. De ezzel kapcsolatban nem tanácsos egyedüli forrásként az elfogult Juhász-Nagy Sándor könyvére hivatkozni, hiszen ő azon csalódott függetlenségi pártiak közé tartozott, akik 1919 után a szociáldemokratákat hibáztatták a Népköztársaság bukásáért. (Már 1919 augusztusában megjelent Alföldi Dávid egri függetlenségi párti politikusnak ebben a szellemben született, „októbrista", de a szociáldemokratákat támadó feldolgozása.[68])

A bolsevikok ábrázolása sem problémamentes. Hatos az 1918. november 24-én megalakuló Kommunisták Magyarországi Pártja sikereit Szovjet-Oroszország bőkezű támogatásával magyarázza: „Kun magyarországi kommunizmusa egy napig sem maradt volna életben a guruló rubelek nélkül." (389.) Lehetséges, de valószínűleg nem is jött volna létre csak amiatt, hiszen akármennyi pénzt Magyarországra önthettek volna Leninék, ha nem egy olyan karizmatikus, a sírógörcsei ellenére céltudatos, nagy hatású politikus vezette volna a magyarországi kommunistákat, mint Kun Béla, akiről Hatos maga állapítja meg – ez viszont igen kifejező jellemrajz! –, hogy „Kun olyan ember volt, aki ha kidobják az ajtón, az ablakon mászik be." (390.) És idézi Kassákot – aki egyébként 1919 júniusában a „legnagyobb politikusok közül valónak" nevezte Kunt –, hogy a gyári munkások olyan odaadással hallgatták Kunt, „akár a gyerekek". (391.) Ráadásul Kun Béla vezetői tehetségén, írói[69] és politikai kommunikációs készségén és munkabírásán túl Hatos maga is kiemeli a kommunista propaganda újszerűségét (399.), és hogy a Közép-Európába importált bolsevizmus népszerűségét az magyarázta, hogy „válasz is volt egy állapotra – pontosabban hiányállapotra". (400.) Ha ezeket a szempontokat háttérbe

67 Szilágyi Dezső: Harcban a proletárhatalomért. In: *Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919)*. Budapest, Kossuth, 1959, 62.

68 Lásd Alföldi Dávid: *Néhány szó a proletárdiktatúráról (Keletkezése, pusztítása s orvoslása)*. Eger, Egri Lapkiadó Rt., 1919.

69 Tudtommal Kun Béla nem írt előszót a Sinkó Ervin *Optimisták* című regényéhez (198.), csak Illés Béla *Ég a Tisza*, Lengyel József *Visegrádi utca* és Kiss Lajos *Vörös város* című műveihez. (Valamint Szamuely Tibor beszédeinek és cikkeinek gyűjteményes kiadásához.)

szorítja a „gurúló rubelek" jelentőségének túlhangsúlyozása, az nem járul hozzá az 1918–1919-es magyarországi történések megértéséhez, csak szegényíti a történelmünk, nem gazdagítja.

Szerencsére a könyv egészére nem a leegyszerűsítő magyarázatok jellemzőek, hanem az, hogy valóban „vad közelségben" (15.) láttatja a részleteket. Ám ha egyetlen következtetésével se értenék egyet, akkor is olvasásra ajánlanám *Az elátkozott köztársaság*ot, mert Hatos Pál műve egy nagyon jól megírt, sodró, gondolkozásra kényszerítő könyv: jelentős történetírói teljesítmény.

(Megjelent a *Múltunk* 2019/1. számában.)

Szadista imposztorok

BÉLA BODÓ: *The White Terror. Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921.* LONDON AND NEW YORK, ROUTLEDGE, 2019. 333 P.

Ha létezik magyar film, amelynek elkészítése napjainkban teljesen elképzelhetetlennek tűnik, az Máriássy Félixnek a Prónay-naplótól inspirált, 1969-es *Imposztorok* című szatírája Prónay Pálról és a Rongyos Gárdáról, amelyben a nevetségességig karikírozták a fehérterroristákat, ekképp tömeggyilkosokon lehetett nevetni: „az Imposztorok rendezőjének nagyon jó oka van arra, hogy a megközelítés számos lehetősége közül éppen ezt választotta. Hogy mulasson és mulattasson, e Prónay-Doborján ökörbölcsességű stílusát, kéthetes birodalmának parádéit, önmagáról bélyeget mintáztató hiúságát, »erkölcstörvényeinek« hülyeségét idézve" – miképp a *Filmvilág* 1969. októberi kritikájában írták. Egy emberöltővel a második világháború befejezése után úgy tűnt, hogy az egységesen a „fasizmus" gyűjtőnév alá dobált szélsőjobboldali ideológiák és mozgalmak végérvényesen „a történelem szemétdombjára" kerültek, így felhőtlenül, a győztesek magabiztosságával lehetett kinevetni eszelős híveiket.

De a történelem nem ért véget: eltelt fél évszázad, és a fehérterror veszett gyilkosait ma nem átallják „népi hősökké" kozmetikázni, „félreértett hazafiakká", ahogy azt Héjjas Ivánnal, Prónay Pállal és a Rongyos Gárdával kapcsolatban újabban megteszik, és a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikája – amely nagy élvezettel tépi fel újra a vörösterror okozta sebeket – a fehérterroristák bűntetteiről rendre elfeledkezik. (Miképp a történelemhamisító, és csak kizárólag a „proletárdiktatúra áldozatainak" emléket állító „Nemzeti Vértanúk emlékműve" 2019. október 31-i újraavatása is bizo-

nyítja.) De mi is volt valójában a fehérterror, amelynek visszatérésével Grósz Károly riogatott az elhíresült beszédében? Sajnos az árnyalt válaszokkal sokáig adós maradt a magyar történettudomány.

A kommün alatti erőszakos haláleseteket *A vörös uralom áldozatai* című 1921-es munkájában összeszámoló Váry Albert ügyésznek ugyanis a Horthy-korban nem engedték, hogy hasonló áttekintést készítsen a fehérterror áldozatairól is – az elkövetők 1921 novemberében közkegyelmet kaptak Horthy Miklóstól. A kormányzót bálványozó életrajzok szerzői pedig azt állították, hogy az úgynevezett „fehérterrort" csak kommunista emigránsok, a csehszlovák és román titkosszolgálat ügynökei és külföldi újságírók találták ki, hogy lejárassák Magyarországot.

Az igaz, hogy a Tanácsköztársaság bukása után emigrációba szorult baloldali politikusoknak és íróknak érdekük volt, hogy minél sötétebb képet fessenek a „Horthy-Magyarországról". Miképp a proletárdiktatúra vörösterrorjának nagyságát démonikussá növesztette a jobboldali emlékezet, úgy az ellenforradalmi fehérterror mértékét a baloldali recepció túlozta el. Valóságos pokolként festették meg az 1919 utáni Magyarországot a „tényfeltárónak" szánt munkákban, mint amilyen Pogány József Bécsben megjelent, *A fehér terror Magyarországon* című 1920-as könyve vagy éppenséggel Tormay Cécile *Bujdosó könyvéhez* hasonló „naplókban", mint amilyen Bölöni Györgyné szintén Bécsben kiadott, 1921-es *Szenvedések könyve*, vagy olyan regényekben, mint a munkásíró Kiss Lajos Moszkvában 1931-ben publikált *Vörös városa*. (A fehérterrort részletező kiadványokból a *Magyar pokol* című 1964-es válogatáskötet ad ízelítőt.)

A Rákosi-rendszerben aztán végképp megszaladt a fehérterrorról író történészek kezében a toll. Például *A fehér terror Magyarországon* című 1951-es összefoglalást egyenesen az USA-ellenes propaganda szolgálatába állították: „Gyilkolták a magyar proletariátus felszabadításáért küzdő munkásokat és parasztokat – a Wall Streetnek ez tökéletesen megfelelő volt. Horthy kellően értékelte az amerikai imperializmus támogatását. (...) Ma, 1951-ben – amikor az amerikai agresszorok

vadállati kegyetlenséggel gyilkolják a koreai asszonyokat, gyerekeket, barbár bombázásokat hajtanak végre a koreai falvak és városok ellen, érthetőbbé és világosabbá válik számunkra az antant, ezen belül főleg az amerikai katonai misszió 1919–1920-as magyarországi működése." Mondani se kell, hogy ebben a kiadványban Rákosi Mátyás 1924-es hazaérkezése vet véget a fehérterrornak.

Még a késő Kádár-kori „tízkötetes" Magyarország-történet 1976-ban megjelent, vonatkozó kötetében is túlzó leírás szerepelt az ideológiai nyomás miatt. Bár megjelentek az egyes résztémákat alaposan körbejáró összefoglalások – mint például Gergely Ernő és Schönwald Pál 1978-as könyve a Somogyi–Bacsó-gyilkosságról –, de a fehérterror idején kivégzettek 5 ezres száma megkérdőjelezhetetlennek számított a rendszerváltásig. Az elmúlt évek kutatási eredményeinek köszönhetően azonban sok minden tisztázódott. Bödők Gergely ezer alá teszi a fehérterror dokumentálható áldozatait (de ez a szám nem tartalmazza a fogságban és táborokban kínzástól és éheztetéstől elpusztultakat), Paksa Rudolf írásai segítenek megérteni az 1919-es erőszak „logikáját", Turbucz Dávid meg az újjáéledő Horthy-kultusz közepette mutatott rá Horthy felelősségére a fehérterrorban. Újabban pedig Gellért Ádám jelentkezik figyelemre méltó írásokkal, amelyekben ő is azt hangsúlyozza, hogy „ideje leszámolni a legendákkal", miszerint a fehérterrorista bűncselekmények nem a Fővezérség jóváhagyásával történtek, mint ahogy azt Horthy Miklós az emlékirataiban állította.

Mostanra pedig elkészült az első korszerű „fehérterror-monográfia" is. Bodó Béla, a Bonni Egyetem történésze egyelőre csak angolul olvasható *The White Terror – Antisemitic and Political Violence in Hungary, 1919–1921* című, tavaly megjelent könyvében bemutatja, hogy a munkások és a baloldali értelmiségiek mellett számos olyan áldozata is volt a fehérterrornak – mint például a Fonyódon meggyilkolt gazdag, zsidó származású Tószegi Albert –, akikre 1945 után ideológiai okokból kényes volt emlékezni, mivel osztályellenségnek minősültek az államszocialista rendszer perspektívájából. Míg az 1990 előtti magyar történettudományi munkák kevésbé húzták alá a fehérterror élesen

antiszemita jellegét, inkább a „baloldaliak" – elsősorban persze a kommunisták – 1919 utáni üldözését hangsúlyozták, addig Bodó fehérterror-értelmezése középpontjába helyezte annak zsidóellenességét, kiemelve, hogy a fehérterror a vörösterrorral ellentétben nemcsak politikai, hanem etnikai-felekezeti erőszak is volt.

Bodó Béla könyvének különös jelentősége a nem mindig nívós emlékezetpolitikai vitáktól terhelt, szomorú hazai kontextusban, hogy több szinten, meggyőzően cáfolja azt a jobboldalon ma is előszeretettel felhozott, mentegető érvet, amely szerint a fehérterror pusztán csak a vörösterrorra adott „érthető" reakció volt.

Először is alapos statisztikát közöl arra nézve, hogy az első világháború utáni, forradalmi és az ellenforradalmi erőszak időszakában területenként hol követték el a legtöbb bűncselekményt. A *The White Terror*ból kiderül, hogy míg a vörösterror legtöbb áldozata Pest-Pilis-Solt-Kiskun, valamint Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei lakos volt – Bodó a proletárdiktatúra terrorját a városi fogyasztók és a vidéki mezőgazdasági termelők eszkalálódó érdekellentétével értelmezi –, addig a fehérterroristák nem itt tevékenykedtek, hanem Somogy és Fejér vármegyében szedték a legtöbb áldozatukat. Ebből kiderül, hogy a fehérterrorista bűncselekmények nem tekinthetők a vörösterroristák korábbi akcióira adott helyi válaszoknak.

A Somogy és Fejér vármegyében felülreprezentált ellenforradalmi terrorakcióknak sokkal inkább ahhoz volt közük, hogy errefelé túlsúlya volt a nagybirtokoknak, amelyeket a fehérterroristák egyszerre akartak megtisztítani a zsidó bérlőiktől (akik persze nem kedvezményezettjei, hanem károsultjai voltak a proletárdiktatúrának), és kívánták megfegyelmezni a kommün alatt „elkanászodó" cselédeket. Éppenséggel azon a Fonyódon se voltak vörösterror-atrocitások, ahová az amúgy fővárosi, „burzsoá" Tószegi Albert kifejezetten a proletárdiktatúra elől menekült. Őt éppenséggel nem azért ölték meg, mert ismerték (Prónay előszeretettel hivatkozott arra, hogy az áldozatai „notórius kommunisták" voltak), hanem éppenséggel azért, mert nem ismerték, és a Fonyódon megjelenő „idegenről" rá nézve kellemetlen pletykákat kezdtek terjeszteni a helyiek: Tószegi Albertről azt híresztelték, hogy egy jelentősebb összeget küldött Kun Bélának.

Bodó a könyvében különös figyelmet szentel az egyes – alaposan kontextualizált – gyilkosságok és atrocitások indokai közt szereplő álhíreknek, valótlan vádaknak. A munka elméleti megalapozottságát mutatja, hogy csak a rémhírek szerepével kapcsolatban George Rudé, Carl Gustav Jung, Leon Festinger, Gordon Allport, Leo Postman, Hans-Joachim Neubauer elméleteit is ismerteti, és így mutat rá arra, hogy miért a borbélyok és a postamesterek a legnagyobb rémhírterjesztők (akik persze később nem vállalták a felelősséget az általuk továbbadott rémhírek nyomán elkövetett erőszakért), vagy hogy miért különösen antiszemiták a fogorvosok. De persze a „judeobolsevik világösszeesküvés" vírusként terjedő képzetének ismertetése se marad el (erről legutóbb Paul Hanebrink jelentetett meg egy kiváló monográfiát *A Specter Haunting Europe – The Myth of the Judoe-Bolshevism* címmel 2018-ban). Bodó szerint ugyan a paraszti antiszemitizmus jelen volt 1919–1921-ben, de kevésbé volt erős és indulatos, mint a keresztény középosztályé, amelynek helyzete megrendült a magyar állam első világháború végi szétesésével. A falusiak többsége nem támogatta a helyi gyilkosságokat, de nem is tiltakozott ellenük. Viszont a hullák kifosztásában, a cipők, órák elvételében részt vettek, az „anómia", a falusi társadalom 1918–1919-es szétesésének jeleként.

Másodszor, Bodó Béla hivatkozik arra a Prónay Pál kezdeményezte felmérésre, amely szerint a vizsgálatban résztvevő tiszti különítményeseknek mindössze egyötöde számolt be valamely proletárdiktatúra alatt elszenvedett konkrét sérelméről, például mondjuk arról, hogy egy hozzátartozója a vörösterror áldozata lett. (A felmérést a kellemetlen végeredmény miatt nem publikálták, az anyag a Hadtörténelmi Levéltárban található.) Ahogy Bodó hangsúlyozza: „a jobboldali milíciáknak nem volt szükségük szocialistákra ahhoz, hogy a bűneiket elkövethessék". A tiszti különítmények vezetőit „burzsoá lázadókként" írja le: Héjjas Iván, Prónay Pál és a többiek arrogánsak és narcisztikusak voltak, akik a gyilkolás közben „istenekként" viselkedtek, mint

akik mindent megtehetnek, amikor megtiltották az áldozataik eltemetését, alapvető civilizációs normával mentek szembe. A fiatalabb fehérterroristákkal kapcsolatban pedig érdekes (de nem minden tekintetben meggyőző) tézisként fölveti, hogy a felnőtté válás felelőssége alól menekültek paramilitáris csoportokba.

Az azonban biztosan kijelenthető, hogy a tiszti különítményesek nem a proletárdiktatúra áldozatai közül kerültek ki. Legfeljebb csak szimbolikusan, vagyis hogy a kommün feje tetejére állított, karneváli világában ők elvesztették a régi világban meglévő presztízsüket – a nyilvános kínzások, színházszerű kivégzések ily módon az általuk „normálisnak" tekintett állapotok demonstratív helyreállításának tekinthetők. Szadista alakok és brutalizálódott veteránok voltak az elkövetők. Vagy egyszerűen csak olyanok, akik élvezték a hatalmaskodást, hogy büntetlenül megverhetnek valakit, csak mert piros nyakkendőt visel. Bodó tehát a fehérterrort az „erőszak laboratóriumának" tekintett első világháborút követő erőszakhullám kontextusába helyezi bele – a nemzetközi sztártörténész Robert Gerwarthhoz hasonlóan –, és kijelenthetjük, hogy ha a fehérterror valaminek a következménye volt, akkor az nem a vörösterror, hanem az első világháború.

Végül azért sem lehet a fehérterrort a vörösterror reciprokának tekinteni, mert igazán eltértek a kivégzések elkövetésének módjában. Marx szerint a mennyiség átcsap minőségbe, de a fehérterror nemcsak abban különbözött a vörösterrortól, hogy jóval több áldozatot követelt. Ha a fogságban, internálótáborokban, mint amilyen a leghírhedtebb hajmáskéri volt (Bodó külön foglalkozik az internálótáborokkal az „erőszak terei" bemutatásakor), életüket vesztőket is hozzászámoljuk, akkor 5000-re nő az 1919–1924 közti szélsőjobboldali erőszak áldozatainak száma (közülük 1250–2500-an lehettek zsidók a könyv szerint). A túszejtések célja is más volt. Míg a vörösterroristák politikai – a kommünellenes szervezkedések megakadályozása céljából –, a fehérterroristák inkább anyagi okokból ejtettek túszokat, hogy váltságdíjat kérjenek értük.

Ennél is jelentősebb különbség, hogy amennyire rekonstruálható, míg a vörösterror áldozatainak „mindössze" 2 százalékát kínozták, csonkították meg (alapvetően felakasztották vagy lelőtték őket), addig a fehérterror áldozatainak nagyon nagy részét megkínozták (az összeszurkálástól odáig, hogy vízzel töltötték tele a gyomrukat) és rituálisan megcsonkították. Többek között a *Népszava* 1919. február 17-én meggyilkolt szerkesztőjét és munkatársát, Somogyi Bélát és Bacsó Bélát is: az ujjaikat kitörték, a testüket összeszurkálták, szemüket kinyomták, majd fejbe lőtték őket, mielőtt a Dunába dobták volna a holttesteket.

Somogyi Béla sem egy „vérivó" kommunista volt, akin „jogos" boszszút lehetett volna állni a „szemet szemért, fogat fogért" elv alapján (amelyre az *Imposztorok* Prónayról mintázott Doborján alezredese is hivatkozik). 1919 augusztusa után tehát nem a korábbi áldozatokból lettek a terroristák, és az áldozatok se a vörösterroristák közül kerültek ki – ezt meggyőzően bizonyítja Bodó Béla könyve.

A brutális kegyetlenséggel kivégzett Somogyi Béla a Tanácsköztársaság alatt éppen hogy a belső ellenzékhez tartozott, 1919 júniusában, a Tanácsok Országos Gyűlésén olyan szenvedélyesen bírálta a proletárdiktatúrát, hogy hozzászólását kihagyták a kommün parlamentjének publikált jegyzőkönyvéből. Somogyit éppen azért nevezték ki a rövid szünet után, 1919. szeptember végén újrainduló *Népszava* szerkesztőjévé, mert a Tanácsköztársaság idején nem kompromittálta magát. Az Ostenburg–Moravek-különítményhez tartozók haragját nem a kommün alatti tetteivel vívta ki Somogyi, hanem azzal, hogy az általa szerkesztett *Népszava* 1919 őszétől cikkek sorában leplezte le a fehérterrorista bűncselekményeket. A baloldali újságírók kedvelt célpontjai voltak a fehérterroristáknak, akik élvezettel csonkították meg őket a fülükön, szemükön és a szájukon, ezeknek a csonkolásoknak nem nehéz megfejteni a szimbolikáját.

Érdekes ellentmondás rejlik abban is, hogy a fehérterroristák egyszerre büntették meg a cselekedeteikről hírt adó újságírókat, ugyanakkor viszont előszeretettel fotóztatták magukat. És itt nemcsak a fut-

ballcsapatokéra emlékeztető csoportképeikre kell gondolni, hanem azokra is, amelyeken a megkínzott áldozataikkal szerepelnek együtt. A szekszárdi „kommunisták" kivégzéséről készült, hírhedt fotót elemezve Bodó megállapítja, hogy azt hivatásos fotós készítette, és mintegy emléklap-jellegével tüntet. Az elkövetők büszkék voltak kegyetlen tettükre, bár az azt megörökítő fotó igazából az ellenkező hatást éri el, mivel a megszégyeníteni kívánt „kommunisták" iránt vált ki tiszteletet. Ahogy egy háborús propagandakép is könnyen válhat pacifista jelképpé, miképp azt a háborús fotók esztétikájával szenvedélyesen foglalkozó Susan Sontagra hivatkozva a szerző megállapítja.

Bodó Béla *The White Terror* című könyve nemzetközi horizontjával és elméleti megalapozottságával tüntet, és mivel a jelenlegi emlékezetpolitikai viták miatt fokozottan aktuális mű, mielőbb meg kell jelentetni magyarul is.

(Megjelent a *Múlt és Jövő* 2020/1. számában.)

Egy talált tárgy megtisztítása

TURBUCZ DÁVID: *HORTHY MIKLÓS.* BUDAPEST, NAPVILÁG KIADÓ, 2011. 254 P.

„Hogy emlékeztesse rá: »Ide még jön valami« – odatett valamit" – írta Tandori Dezső az *Egy talált tárgy megtisztításá*ban,[70] és mintha csak a Horthy-életrajzok historiográfiájáról írta volna, mert valahogy hasonlóképpen voltunk az eddigi Horthy-életrajzokkal, egészen Turbucz Dávid könyvéig. Vas, Gosztonyi és mások munkái vonatkozásában (leszámítva az amerikai Sakmyster *Admirális fehér lovon* című könyvét[71]) mindig azt kellett elmondani, hogy miért nem, és hogy mennyire hiányzik egy jó magyar Horthy-életrajz. Itt van.

Nem könnyű életrajzot írni.[72] Sterne, Diderot és Rousseau óta, nagyjából háromszázötven éve vitatkoznak arról, hogyan kell helyesen biográfiát írni, és mire valamiféle eredményre jutottak, azt a 20. század elején lebontotta Proust, Joyce és Musil. Legalábbis az irodalomban, mert a történetírásunk nagyjából még mindig a 19. századi regény szintjén van, és történetírásunk minden műfaja közül talán életrajzírásunk reagált legkevésbé a modern és a posztmodern kihívásokra. Régi, de működő formátum, amibe Turbucz konvertálta a maga Horthyját, és a legkisebb recenzensi arckopás nélkül mondhatjuk: a fiatal történész fölényesen abszolválta célkitűzését, miszerint monográfiája „Horthy Miklós életének, államfői tevékenységének

70 Tandori Dezső: *Egy talált tárgy megtisztítása.* Budapest, Magvető, 1973.
71 Thomas Sakmyster: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944.* Ford.: Romsics Gergely. Budapest, Helikon, 2001.
72 A kérdésre kitér: Giovanni Levi: Az életrajz használatáról. Ford. Czoch Gábor. *Korall* 1. (2000. tél), 81–92.

tudományos ismeretterjesztő jellegű, rövid és közérthető áttekintésére vállalkozik" (12.), és olvasmányos politikai életrajzában magától értetődően részesíti előnyben a közéleti dimenziót a magánszférával szemben, szinte kizárólagosan. Turbucz a részben adott, részben választott, leginkább deltoidhoz hasonló keretből kihozta a legtöbbet, mindezt kiváló ütemérzékkel. Turbucz Horthyjának minden bemutatójára pótszékek és pótpuffok kellettek, attól függően, hogy tudományos intézetben vagy irodalmi kávéházban prezentálták, Turbucz egyöntetű elismerésben részesülő könyve egyszerre szakmai és közönségsiker.

Az egyöntetű kritikai elismerés annál kevésbé mondható el a sikerkönyv tárgyáról, Horthy Miklósról, akinél jó eséllyel nincs is megosztóbb magyar történelmi személyiségünk. Hogy személye mennyire polarizáló, arról expresszív felméréseket tanulmányozhatunk a szerző napjaink Horthy-kultuszával foglalkozó blogján.[73] A megosztottságot Turbucz egy erős felütéssel menten két mottóval érzékelteti, Hóman Bálint és Andics Erzsébet antitetikus Horthy-értékeléseit feszesen egymás mellé téve. Turbucz kettőjüket teszi meg a Horthy-recepció két szélső történetírói irányа szinekdochéjának. Úgymond: „A történeti feldolgozások között egyaránt találhatók példák Horthy *megbélyegzésére, leleplezésére,* vagy éppen az *idealizálására, felmentésére* törekvő leegyszerűsítő-mitizáló megközelítésekre." (11. – kiemelés az eredetiben – Cs. P.) – írja a historiográfiai előzményekre reflektáló Turbucz. Itt a leleplezés egyértelműen negatív jelentésű. A historiográfiánkban negatívként szerepel. Azt hiszem, a historiográfiánkból már ki kéne tépni ezt a negatív „leleplező" jelzőt, hiszen azok is leleplezők, akik azt írják Andicsról, hogy „leleplező", és Turbucz könyvének is nagy előnye, hogy folyamatosan reflektál Horthy emlékiratára: az ifjú történész cáfol és leleplez, miközben próbál kiegyensúlyozott

73 Turbucz Dávid „A Horthy-mítosz ma" blogja: http://horthy-mitosz.blog.hu/ Letöltve: 2020. október 18.

maradni, és lehetőleg nem ítélkezni, de hát minden történész szükségszerűen ítélkezik.

A „megbélyegző" vagy „felmentő" elődök helyett Turbucz ama szerzőkre támaszkodik, akiknek célja „Horthy Miklós *megértése,* szerepének, döntéseinek és az ezek mögött megbúvó motivációinak *körültekintő* rekonstruálása és magyarázata" (11.). Turbucz az Ablonczytól Zeidlerig terjedő méltóságsorból (mert miként egy oklevélnél a méltóságsor, úgy a történeti munkáknál is a hitelesítésre szolgál a nagy nevek előszavas felsorolása), különösen Thomas Sakmyster és Sipos Péter munkáit emeli ki. Turbucz az ő eredményeiket szintetizálta tudományos ismeretterjesztő munkájában, és egészítette ki azokat főleg a Horthy-kultuszra vonatkozó saját kutatásaival: különösen az elképesztő mennyiségű sajtóanyag feltárása imponáló.

Amikor a történész egy már többé-kevésbé bejárt témáról könyvet ír, olyan, mintha darabot rendezne. Az „ismert tények" a szövegkönyv, amelyeket tetszőlegesen, de azokat meg nem változtatva, legfeljebb bőven hozzátéve, vihet színre a történész, akinek rendezésével sokszor új jelentést is kapnak a már ismert tények, mondatok: ahogyan a rendezők újraértelmezik a *Szentivánéji álmot*, úgy lehet újra és újra, más-más hangsúlyokkal, elbeszélni az 1944. október 15-i kiugrási kísérletet. Hagyományosan négyféle színrevitelt különböztethetünk meg: tragédia, komédia, románc, szatíra. Turbucz Horthyja első kézbevételre (és akkor ki se nyitottuk a könyvet) leginkább szatírának tűnik a nagyon szellemes borító alapján, amelyről csak a legnagyobb elismeréssel beszélhetünk. A címlapon Ambrózy Sándor szobrászművész mintázza Magyarország kissé fáradt kormányzóját 1934. február 15-én, de elsőre nem is egyértelmű, hogy formázzák-e Horthy szobrát, vagy éppen olvad le a viaszbáb a panoptikumban. Egyszerre szimbolizálja a Horthy-kultuszt és annak dekonstrukcióját, ami, mint már jeleztem, Turbucz legtémább témája. A szerző öt nagy fejezetben („A család és az ifjúkor", „A tengerész", „A Nemzeti Hadsereg Fővezére", „A kormányzó", „Az emigráns") ismerteti Horthy Miklós olykor erősen szaggatott pályáját.

Turbucz el akarja kerülni mind az *idealizálást*, mind a *diabolizálást* – hangsúlyozza a *Horthy Miklós*hoz írt ajánlásában a szerző mestere, Romsics Ignác. Erre relatíve a legbiztosabb eszköz, ha a főszereplőt, jelesül Horthyt, egy történetbe helyezzük, és nem előzmények nélkül léptetjük elő, mint a mesék gonoszait (ennek analógiája az lenne, ha elbeszélésünket az 1919-es fehérterrorral kezdenénk), hanem hosszan részletezzük a gyermek- és az ifjúkort: például elmondjuk, hogy kedvenc gyerekétele a tejbegríz volt (azt biztosan tudjuk, hogy a felnőtt Horthyé a halászlé és a gulyás), ami valahol minden emberben közös, és ezzel közelítjük magunkhoz a történelmi személyiséget.

Ennek persze az a veszélye – mivel erről az első három évtizedről információink többsége magától a főhőstől van; könyve első ötödében Turbucz is szinte kizárólag Horthy emlékiratából veszi hivatkozásait –, hogy a történészt eluralja a főhős: egyéb információk hiányában a historikus a hőse – esetünkben különösen karizmatikus – elbeszélését veszi át, leképezve, ahogyan a szereplő maga cselekményesítette életét. Mondhatjuk, hogy Turbucz ezt elkerülte, azzal, hogy kritikus, már a kezdetektől sokat felmutat idővel egyre jobban kiteljesedő „leleplező" attitűdjéből. Másik lehetséges veszély az „életrajzi illúzió" csapdája, hogy ugyan a történész kifejezetten a historizálás igényével ír a gyermek- és ifjúkorról, többé-kevésbé éppen az elbeszéltek történetisége vész el azzal, hogy az egyes eseményeknek, epizódoknak akár ötven évvel később történtek szempontjából tulajdonítunk jelentőséget. Bár minden történelmet visszafelé írunk, ez a jelleg a korai évek elbeszélésében különös erővel jelentkezik. Így lesz önmagán túlmutató, hogy a fiumei Haditengerészeti Akadémia jelmondata az „A kötelesség az életnél is előbbre való!" volt, mivel: „A kötelességteljesítés, a kötelességtudat – mint a döntéseit, tetteit később is meghatározó egyik fontos tényező – ekkor vált Horthy személyiségének alapvető tulajdonságává." (21.)

Az erősen idealizálva feltételezett és Horthy önidentifikálását appercipiáló „kötelességtudatos" fejtegetésnél már jóval meggyőzőbb, hogy Horthynak tengerész korában „alakult ki a hatalom csúcsán álló

Nagy-Britanniáról, a tengeri nagyhatalomról, annak katonai, gazdasági és politikai teljesítőképességéről alkotott képe", amely a Hitlerrel való találkozásokra is mindig elkísérte. (28.) Ennél maradandóbb képe Horthynak már csak az a sárkányos tetoválása volt, amelyet Indiát, Jávát, Szumátrát, Óceániát és Kínát érintő 1892–1894-es hajóútján csináltatott, és amelyről utóbb Egor Erwin Kisch is megemlékezett, mint a legszebb tetoválásról, amit életében látott (és magunk is megcsodálhatjuk a *Horthy Miklós* színes képmellékletében). Ki gondolta volna, hogy tetoválása volt a keresztény-nemzeti kurzus kormányzójának? Nem hiába, hogy csak hosszú ujjúban mutatkozott. Turbucz számos kis pasztellel színesíti az eddig fekete-fehér Horthy-képet.

És ha már Horthy-kép: Turbucz dekonstruálja a későbbi 'viharral dacolva a kormánynál álló tengerész' plakátképe alapjául szolgáló „Novara hősét", az „otrantói hőst", és ugyan talán kevésbé tűnik lényegesnek, hogy hány óra hány perckor tüzelt a Novara – ennek közlése nyilván a hadműveleti jegyzőkönyveket másoló magyar hadtörténetírás hatása –, megállapítja, hogy „az otrantói csata jelentőségét a kortársak jelentékenyen eltúlozták". Emiatt „a Horthy által elért siker értékelése sem lehetett kiegyensúlyozott". „A kortársak ekkor kezdték el az »otrantói hős« Horthy legendáriumát építeni, ami majd 1919 után, a Horthy-kultusz alapját képezve emelkedett mitikus magasságokba." (54.)

Az ellenkultusz vonatkozásában Turbucz tisztázza, hogy „a később elterjedt nézettel ellentétben" Horthy nem vett részt a cattarói matrózlázadás leverésében (55.), ugyanakkor elismeri, hogy hajóján a lázongás elkerülésére valóban „saját kezűleg nyúlt a testi fenyítés eszközéhez", ez – mint a „népnyúzó" háborús politika szimbóluma – pedig alapját jelentette az 1918–1919 utáni baloldali emigránsok erősen negatív Horthy-képének.

Turbucz kiváló következtetést von le abból, hogy miután flottaparancsnokká nevezték ki, Horthy még 1918 augusztusában is lehetségesnek tartotta a demoralizálódott hadsereg hangulatának megfordítását „a sajtó fokozottabb ellenőrzésével, hazafias neveléssel, illetve

a tisztek és a legénység kapcsolatának erősítésével", ez pedig, fejti ki Turbucz, „egyértelműen jelezte, hogy a későbbi kormányzó „felszínes, meglehetősen leegyszerűsített válaszokban gondolkodott; tehát nem ismerte, vagy nem értette meg a Monarchia válságának, majd összeomlásának tényleges okait". (60.) Ezzel magyarázható, hogy Horthy a háborús vereséget a tördöféselmélettel értelmezte.

Horthynak meggyőződése volt, hogy az 1918–1919-es eseményeket – vagyis annak a régi világnak az „elsüllyesztését", amelyben Ferenc József egykori szárnysegéde kondicionálódott – „az első világháború alatt a háborús konjunktúrát kihasználó, majd az 1918 őszén »cezaromániába« esett »söpredék-zsidóság« irányította" (67.) a háttérből, ami miatt fontosnak tartotta a zsidóság befolyásának visszaszorítását. Ennek tudható be, hogy immár kormányzóként aláírta a numerus clausust, amelyről Turbucz kategorikusan kijelenti, hogy „a polgári jogegyenlőséggel szembenálló antiszemita törvény". (100.) Horthynak a zsidósággal kapcsolatos előítéletei később se változtak, bár az 1919–1920-as radikális antiszemitizmusa az 1930-as évekre egyfajta szelektív antiszemitizmussá puhult, különbséget téve „jó" és „rossz" zsidók közt. (164.) Az előbbiek alatt olyan „hazaszerető zsidókat" gondolva, akik „régóta az országban élnek" és „éppolyan magyarok, mint ő maga", vagyis az asszimilált nagypolgárságot, míg utóbbiaknak továbbra is az antiszemita zsidó-sztereotípiákat feleltette meg, a nem asszimilált, felforgató stb. zsidóságról. Apróság, hogy Turbucz később „a polgári jogegyenlőség elvével szakító első zsidótörvényről" ír (166.), holott láthatjuk, maga írja, hogy azzal már a numerus clausus szakított. Itt azon historikusi reflexnek lehetünk tanúi, ahogy a történészek átveszik egymástól a jellemző minősítéseket, mint az első zsidótörvénynél a „polgári jogegyenlőséggel szakító" eposzi jelzőt, de *sokszor* nem reflektálnak rájuk.

A numerus clausus értékeléséhez hasonló kiállással állapítja meg Horthy felelősségét a fehérterrorban. A Nemzeti Hadsereg fővezére – magát a titulust Turbucz okosan a honfoglaló vezérekre tett utalásként értelmezi, hiszen 1919 őszén a mítosz nyelvén egy „új honfoglalás" folyt: lásd ehhez legfőbb szimbolikus kellékként a fehér lovat – az atrocitásokat, kivégzéseket „kiérdemelt büntetésnek" nevezte, Horthy tudott róluk, de „amíg nem váltak számára politikailag kényessé, körülbelül a november 16-i bevonulásig, határozottan nem lépett fel ellenük". (79.)

Az, ahogyan 1919 augusztusa után a Nemzeti Hadsereget Horthy „önálló, centrális erővé" tette, „cáfolja, de legalábbis jelentősen árnyalja azt az 1945 után terjesztett képet, amely szerint csupán egy politikai érzékkel nem rendelkező, »egyszerű« – sőt talán »ostoba« katona lett volna (73.), noha valóban nem voltak kiemelkedő szellemi képességei, de nem volt híján a politikai érzéknek. Ennek köszönhető, hogy bár inkább volt fogékonyabb a katonai diktatúrára, mint a mélységesen megvetett demokráciára, daimónjai közül Gömbös helyett Bethlent választotta, és kormányzóvá választása után – amelyről Turbucz hangsúlyozza, hogy a közhiedelemmel ellentétben Horthyt nem az Országházban tartózkodó különítményesek nyomására, hanem az előzetes egyeztetéseknek megfelelően választotta meg a Nemzetgyűlés – eltávolodott a jobboldali radikálisoktól, és felszámolta a különítményeket. Horthy csak a harmincas évek elején fordult újra Gömbös felé, amikor az elhúzódó gazdasági válság hatására átmenetileg megrendült a bizalma Bethlenben, és úgy gondolta, az adott helyzetben az „erős kéz politikája" segíthet. Turbucz hangsúlyozza, hogy 1932 áprilisában Gömbös Horthy kérésére kezdte meg a felkészülést a kormányalakításra. Ezt Horthy utóbb elhallgatta emlékiratában, „valótlanul olyan képet sugallva magáról, mintha tehetetlen lett volna Gömbös kinevezésekor" (130.), így próbálva utólag csökkenteni felelősségét az 1932 után kezdődő jobbratolódásban.

Az 1920-as évek elején nemcsak a radikálisok csalódtak a kormányzóban, hanem a legitimisták is, akik a sikertelen első és második királypuccs után „szószegéssel", „hűtlenséggel" vádolták Horthyt, IV. Károly egykori flottaparancsnokát, amiért megakadályozta IV. Károly visszatérését. Turbucz ismerteti Horthy akkori állásfoglalását, és megállapítja, hogy „Horthy 1921-ben alapvetően helyesen járt el,

egyedül az uralkodó megfelelő tájékoztatásának elmaradása miatt illethető kritikával". (106.)

Horthy kormányzóként – megfelelve a kormányt keményen kézben tartó tengerész képzetének – „legfőbb államfői kötelességének az 1918–1919-hez hasonló „felfordulás" újbóli bekövetkeztének megakadályozását tekintette." (114.) Az 1922 után a napi politika alakításától visszavonult, főleg reprezentatív – amely reprezentálás a kiváló megjelenésű, kellemes társalgó Horthy erőssége volt – államfő volt, aki ugyan nem kívánt az ország koronázott királya lenni, de „saját szerepfelfogása és az állami szintre emelt Horthy-kultusz miatt" lényegében alkotmányos uralkodó vált belőle. „Az államfő a törvényalkotásnak sem volt meghatározó szereplője, egyrészt szűk jogköre miatt, másrészt még azt sem használta ki." (115.) Magyarország menedzselését Horthy az általa többször is az ország „legokosabb emberének" nevezett Bethlenre bízta, aki lényegében Magyarország nemzetközi képviseletét is egymaga látta el. Horthy hivatalosan csak 1936 augusztusában hagyta el először az országot, mikor Hitlerrel találkozott egy ausztriai zergevadászaton, korábban „a királyi családok és a demokratikus rendszerek is tartózkodtak a magyar államfő meghívásától" (140.). Az előbb „országmentő", majd „országépítő" kormányzó kvázi *szalonképtelen* volt külföldön, derül ki Turbucz munkájából. Alakul a szatíra.

Horthy és Hitler első találkozója jelentős mérföldkő volt Magyarország jobbratolódásában, de mint Turbucz könyvéből idővel kiderül, a protokolláris gesztusokon túl Horthy és a „hülye szobafestő" Hitler nem különösebben kedvelték egymást. Horthynak ez a 19. századi vagy arisztokratikus averziója az előretörő nyilasokkal szemben is megvolt, akiket a zsidóknál „messze veszélyesebbnek" tartott. Turbucz ennek kontextusában értelmezi a kormányzói jogkör 1937-es bővítését, amelynek célja nem egy kormányzói diktatúra megalapozása, hanem a radikalizálódó törvényhozás esetleges ellensúlyozása volt. (144.) Turbucz idézi az emblematikus esetet is, amikor „Horthy 1939. március 15-én az Operaház díszelőadásán személyesen utasította rendre, pofozta fel a Szálasit éltető nyilasokat". (145.), és ebből bontja ki Horthy nagy félreértését, miszerint a szélsőségek megjelenésére kizárólag rendészeti kérdésként tekintett, és így is próbálta azokat kezelni, miközben az azokat előhívó társadalmi feszültségeket nem érzékelte. A kormányzó a társadalmi egyenlőtlenségeket szükségszerűnek tekintette, és ennek megfelelően foglalt állást kormányzósága végéig például a földreformmal szemben. Ám a háború alatt ebben a kérdésben olyannyira elmozdult, hogy 1943-ban javaslatot tett egy egész földreformügyi minisztérium létrehozására, hogy a „háborúban hősiesen helytállt katonák érdemeit földadománnyal ismerjék el", akár az állami földek 60 százalékát felosztva, ami akkora minden megszokott Horthy-sztereotípiának ellentmondó hihetetlenség, amihez legfeljebb csak az említett tetoválás fogható Turbucz könyvében.

A társadalmi problémák megoldása helyett Horthy számára legfontosabb a revízió volt. Az 1930-as évek második felétől Horthy aktív külpolitikai szerepet vállalt, rendszeresen részt vett a diplomáciai tárgyalásokon, például 1936 és 1944 között hatszor is találkozott Hitlerrel. Az első (majd a második) bécsi döntésnek köszönhetően 1938-tól már „országgyarapítóként" is ünnepelhették a kormányzót, akinek kultusza akkor már közel húsz éve azt hangsúlyozta, hogy egyedül ő hivatott az elveszett országrészek visszaszerzésére. Mindennek az árát a második világháborús szerepvállalással kellett megfizetni, amely, állítja Turbucz, lekövetve Ránki kényszerpálya-tézisét, az addig folytatott politika után elkerülhetetlen volt. Turbucz cáfolja Horthy emlékiratának azon állításait, miszerint nem lelkesedett a délvidéki magyar bevonulásért, és hogy 1941. június 22-e után a németek követelték a magyar csatlakozást a Szovjetunió elleni hadjárathoz. Mindkettőnek az ellenkezője állítható, utólagos perspektívából nézve különösen a június 26-i kassai bombázás és hadüzenet tűnik elhibázottnak: „politikai képességeinek hiánya miatt Horthy rosszul mérlegelt". (179.)

Horthy megítélésének sarokpontja szerepvállalása a magyarországi holokausztban: Turbucz ezt is tisztázza. Horthy számára legkésőbb az 1943. március 17–18-as klessheimi találkozón „világossá

kellett váljon, milyen sorsot is szánnak a nácik a zsidóságnak, még ha a kiirtásuk módját pontosan nem is ismerte" (194–195.), és hogy mindebben Berlin a magyar kormány aktív részvételét várja. Horthy „felfogása összeegyeztethetetlen volt a »végső megoldással«, a magyar zsidók deportálása olyan határt jelentett számára", amit nem kívánt átlépni. (190.) Ám azzal, hogy az 1944. március 18-i újabb klessheimi találkozón tudomásul vette Magyarország megszállását, és március 19. után is a helyén maradt, kinevezte a német érdekeket kiszolgáló Sztójay-kormányt, maga pedig továbbra is gyakorolta államfői jogait, „törvényesítette a megszállást", „hozzájárult a rendszer hatékony működéséhez". A „tömegkommunikációs eszközök azt üzenhették, hogy minden, ami március 19. után történt, a kormányzó akaratából következett be" (201.), így a deportálás is, amely május 15-én kezdődött meg.

Horthy államfőként egyedül a zsidórendeleteket nem kívánta előzetesen jóváhagyni, hogy a holokauszt tőle függetlenül folyjon. „Pilátus példáját követve inkább mosta kezeit" – írja Turbucz tárgyilagosnak szánt könyve egyetlen poétizáló mondatában, önkéntelenül is utalva a holokauszt különös jelentőségére Horthy pályájában, minden asszociációval, amelyet a Horthy–Pilátus-párhuzam előhív.[74] Horthy „kézmosása" azonban „nem változtat azon a tényen, hogy a tekintélyével, pozíciójából következően, jóváhagyta az 1944-es tragédiát". Horthy a zsidóságot feláldozhatónak tekintette, hogy deportálásukkal bizonyítsa Magyarország „szövetségesi hűségét", és ezáltal az ideiglenesnek gondolt megszállás után „megbízható szövetségesként visszaszerezzék az ország szuverenitását". (202.)

Horthy zsidópolitikájában változást az időközben napvilágra került Auschwitz-jegyzőkönyvek kiváltotta nemzetközi felháborodás és tiltakozás okozott. „Az emlékirataiban állítottakkal ellentétben nem július elején, hanem május végén, legkésőbb június első felében kézhez kapta azokat." (203.) Ezt követően azonban több mint egy hónap is eltelt, míg (nem függetlenül a normandiai partraszállás sikerétől) július 6-án leállíttatta a deportálásokat, úgymond megmentve ezzel a budapesti zsidóságot, miközben addigra már pusztulásra ítélte a vidékit. A kizárólag az Eichmann-csapat által végrehajtott júliusi–augusztusi pár ezer főt érintő zsidódeportálás mutatja, hogy „Horthy hozzájárulása nélkül" arra már csak „milyen alacsony hatásfokkal kerülhetett sor". (204.)

Horthy életrajza a kiugrási kísérlet elbeszélésétől válik végleg szatírává. „Horthy saját, alapvetően 19. századi gondolkodásmódját tükrözte, hogy kizárólag »becsületesen«, Hitlert előzetesen tájékoztatva és az ő beleegyezésével állhat majd át a szövetségesek oldalára". (197.) Hitler szándékolt informálásával ellentétben, „nemcsak október 15-én, hanem azt megelőzően is elmaradt a honvédség vezetőinek megfelelő szintű, egyértelmű és határozott tájékoztatása, a szükséges parancsok kiadása". (208.) Ráadásul, miután a Skorzeny-kommandó elrabolta kisebbik fiát, Miklóst, a nagyobbik fia, István halála óta már amúgy is kissé megtört és koncentrációzavarokkal küzdő, idős, hetvenhat éves Horthy „nem az ország vezetőjeként, hanem aggódó apaként viselkedett". (207.) Szálasi miniszterelnökké kinevezése az államférfiúi nagyság teljes hiányát mutatja.

Horthy utóbb azt állította: „Mindent elkövettem, ami hatalmamban állt, hogy népemet megmentsem a háború szörnyűségeitől". Mire Turbucz azt írja: „E könyv remélhetőleg alaposan igazolja állításainak valótlanságát." (211.) Valóban alaposan igazolja.

Turbucz megtalálta tárgyát és megtisztította: „...s mint talált tárgyat visszaadja", hogy József Attilát idézzük, aki a Horthy-korszakban írta *A külvárosi éj*ben: „a nyomor országairól térképet rajzol a penész". József Attila másképp látta, mint a kormányzó a budai várból.

És Turbucz hogy látja? „A könyv elolvasása után felsejlenek egy kritikus, ugyanakkor témaérzékeny nagymonográfia körvonalai is",

74 A holokauszt elbeszélhetőségére: Braun Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Budapest, Osiris, 1995.

írta recenziójában Ablonczy Balázs,[75] és valóban: a kiváló politikai életrajz után nagy várakozásokkal tekintünk a majdani nagy Horthy-életrajzra, mely a politikaiakon túl kitér a gazdasági, társadalmi, kulturális vonatkozásokra is, hogy összességében értékelhesse a kormányzó huszonöt évét Magyarország élén.

(Megjelent a *Limes* 2012/1. számában.)

75 Ablonczy Balázs: A kormányzó retus nélkül. *Heti Válasz*, 2012/7., 50.

Egy igazi hős?[76]

TURBUCZ DÁVID: *A Horthy-kultusz, 1919–1944*. BUDAPEST, MTA BTK TTI, 2016. 463 P. + XXXII P. KÉPMELLÉKLET.

Szerb Antal egy helyen azt írja a „magyarellenessége" miatt 1943-ban betiltott – és a parlamentben máglyára követelt – *Magyar irodalomtörténet* című zseniális művében, hogy „válságos időben remetéket hívnak elő a pápai trónra".[77] Ezzel szemben – és a szekularizációval összefüggésben, ahogy a csodákért közbenjáró szentek kultusza helyébe a politikai vezetők kultusza lépett a modern korban, a nacionalizmushoz hasonló szekuláris vallások és a tömegpolitika korában[78] – a 20. századi államok már leginkább a katonatisztekbe (de minimum a magukat katonai vezetőknek maszkírozó, egyenruhát öltő civilekbe) vetették bizalmukat a válsághelyzetekben, és ez extrém módon jellemző a két világháború közötti Európára. Szükségtelen felsorolni a diktátorok vagy autokrata országvezetők neveit, akik közül Horthy Miklós jutott Magyarországnak.

Minden vezetőt és uralmát alapjaiban mér meg, hogy miként lépett le a történelem vagy legalábbis hazája színpadáról. Márpedig Horthy búcsújelenete az volt, hogy a tragikomikus, de rettenetes következményekkel járó, kudarcos kiugrási kísérlet végén teljesen összetörve,

76 Recenzióm címében az Európa Kiadó *Igazi hős* című számára utalok: „Első osztályú vidéki srác, / Fiatal, egészséges és szép, / Olyan, amilyet csak a moziban látsz".

77 Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Budapest, Magvető [1982], 515.

78 Lásd Gyáni Gábor: Politikai kultusz – vezérkultusz (Identitás- és közvélemény-teremtés). In: Uő: *Relatív történelem*. Budapest, Typotex, 2007, 41–42. – A „szekuláris vallások" és a politikai kultuszok összefüggéséhez lásd Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, Eötvös – PolgART, 2004.

minden államférfiúi nagyságot nélkülözve, utolsó kormányzói intézkedéseként kinevezte miniszterelnöknek a saját maga által is pszichopatológiai esetnek tartott Szálasi Ferencet 1944. október 16-án. A mai napig felfoghatatlan a kormányzó kultusza, amit a személye körül újra és újra fellángoló szimbolikus politikai viták (például napjaink szoborállításai és az ezzel kapcsolatos diskurzus) mutatnak. Horthy Miklós kultusza az első világháború idején alapozódott meg a „Novara hőseként", majd 1919 után épült föl, hogy a magyar nyilvánosságból történő 1945 utáni kiszorítását követően nagy erővel térjen vissza a rendszerváltás után, félig-meddig kormányszinten is legitimálva az 1993-as kenderesi újratemetéssel, amelyet a Vitéz Kőbányai Világosról molyrágta díszmagyarban megemlékező Hofi Géza csak úgy kommentált az ellenkultusz jegyében: „újratemetni már tudunk, de újra élni még nem".[79]

A már egy hiánypótló Horthy-életrajzi áttekintést[80] is maga mögött tudó Turbucz Dávid, az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa a máig ható Horthy-kultusz 1919 és 1944 közötti történetét mutatja be a – 2014-ben megvédett doktori disszertációján alapuló – *A Horthy-kultusz, 1919–1944* című, az elméleti és módszertani eszköztárát tekintve imponáló, a feltárt és elemzett forrásanyagában pedig lenyűgöző, példásan lelkiismeretes munkájában. Ernst Cassirer és Paul Connerton politikai antropológiai megállapításai nyomán Turbucz is a „szokatlan és veszélyes határhelyzetben felerősödő" politikai mítoszok[81] és a válsághelyzetben megszemélyesülő politikai

79 Az Antall-kormány idején galvanizálódó Horthy-kultusz kritikájához lásd Szabó Miklósnak a korban született esszéit („Horthy", „Háborús bűnös vagy nemzeti hős?", „A lovagság reneszánsza és a vitézi rend" stb.) a következő gyűjteményes kötetében: Szabó Miklós: *Múmiák öröksége. Politikai és történeti esszék*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 1995, 138–198.

80 Lásd Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág, 2011. A műről írt ismertetésem: Csunderlik Péter: Egy talált tárgy megtisztítása. *Limes*, 2012/1., 123–129.

81 Lásd Romsics Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest, L'Harmattan, 2004, 23.

vágyak felől tekint az európai államokban az első világháború alatt és azt követően különösen elharapódzó vezérkultuszokra, és azon belül Horthy Miklóséra is, akik a beszédeikben többször mondták azt, hogy „én", mint egy narcisztikus riporter, emigrációból hazatért dokumentumfilmes vagy bukott pártelnök napjainkból.

Turbucz az 1918–1919-es magyarországi válsághelyzettel magyarázza a Horthy-kultusz kialakulását, amelyet a katonai gyökerű kultuszok közé sorol. Horthy Miklós még nem állt „államfői" minőségben Magyarország élén, amikor 1919 őszén már kultikus rítusok kísérték vidéki látogatásait. Ugyan még „csak" az ellenforradalom „erős embereként" tekintettek rá, de már ekkor jelentős kultusszal és a személyéhez kapcsolt vezérképpel rendelkezett. Horthy kezdetben még csak a múlttal – a forradalmak korával – való szakítás (egy negatív antiliberális és antibolsevista ígéretét), a trianoni békeszerződés után már a revízió, a történelmi Magyarország visszaállításának ígéretét is hordozta. Egy pozitív jövőképet testesített meg, amely azonban az „aranykor", a „régi" kiszámítható világ visszahozásának reményével mégis inkább a múlt felé mutatott, hiszen társadalom-átalakítási program nem kapcsolódott hozzá.

A kormányzó kultusza mindig fontos legitimáló és stabilizáló tényezője maradt a Horthy-rendszernek, de az állandóság ellenére a „tartalom" és a „funkció" dinamikája jellemezte. Ebben Turbucz szerint a Horthy-kultusz különbözött más, „teljesen statikus" kultuszoktól. A korszak elején visszafogottabb Horthy-kultuszt az 1920-as évek közepén állami szintre emelték – mondhatjuk, hogy a kultusz kiterjedése kísérte a kormányzói jogkör bővítését. 1938 után a Horthyról készült festmények, életrajzok, a kormányzó születés- és névnapján megjelent megemlékező cikkek növekvő számában is kimutatható „látványos megerősödés", míg 1944 őszén – a kormányzó Magyarországról történő eltávozásával – „a nyilvános térről történő kiszorulás" jellemezte a Horthy-kultuszt. Miközben korábban meghatározó összetevők vesztettek jelentőségükből, és új elemek tűntek fel a kormányzó kultuszában: a katonai képességek hangsúlyozása értelemszerűen

csökkent a bethleni konszolidáció időszakában, amikor az „országépítő" attribútumait aggatták rá. De például a Horthy-kultusz 1919 utáni, kezdeti – majd elhalványodó – antibolsevista jellege 1941 után ismét megerősödött, miután Magyarország a Szovjetunió elleni „antibolsevista keresztes hadjárat" résztvevője lett Németország oldalán. Fontos azonban, hogy az antiszemitizmus a zsidótörvények idején sem vált a Horthy-imázs meghatározó elemévé. Ahogy Turbucz megállapítja: „a magyar zsidóság (...) nem szorult ki a kultikus szövegek többsége szerint a kormányzó vezette közösségből". (296.) Noha Horthy Miklós felelőssége aligha tagadható a magyarországi holokausztban.[82]

Turbucz alapvetően három szakaszra osztja a két világháború közötti Horthy-kultusz történetét az egyes periódusokban domináló különböző eposzi jelzők nyomán: 1919 után Horthy a „nemzetmentő" szerepében tündökölt. A bethleni konszolidáció idején „országépítőnek" látták és láttatták (a kifejezés erejét és divatosságát mutatja, hogy az a korszaktól egészen távol álló és más témájú történelmi regények világába is átszivárgott, mint Kós Károlynak az 1934-ben megjelent *Az országépítő* című regényébe – teszem hozzá Turbucz megállapításaihoz). És végül 1938-tól, az első bécsi döntéstől datálható az „országgyarapító" időszaka. Ebben az utolsó korszakban növekedett meg legjobban a kultusz konstruált Horthy-képe és a történelmi Horthy közti távolság: „Az egymást túllicitáló dicshimnuszok szerint Horthy képes volt elérni az ország részleges területgyarapodását, ugyanis a méltatói nagyvonalúan megfeledkeztek arról, hogy a revíziót nem a magyar államfő, hanem a nemzetközi erőviszonyok megváltozása, a tengelyhatalmak – főként Németország – támogatása tette lehetővé. A revíziós sikerek áraként a magyar állam külpolitikai mozgástere fokozatosan beszűkült. Eközben a népszerűsége csúcsán álló kormányzót »országgyarapítónak« nevezték a méltatói." (295.)

82 Vö. Turbucz Dávid: *Horthy Miklós*, i. m., 202.

A domináns jelzők mellett Turbucz szerint akként is lehet korszakolni a Horthy-kultuszt, hogy éppen melyik csoportból kerültek ki a kultusz építői: a korszak kezdetén elsősorban a „vezérelvet" valló fajvédőkből, 1925 után azonban – ahogy Horthy Miklós eltávolodott a radikális jobboldaltól – már a mérsékeltebb szociokulturális csoportokból verbuválódtak. Miközben a konszolidáció jegyében a militáns elemek (az „acélseprűvel" tisztogató, erős kezű vezető tulajdonságai) is háttérbe szorultak azzal párhuzamosan, hogy a kultusz állami szintre emelkedett, és a karizmatikus vezér „akaratának" helyébe a törvényi szabályozás lépett jogforrásként. Karl Mannheim, és az ő nyomán Paul Ricoeur megkülönböztetéseit alkalmazva azt mondhatjuk, hogy a Horthy-kultusz a hatalom megszerzése előtt alapvetően utópikus, az 1920-as kormányzóválasztás után azonban már ideologikus funkciót töltött be.[83]

Az állami szintre emelkedés a kultusz művelésének módjára is kihatással volt: az eseti jellegű vidéki körutak helyett állandósuló ünneprend alakult ki: egyes szubkulturális csoportok helyett már maga az állami apparátus lett a Horthy-kultusz legfőbb ápolója. A sajtónak és az idő előrehaladásával egyre inkább a rádiónak – no és az oktatásnak[84] – köszönhetően a Horthy-kultusz behatolt a hétköznapi életbe is. Bár Turbucz hangsúlyozza, hogy az irredenta kultusszal[85] ellentétben – hiszen minden iskolás kívülről fújta Papp-Váry Elemérné „Magyar Hiszekegyét" – a Horthy-kultusz „nem töltött be olyan domináns szerepet a diákok – egy igen fogékony korosztály – világnézetének kialakításában és formálásában". (168.) A tankönyvek az 1920-as évek elején még csak röviden ismertették Horthy Miklós 1919-es szerepét és méltatták „rendteremtési" érdemeit, a mindig lassabban reagáló oktatás

83 Lásd Romsics Gergely: Mítosz, kultusz, társadalom. *Mozgó Világ*, 2004/7., 55–65.

84 Az oktatás indoktrináló szerepéről a tárgyalt időszakban lásd Unger Mátyás: *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1977.

85 Lásd Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

ekkori „hiányosságait" ekkoriban még az iskolai megemlékezések pótolták. Az 1920-as évek második felétől azonban – amikor a kormányzó uralma stabilizálódott – már az iskolai oktatásba is erősebben beépült a Horthy-kultusz – például Horthy Miklós arcképeinek beemeléseivel a tankönyvek illusztrációi közé – bár nem uralta azt. (171.)

Természetesen az eltérő szociokulturális csoportok más és más vonásokat tettek hangsúlyosabbá a maguk vezérképében, ezért akár Horthy- „kultuszokról" is beszélhetnénk (a „népi demokráciában" oszthatatlan és elválaszthatatlan Rákosi-kultusszal összevetve mindenképp). Míg a honvédséghez kötődő rituálékban mindvégig meghatározó maradt a „háborús hős" arcéle, addig az egyházak képviselői a korszak egészében a maguk vallási metaforarendszerében mozogtak. Persze abban is jelentős különbségek voltak, hogy a kultusz művelői közül kik voltak azok, valóban magukévá tették azt, és kik voltak azok, akik csak imitálták azt. A kultuszépítésben aktív szerepet vállaló művészek között éppúgy voltak Horthy Miklósban mélyen hívő konzervatív értelmiségiek, mint az őt 1919. november 16-i bevonulásakor a „magyar asszonyok" nevében köszöntő, és a kultusz megalapozásában jelentős szerepet játszó Tormay Cécile (73–75.), és olyan „szakemberek", akik mindegyik rendszerben megtalálták a helyüket. Közülük Zala György emelhető ki, aki a dualizmus idején Árpád és a honfoglaló vezér szobrát készítette el a Millenniumi Emlékműre, a Tanácsköztársaság idején Marxot és a munkásokat öntötte gipszbe (ugyanoda),[86] míg a Horthy-rendszerben a kormányzót mintázta meg a Szegeden 1930-ban átadott Nemzeti Megújhodás Emlékművére (145.), és kapott érte Corvin-láncot. (304.)

Bármennyire is sokan művelték, a Horthy-kultusz intenzitása azonban mindvégig jóval alatta maradt például a Hitler-kultuszénak (Turbucz az összevetés során elsősorban Ian Kershaw munkáira tá-

86 Lásd Vörös Boldizsár: *„A múltat végképp eltörölni"? – Történelmi személyiségek a magyarországi szociáldemokrata és kommunista propagandában, 1890–1919*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2004, 108.

maszkodik). Abban is különbözött attól, hogy mivel Horthyt egy mozgalom termelte ki vezetőként, magas rangú katonatisztként – és nem politikusként![87] –, sosem kötődött párthoz, és ezért a pártgyűlések, pártnapok és rendezvények elmaradtak a „kultuszépítés alkalmai" közül. De Turbucz a Horthy-rendszer „konzervatív" és „elitista" jellegével is magyarázza azt, hogy a „monumentális tömegrendezvények" is jellemzően hiányoztak a kultuszépítő kelléktárból, bár akadt példa a kormányzó melletti „hűségfelvonulásokra" is. Ezek közül az 1925. június 11-it emeli ki a szerző, amikor Beniczky Ödön képviselő botrányos nyilatkozata után az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Magyar Országos Véderő Egyesület, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége és más egyesületek tagjai álltak ki a Somogyi–Bacsó-gyilkosságban felbujtással vádolt kormányzó mellett. (189.) Az, hogy a kormányzó kultusza nem kötődött párthoz vagy mozgalomhoz (a valamennyire riválisának tekinthető, de jóval csekélyebb harcértékű – Vonyó József által vizsgált – Gömbösével ellentétben – 13.), a „dinasztikus kultuszokhoz" közelíti, szemben a két világháború közötti katonai vezetők kultuszával. A Horthy-kultusz – különösen konszolidált formájában – felhasználta az 1918 előtti Ferenc József-kultusztól megörökölt eszköztárat: a kormányzó születés- és névnapjának ünnepségei hasonló rituális külsőségek között zajlottak, mint az egykori uralkodói köszöntések, és hasonló hangulatjavító intézkedések is kísérték azokat, például díszágyúlövések és az aznapi menázsi feljavítása. (135.)

A korszak „tekintélyelvű, korlátozottan plurális nyilvánosságában" azt, hogy mi mondható el Horthy Miklósról, és mi nem, büntetőjogi eszközökkel szabályozták. (Hasonlóan egyébként a Ferenc József-i időkhöz.[88]) A munka Jan Bröker kutatásaira támaszkodva ad áttekintést a kormányzósértési perekről, melyek közül legnevezetesebbé a

87 Lásd Hitler elhíresült „elhatároztam, hogy politikus leszek" kijelentését. Erről és recepciójáról: John Lukacs: *A történelmi Hitler*. Budapest, Európa, 1998, 75.

88 Lásd Gerő András: *Ferenc József, a magyarok királya*. Budapest, Novotrade Rt., 1988. 136–140.

már említett Beniczky-ügy vált (184–189.) A kultuszépítés legfontosabb eszköze mindvégig a sajtó maradt, a sajtóanyag adja a monográfia forrásanyagának a gerincét. 18 országos, 45 vidéki, valamint az egyházak, szakmai és társadalmai szervezetek lapjainak feldolgozása után Turbucz erre a következtetésre jutott: „A napilapok között aktivitásukat tekintve ugyan kimutathatók különbségek, mert nem mindegyik tudósított ugyanolyan rendszerességgel és részletességgel az egyes évfordulókról, ahogyan Horthy Miklós méltatásának mértéke terén is voltak eltérések, azonban, ha megjelentek bennük cikkek, szinte azonos képet közvetítettek az államfőről." (297.)

Megállapítása szerint a kultuszépítésben az országos napilapok közül a konzervatív lapok – mint a *Budapesti Hírlap* – vagy a mindenkori hatalomhoz mindig törleszkedő lapok (ez a saját értékelésem) – mint a *Pesti Hírlap* – emelkedtek ki. A liberális lapok kevésbé tüntettek Horthy melletti kiállásokkal, míg a *Népszava* 1938-ig kimaradt a kultuszépítésből. Aztán Horthy nyilasok elleni fellépése – nevezzük „hazapofozásnak"? –, majd az „országgyarapítás" hatására a szociáldemokraták is csatlakoztak a kultuszépítéshez, amelynek szimbolikus megnyilvánulásává Reisinger Ferenc parlamenti képviselő felkiáltása avanzsált: „Én, a szocialista, már eljutottam odáig, hogy éljen Horthy Miklós." (167.) Az 1868-ban született kormányzót a hetvenedik születésnapján köszöntötték a *Népszavá*ban, és az első bécsi döntés után a szociáldemokrata napilapban a „nemzet vezérének", a „szebb jövő letéteményesének" nevezték, akit a „nemzet egésze követ". (343.) Mi több, a „nemzetmentő" jelző is felbukkant a *Népszavá*ban, amelynek használatával a – rendszerrel már a Bethlen–Peyer-paktummal kiegyező – szociáldemokraták teljesen szembefordultak az 1918–1919-es forradalmak örökségével, hiszen Horthy éppen az ellenforradalmi fellépésével érdemelte ki a „nemzetmentő" jelzőt kultuszának korai építőitől.

A szociáldemokraták csatlakozása Horthy Miklós méltatásához azt mutatja, hogy a Horthy-kultusz idővel valóban integráló erővé és tényezővé tudott válni, vagyis a magyar véleményformálók sikeresen

inkorporálták – és aztán a maguk kultikus szövegeiben tovább közvetítették – a Horthy-kultusz metaüzenetét: „a politikai, vallási nézetek különbözősége ellenére a kormányzót »minden magyar« ember tiszteli". (299.) A kormányzó a „nemzet atyja", vagy kedélyesebben megfogalmazva „Horthy apánk" lett.[89] Bár a Horthyval kapcsolatos „apakép" már a Horthy-kultusz hajnalán felbukkant. Az alaposan utánaásó Turbucz szerint a *Szegedi Új Nemzedék* 1919. július 26-i számában jelent meg először a „Horthy apánk" kifejezés, ahogy – állítólag – a Nemzeti Hadsereg egyik újonca szólította a „feltámadás" letéteményesének gondolt fővezért. (58.)

Ahogyan Turbucz összegez: az irredenta kultuszhoz hasonlított – és azzal össze is kapcsolt, hiszen csak a karizmatikus vezető vezethet vissza a vágyott állapotba – Horthy-kultusz „társadalomlélektani önterápiaként is értelmezhető, mivel hozzájárulhatott az első világháború utáni állapotok feldolgozásához, de ez mégsem tekinthető megfelelő »kezelésnek«, mert »téves diagnózison alapult«, illetve egy elképzelt, fiktív személytől várták, hogy hozza el a teljes »gyógyulást«." (298.)

Hangsúlyozandó, hogy a kultusz építői és működtetői „a korszak összes eredményét a kormányzónak tulajdonították" (294.), így Bethlen István miniszterelnökségének eredményeit is, holott azokban Horthynak csak annyi szerepe volt, hogy hagyta Bethlen Istvánt (és az ő apparátusát – hogy mi se essünk a perszonifikáció csapdájába) dolgozni. A „kultusz" alternatív valósága és a történeti valóság közti legnagyobb eltérés 1938 után állt be, amikor a terület-visszacsatolásokat is Horthy érdemének tudták be. Az az „igazi hős", akit a Horthy-kultusz vezérképe prezentált, sose létezett: mégis sokan valóságos történelmi személyként tekintettek rá.

89 Bár Turbucz az európai vezérkultuszok áttekintésekor (33–52.) nem érvényesíti összehasonlító szempontként, hogy az adott vezető kultusza mennyire volt szexuálisan töltött, érdemes lett volna efelől is vizsgálódni, és az aszexuális Horthy-kultuszt – „Horthy apánk" képét – összevetni Mussolini kultuszával, akinek vizuális reprezentációi inkább a „nemzet férfija" hatását keltik.

Hogy pontosan mennyien hittek ebben a sosem létező „igazi hősben", azt nem tudjuk. Turbucz Dávid a kultuszt működtetők és nem a befogadók szempontjából kutatta a témát. Egy emberre azonban biztosan hatott a kultusz: Horthy Miklósra, és ennek köszönhető, hogy Horthy a – Radnóti szavaival – „egyetlen puskalövés nélkül" végrehajtott német megszállást is legitimálta a helyén maradásával. Turbucz szerint: „Az 1944-es megszállás és a »kiugrási kísérlet« esetében az látható, hogy Horthy nem tudta magát függetleníteni a róla kialakított – reálisnak nem tekinthető – képtől és az ennek részeként neki tulajdonított képességektől. Úgy gondolta a megszállás után, hogy nem szabad lemondania, mert küldetése van, a nemzet jövőjét csak ő tudja pozitív irányban befolyásolni." (301.) És a Horthy-kultusz ismerete a megszállókat befolyásolta: bár Horthyban nem hittek – ismeretes, hogy Hitler 1944 márciusában már igen sértően beszélt Horthyval –, kultuszának stabilizáló erejében igen: ezért törekedtek rá, hogy a megszállás után is helyén maradjon kormányzóként.[90]

Az 1944-es határhelyzetben Horthy a kultuszának megfelelő elképzeléseket táplált és irreális elvárásokat támasztott magával szemben, hogy aztán ráessen – József Attilát idézve – „mint nagy darab kő, a valóság". 1944. október 15–16-án összeomlott a „nemzet atyja", és kiderült, hogy egyedül csak a saját fiának életéért aggódik. Turbucz Dávid monográfiáját nem egyszerűen csak az 1919–1944 közötti Horthy-kultusz feldolgozásaként, de a történet végének ismeretében a „politikai vezetőkbe vetett túlzott bizalom" (307.) kritikájaként is lehet olvasni, és ezért jóval túlmutat önmagán. Mert a mindentudónak tartott, és a saját kultuszok hatása alá kerülő „karizmatikus" politikai vezetők legalább annyira okozzák a problémákat, mint amennyire megoldják azokat.

(Megjelent a *Múltunk* 2018/1. számában.)

90 Franciaországban a Pétain-kultusz töltötte be ezt a szerepet. Lásd John Lukacs: *Az európai világháború, 1939–1941*. Ford. Magyarics Tamás – Mészáros Klára. Budapest, Európa, 1995, 373.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Inspiráló és segítőkész kollégáim mellett köszönettel tartozom a szerkesztőknek, akik a különböző folyóiratokban, heti- és napilapokban helyet adtak írásaimnak és gondozták azokat, különösen Hont Andrásnak (*HVG*) és Simon Zoltánnak (*Népszava*), amiért rendszeresen bizalmat szavaznak nekem, hogy a legolvasottabb heti-, illetve országos napilapban tárgyalhassak történettudományi és emlékezetpolitikai kérdéseket.

De a leghálásabb feleségemnek és két kislányomnak vagyok, amiért akkor se csökken a derűm, amikor eszelősökkel hadakozom.

NÉVMUTATÓ

Ablonczy Balázs 257, 265
Ady Endre 15-16, 21, 23, 25, 28, 34, 38, 45, 50-52, 59, 63, 67-70, 72-75, 104-112, 132, 144, 173, 180-181, 184, 196, 202, 221, 223
Ady Lajos 67, 107
Agárdi Péter 111, 165
Alföldi Dávid 245
Allport, Gordon 251
Ambrózy Sándor 257
Andics Erzsébet 256
Andics, Hellmut *212*
Andrássy Gyula 214
Andrássy Gyula, ifj. 225
Anettka (Fehér Anett) 53
Apponyi Albert 45-49, 112, 124, 177-178, 193, 222, 225, 237, 239
Apponyi Franciska *227*
Apponyi György 45
Arafat, Jasszer 46
Arany János 59, 79-80, 173
Asztalos Miklós 215

Ágoston Péter 10

Babits István 76
Babits Mihály 10, 32, 50, 52, 63-72, 76-81, 99, 116, 173-174, 180, 194, 196
Bacsó Béla 156-162, 249, 253
Baky László 175
Balázs Béla 32, 110, *196*, *218*
Bangha Béla 46
Barabás Ábel 51-52, 58
Baráth Katalin *219*
Baráth Tibor 215
Bartha Kálmán 57
Bartók Béla 123, 196, 202
Bartus László 127
Bayer Zsolt 125
Bács Ferenc 220
Bálint György 170
Bálint Klára 175
Bánffy Miklós, gr. 173, 223
Bárczy István 94
Bebel, August 39
Beethoven, Ludwig van 116, 213
Benedek Elek 70
Beniczky Ödön 161, 273-274
Beöthy Zsolt 52
Berény Róbert 136
Berger, Peter 207
Berinkey Dénes 106, 241-242
Bethlen István 128, 149, 164, 228, 236, 261-262, 274-275
Bédy-Schwimmer Róza 239
Bibl, Viktor 212
Bismarck, Otto von 201

Boda Dezső 40
Bodó Béla 158, 247-254
Bolgár Dániel 149
Boross Péter 15, 103
Borókai Gábor 127
Borsányi György 186, 232, 240
Bowie, David 219
Bödők Gergely 158, 249
Böhm Vilmos 89, 91-92, 102, 129-130
Böjte Csaba *243*
Bölöni György 73, 107-108, *220*
Bölöni Györgyné 248
Brandstein Illés 165 *lásd* Mónus Illés
Braun Róbert *264*
Brehm, Bruno 212
Bresztovszky Ernő 144
Brown, Dan 183
Bröker, Jan 273
Buchanan, George, sir 83
Buchinger Manó 145
Burján Károly 69, 80
Bursics Ernő 57

Cassirer, Ernst 268
Ceauşescu, Nicolae 200
Churchill, Winston, sir *193*
Clemenceau, Georges 140
Concha Győző 192, 198
Connerton, Paul 268
Csáth Géza 194
Cserny József 138
Csécsy Imre 108, 110
Csinszka (Boncza Berta) 74
Csontváry Kosztka Tivadar 196
Csurka István 28

Darnton, Robert 193
Deák Ferenc 214
Devecseri Gábor 172
Dénes Zsófia 132
Dési Géza 16
Diderot, Denis 255
Ditrói József 54-55
Drózdy Győző 148
Duczynska Ilona 35, 90, 94
Dunántúli 67, 70 *lásd* Rákosi Jenő
Dúró Dóra 147

Eco, Umberto 153
Ejzenstein, Szergej Mihajlovics 82
Emőd Tamás 53, 110
Engels, Friedrich 39, 94-95
Erdős Renée 18, 98-99
Erényi Tibor 111, 187
Esterházy Péter 180, 182
Eszterházy Móric 42

Faludy György 161, 180
Farkas Imre 58
Fehérgyarmati Csongor 151
Fejtő Ferenc 88, 167
Fekete István 133
Feleki Sándor 59
Feleky Géza 86
Fenyő Miksa 69
Ferenc Ferdinánd 46, 211
Ferenc József, I., magyar király 41, 260, 273
Ferenczi Sándor 194
Ferenczy Károly 196
Festinger, Leon 251
Fényes László 161
Fodor Gábor, G. 24
Forró Tamás 177
Földes Zoltán 54
France, Anatole 111
Frank Tibor *202*
Franka Tibor 177
Freud, Sigmund 31, 194, 196, 235
Friedrich István 35
Frusciante, John 186
Fukász György 22
Fürst Sándor 229

Galilei, Galileo 30
Garami Ernő 10, 38-44, 102, 106, 113, 232, 242-244
Garami Ernő Tibor 40
Garbai Sándor 128-129, 244
Gárdos Mariska 143-147
Gárdos Miklós 95
Gellért Ádám 249
Gergely Ernő 158, 249
Gerő András *195, 200, 202-203, 267, 273*
Gerwarth, Robert 252
Gluck, Mary 201
Goda Gábor 180
Goga, Octavian 72-75
Gorkij, Makszim 32
Gosztonyi Péter 255
Gömbös Gyula 261, 273
Göndör Ferenc 108, 240
Grey, Zane 172
Grósz Károly 156, 248
Grünwald Béla 24
Guttmann Henrik 84

Gyáni Gábor *233, 267*
Gyóni Géza 10, 50
Gyulai Ágost 10, 52-53
Gyurcsány Ferenc 181
Gyurgyák János 22

Hajdu Tibor 10, 20, 101, 103, 127, 148, 161, 186-188, 217-230, 232, *241*
Halliday, Michael Alexander Kirkwood 207
Hanák Péter 22, *194-195*
Hanebrink, Paul 251
Hatos Pál 231-246
Hatvany Lajos 69, 81, 85, 107, 109
Havas Géza, K. 168
Havasréti József 170
Hegedűs Lóránt 50, 193
Heltai Jenő 52
Herczeg Ferenc 18, 22, 99, 222, *223*

Herczog Mór 137
Héjjas Iván 156, 247, 251
Hitler, Adolf *193*, 199, 213, *219*, 230, 258, 262-263, 265, 272, *273*, 276
Hobo (Földes László) 141
Hock János 106, 108, *243*
Hofi Géza 268
Hollósy Simon 196
Horthy István 265
Horthy Miklós 153, 157-158, 160-161, 181, 227, 230, 236, 248-249, 256-265, 267-276
Horthy Miklós, ifj. 265
Horváth Zoltán 165, 201
Hóman Bálint 174, 256

Ibsen, Henrik 155
Ignotus 69-70
Illés Béla *245*
Illyés Gyula 177, 223
Imrédy Béla 168

Jakab Ödön 60
Jancsó Benedek 234-235
Janics Natasa 177
Jászi Oszkár 21-28, 30, 42-43, 73, 88-91, 93-94, 96, 102-103, 105, 107-108, 110, 112-113, 118-122, 164, 178, *225*, 229-230, 235, 239, 241
Joyce, James 255
Jókai Mór 199
József Attila 162, 168, 177, 180, 197, 219, 265, 276
József főherceg 235
Juhász-Nagy Sándor 245
Jung, Carl Gustav 251
Jusztusz, Vlagyimir 35

Kaffka Margit 70
Kafka, Franz 230
Karikás Frigyes 229
Karinthy Frigyes 32, 50, 177
Kassák Lajos 50, 63, 116, 136, 168, 245
Kató István 232
Kautsky, Karl 39
Kádár János 11
Kállay Miklós 56-57
Károly, IV., magyar király 42, 96, 161, 261
Károlyi Mihály 9, 15, 17-20, 23, 42-43, 45, 48-49, 84, 88-90, 96-104, 113, 120, 124-125, 127-128, 141, 153-155, 178, 186, 217-230, 233-237, 239-241
Károlyi Mihályné Andrássy Katinka 220, *225*, *227*
Károlyi Sándor 222
Kásler Miklós 183
Kelen Jolán 242
Kende Péter 22
Kerenszkij, Alekszandr Fjodorovics 83-86
Kerényi Imre 53, 93

Kerényi Károly 172
Kernstok Károly 32
Kershaw, Ian 272
Kertész Mihály 123
Keynes, John Maynard 121
Keyser, Erich 209
Kéri Pál 128, 228
Kirk, Russell 192
Kisch, Egon Erwin 259
Kiss Arnold 56
Kiss József 10, 59
Kiss Lajos *245*, 248
Kiss Menyhért 56
Klaniczay Gábor *241*
Klebelsberg Kuno 178
Kodály Zoltán 123, 196
Koestler, Arthur 135, 202
Korda Sándor 123
Kornyilov, Lavr Georgijevics 86
Korvin Ottó 28, 36, 138
Kossuth Lajos 47, 151
Kosztolányi Dezső 53, 141, 194, *195*, 196
Kovarcz Emil 161
Kovács András 220
Kovács Lajos 98
Kovács László (külügyminiszter) 173
Kovács László (vizsgálóbíró) 241
Kóbor Tamás 124, 196, 222
Kóró Pál 59
Kós Károly 270
Körmendi Ferenc 196
Köveskuti Jenő 52
Kövér László 153, *218*
Krausz Tamás 83, *237*
Krausz Vilmos 151-152
Kristóffy József 41
Krúdy Gyula 100, 111, 116, 195-196, 198, 221, 227, 236
Kuehnelt-Leddihn, Erik von 192
Kun Béla 19, 43, 101, 116, 120, 125, 127-130, 136-138, 140-141, 149, 153-155, 159, 164, 186-187, 227-228, 240, 245, 251
Kunfi Zsigmond 10, 30, 39, 90, 96, 106, 108, 111-117, 128, 165, 228, 243-244

Ladányi Szeréna 145
Lengyel József 138, *242*, *245*
Lenin, Vlagyimir Iljics 42, 82-87, 90, 95, 120, 125, 237, 245
Lenkei Henrik 62
Lesznai Anna 26
Levi, Giovanni *255*
Légrády Imre 99
Lékai János 35, 97, 242
Liebknecht, Karl 95
Linder Béla 98, 226, 237-238
Litván György 22, 95, 103, 202, *218*, 220, *237*
Liulevicius, Vejas Gabriel 51
Lovasi András 177
Lovászy Márton 13
Lőrinc László 11

Luckmann, Thomas 207
Lukacs, John 9, 76, 191-204, *273*, *276*
Lukács György 32, 51, 94, 124, 137, 140, 181, 192, 202, *218*, 230, 237

M. Gy. 68
Mach, Ernst 31
Madách Imre 73
Madzsar József 93-94
Magyar Dezső 141
Magyary Lajos 62
Makkai Sándor 173
Mann, Thomas 230
Mannheim Károly (Karl) 202, 205, 271
Martov, Julij Oszipovics 82
Marx, Karl 39, 94, 252, 272
Málnási Ödön 215
Mályusz Elemér 207, 209, 215
Márai Sándor 124, 237
Máriássy Félix 247
McCagg, William 201
Mérei Gyula 232
Miklós Andor 85
Miklóssy István 184
Mikszáth Kálmán 198
Mindszenty József 132
Mohácsi Jenő 60
Molnar, Thomas 192
Molnár Ferenc 202
Molter Károly 173
Mónus Illés 10, 116, 163-169
Móra Ferenc 223
Móricz Zsigmond 100, 116, 134, 163, 223
Munkácsy Mihály 194
Musil, Robert 255
Mussolini, Benito *275*

Nagy György 239
Nagy Vince 106
Nagy Zsuzsa, L. 178
Nánássy György 240
Nemes Dezső 187-188
Neubauer, Hans-Joachim 251
Németh László 72, 205, 207-209, 214
Novák Előd 20, 104

Oláh Gábor 56
Orbán Viktor 15, 17, 234
Ormos Mária 178, 233
Orwell, George 88
Ostenburg-Moravek Gyula 253
Ostwald, Wilhelm 32
Osváth Ernő 69
Ottlik László 209, 216

Pajkossy Gábor *239*
Paksa Rudolf 158, 249
Pallavicini György 240
Palló Imre 174-175
Papp-Váry Elemérné 271
Pastor, Peter 178, *179*, 233, *239*

Pavlik kapitány *218*
Pál Ferenc *243*
Pehm József 132 *lásd* Mindszenty József
Peterdi Andor 53
Petőfi Sándor 175
Peyer Károly 164, 167, 274
Pérez, Carlos 177
Pétain, Henri Philippe *276*
Péter László *220*
Pikler Gyula 28-30
Pintér István 156, 165
Piukovich József 175
Pogány József 35, 136, 157, 240, 243-244, 248
Pogány Józsefné Czóbel Irén 242
Polányi Károly 30-31, 33-34, 36
Polányi Károlyné 35 *lásd* Duczynska Ilona
Polányi Mihály 202
Popper, Karl 186
Postman, Leo 251
Pók Attila 23, 219, *241*
Pölöskei Ferenc *241*
Prohászka Ottokár 171, *225*
Proust, Marcel 255
Prónay Pál 156, 158-159, 247, 250-251, 253

Radisics Elemér 151
Radnóti Miklós 172, 276
Radványi Kálmán 56
Raffay Ernő 178, 181-182
Rajk László 229
Rajniss Ferenc 175
Rákosi Jenő 67-69, 72, 79, 109
Rákosi Mátyás 28, 36, 129, 157, 187, 194, 229, 249
Ránki György 129, 263
Rátkay László 60
Reagan, Ronald 181
Reisinger Ferenc 274
Révai József 28, 36, 237
Révész Ilona 65
Révész Mihály 159
Ricoeur, Paul 205, 271
Rippl-Rónai József 196
Rodolfo *218*
Rolland, Romain 229
Romsics Gergely 88, 205-216, *224*, *231*, *268*, *271*
Romsics Ignác *196*, 258
Roosevelt, Theodore 193
Rorty, Richard 209
Rousseau, Jean-Jacques 255
Rónai Zoltán 10, 30, 113
Rubin László 34
Rudé, George 251
Rusticus 16 *lásd* Tisza István

Sajó Sándor 54
Sakmyster, Thomas 255, 257
Sallai Imre 229
Schorske, Carl Emil 191-192, *200*
Schönfeld József 150-151
Schönwald Pál 158, 249

Semjén Zsolt 178, 181
Shaw, George Bernard 229
Siklós András 232
Sinkó Ervin 97, 139, *245*
Sipos Péter 165, 257
Sík Sándor 172
Somló Bódog 111-112
Somlyó Zoltán 62
Somogyi Béla 156-162, 249, 253
Sontag, Susan 254
Soós Imre 129
Soros György 183
Sólyom/Solem 35
Srbik, Heinrich von 212
Steindl Imre 200
Sterne, Laurence 255
Stromfeld Aurél 141
Sugár Tivadar 35, 90

Szabolcska Mihály 16, 50-53
Szabó Ágnes 165
Szabó Dezső 214, 237
Szabó Ervin 30, 35, 93-95, 159
Szabó László 156
Szabó Lőrinc 50, 64
Szabó Miklós 208, *268*
Szakács Árpád 181
Szamuely Tibor 130, 138-139, 141, 143, 149, *245*
Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán 136
Szapáry Gyula 48
Szálasi Ferenc 262, 268
Szekfű Gyula 22, 89-91, 153, 192, 195, 200, 205, 209, 215
Szende Pál 30, 106
Szerb Antal 64, 72, 76, 170-176, 180, 182, 192, 200, 203, 242, 267
Széchenyi Aladár 224
Székely Artúr 239
Székely Sámuel 151
Széll Kálmán 45
Szép Ernő 53
Szidor 68
Szilágyi Dezső *244*
Szinyei Merse Jenő 174-175
Szívós Erika 191
Sztálin, Joszif Visszarionovics 141, *219*
Szurmay Sándor 238

Taine, Hippolyte 195
Takaró Mihály 171, 180, 182
Tamás Gáspár Miklós 141
Tandori Dezső 255
Tarkovszkij, Andrej Arszenyjevics 118
Taylor, A. J. P. 111, *220*
Térey János 64, 76
Tharaud, Jérôme 197
Tisza István 9, 15-18, 24-25, 28, 35, 41-42, 45-46, 48, 50, 83, 89-91, 94, 97-102, 119, 127, 154-155, 201, 217, *218*, 219-220, 223-225, *226*, 227, 230-231, 234-236, 242

Tisza Kálmán 200
Tormay Cécile 19, 22, 36, 89-91, 101, 106-107, 110, 127, 172, 177, 222, 224, 236, 248, 272
Tószegi Albert 158, 249-251
Tóth Árpád 124, 237
Tőkéczki László 165
Trencsényi Balázs 208
Trockij, Lev Davidovics 83, 90
Trump, Donald 183
Turbucz Dávid 158, 249, 255-276

Uitz Béla 136
Unger Mátyás *271*

Vajna, Andy 181
Varga F. János 22
Varga Imre 20, 103, 220
Varga Jenő 30, 134
Varga Lajos 38, 156, 232
Vargha Gyula 62
Vargha Gyuláné 55
Vas Zoltán 255
Vass Henrik 186
Vámbéry Melanie 113
Vántus Károly 128
Váry Albert 81, 139, 154, 156, 248
Vázsonyi Vilmos 201
Veigelsberg Hugó 69 *lásd* Ignotus
Veres Andrád *235*
Vermes Gábor *234*
Verne, Jules 94
Vezér Erzsébet 107
Vértesy Gyula 54, 60-61, 70
Viktor Emánuel, III., olasz király 67
Vincze Sándor 243
Vonyó József 273
Vörös Boldizsár *272*
Vörös Károly *194*

Wahrmann Mór 199
Wass Albert 177
Weiss Manfréd 74
Welch, David 50
White, Hayden 233
Windischgrätz Lajos 221
Wlassics Gyula, ifj. 63

Zala György 272
Zeidler Miklós 257, *271*
Zola, Émile 32

Zsedényi Aladár 149

Csunderlik Péter a magyarországi baloldali radikális mozgalmak és a Tanácsköztársaság történetének és emlékezetének kutatója, sokat dolgozó, író és vitatkozó történész, aki nemcsak tudományos folyóiratokban, de újságokban és hetilapokban is rendszeresen publikál. Az 1918–1919-es forradalmak centenáriumán „tudományos publicisztikák" sorában hadakozott a közkeletű történelmi tévedésekkel vagy egyenesen hazugságokkal, és bírálta a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikáját. A kötet válogatást ad a fiatal történész elmúlt években született cikkeiből és recenzióiból. A néhol provokatív, de mindig elgondolkodtató, informatív, színes és humort sem nélkülöző szövegekben „rövidlátó Supermanként" elevenedik meg Tisza István, megismerhetjük Károlyi Mihályt, aki köztársasági elnökként a saját birtokán kezdte a földosztást, vagy éppen Jászi Oszkárt, akinek tévedéseiben is igaza volt. Megtudhatjuk, hogy mit konspirált valójában a démonizált Galilei Kör, hogy miért tört ki az őszirózsás forradalom, és hogy milyen volt a proletárdiktatúra 133 napos „vörös farsangja", a vörösterror, majd az azt követő fehérterror, Horthy Miklósról pedig kiderül, hogy miért méltatlan a kultuszára. Úgy lehet olvasni ezt a gyűjteményes kötetet, mint egy regényt.

0801:KO - KK Szabadpolc
323 C 85 FS01188084
CSUNDERLIK PÉTER TIBOR
CSUPA HAJDANI ESZELŐS : Í
1 210016 438363